

ВІСНИК

Вищої
кваліфікаційної
комісії суддів України

3

2012

II щорічна міжнародна конференція «ВККСУ: європейський курс України – реформа в дії»

Ігор Самсін: «Громадянам потрібні не лише закони й норми права, а й відчуття реального правового захисту».

«ВККСУ: європейський курс України – реформа в дії» – тема міжнародної конференції, що відбулася 29 жовтня 2012 року в Києві. Організувала цей захід Вища кваліфікаційна комісія суддів України за сприяння німецького фонду Міжнародного правового співробітництва. В роботі конференції взяли участь науковці в галузі права, керівники вітчизняних навчальних закладів юридичного профілю та судді, серед них такі відомі постаті як В. Лутковська – Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, А. Головін – Голова Конституцій-

ного суду України, І. Темкіжев – Голова Вищого адміністративного суду України, В. Кривенко – заступник Голови, секретар судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України, С. Міщенко – в. о. Голови Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Р. Кирилук – Голова Державної судової адміністрації України, Н. Шукліна – т. в. о. ректора Національної школи суддів України, І. Марочкін – завідувач кафедри організації судових та правоохоронних органів Національного університету «Юри-

дична академія України ім. Ярослава Мудрого» та ін. Про високий рівень заходу також говорить і склад міжнародної делегації, в якому – представники судових систем Канади, Азербайджану, Литви, Польщі, Німеччини.

Як зазначив Ігор Самсін, Голова Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, мета конференції – не лише інформування про діяльність Комісії, її обговорення, а передовсім пошук шляхів удосконалення стандартів судочинства в Україні, наближення їх до європейських стандартів. Конференція, маючи статус міжнародної, також стала своєрідним дискусійним майданчиком для професіоналів, котрі ділилися своїми думками, ідеями, що згодом могли кристалізуватися в конкретні нормативно-правові акти в галузі судочинства. Такий обмін думками і досвідом дуже корисний, адже, як визнав І. Самсін, сьогодні мало хто з науковців займається вивченням проблем судоустрою, зокрема питань статусу судді, його незалежності.

І. Самсін, звертаючись до учасників конференції, зауважив, що від того як відбуваються соціально-економічні перетворення в суспільстві,

залежить доля інститутів державної влади, зокрема судових органів. Які цінності і чії інтереси захищатиме суд, якими засобами він буде користуватися – ось центральна проблема кожної судової реформи.

Необхідність реформування вітчизняної судової системи зумовлена змінами, що відбуваються в громадсько-політичному житті країни, в економіці, а також у суспільній свідомості. Верховною Радою України ухвалено багато законів, які, за оцінкою різних експертів, є прогресивними та відповідають високим міжнародним стандартам. Однак головною проблемою, на жаль, залишається їх практичне застосування. «Громадянам потрібні не лише закони й норми права, а й відчуття реального правового захисту», – наголосив Ігор Самсін. За його словами, право і демократія в країні забезпечуються не лише Конституцією та законами. Рівень демократії залежить від свідомості та рівня правової культури суспільства, насамперед від тих, хто здійснює правосуддя і на кого покладене Законом виняткове право вирішувати долю людини. Тому питання добору суддів, моральність кожного з них, здатність виконувати на високому професійному рівні функції судді має надзвичайно важливе значення. Це ті параметри фаховості, без яких жодна реформа судової системи не рушить з місця.

«Підготовка висококваліфікованих кадрів для судової системи є пріоритетним завданням загальнонаціонального значення», – наголосила у своїй промові на конференції Наталія Шукліна, т. в. о. ректора Національної школи суддів України. Вона зазначила, що від рівня цієї підготовки безпосередньо залежить підвищення

(продовження на стор. 51)

І. Самсін, Голова ВККСУ і П. Казакевич, начальник відділу міжнародного співробітництва

Зарубіжні гості конференції

У президії міжнародної конференції

Шановні колеги!

Вітаю вас з новорічними і різдвяними святами! Іще один рік із своїми радостями і печалями, успіхами, проблемами і сподіваннями непомітно промайнув. І знову з передчуттям чудесного, яке нам так знайоме з дитинства, з новими планами і мріями ми входимо в новий рік.

У планах Комісії на 2013 рік – надалі вдосконалювати процедури добору кандидатів на посаду судді і дисциплінарного провадження, на належному рівні організувати спеціальну підготовку суддів, створити необхідне для цього методологічне і матеріально-технічне забезпечення.

Однак без взаєморозуміння і сприяння суддівського загалу Комісії складно буде досягти найкращого результату у розв'язанні проблем кадрової політики у судовій системі. Сьогодні вимагає від нас швидко сприймати новації і впроваджувати їх у практику, орієнтуватись на кращий світовий досвід судочинства, а тому й наші спільні зусилля мають бути спрямовані на підготовку суддів з глибокими правовими знаннями і високою духовною культурою.

Переконаний, що новий рік відкриє більше можливостей для реалізації професійних і особистих задумів.

Бажаю вам у свята Нового року і Різдва Христового веселою настрою, щасливих подій і щедрої куті!

Життєдайної енергії, добра і злагоди в родині, духовного оновлення і божественної любові в серці!

*З повагою,
Ігор Самсін,
Голова Вищої кваліфікаційної комісії суддів України*

ОФІЦІЙНО

II щорічна міжнародна конференція «ВККСУ: європейський курс України – реформа в дії». **Володимир Кузьменко**..... 1

II ЩОРІЧНА МІЖНАРОДНА КОНФЕРЕНЦІЯ

ВККСУ: досвід перших років та ключові завдання. Igor Самсін	4
Європейські перспективи зможуть стати реальністю. Микола Точицький	11
Нормативне регулювання спеціальної підготовки кандидата на посаду судді: теоретичні та практичні аспекти, можливості вдосконалення. Віталій Косович	12
Підвищення кваліфікації польських суддів у галузі європейського права: новий підхід. Гжегож Борковскі	14
Розвиток судової системи та суддівського самоврядування в Азербайджані. Рафаель Гваладзе	16
Перевірка професійних якостей спеціалістів у галузі права (суддів та адвокатів). Томас Давуліс	18
Про процедуру подання скарги на дії судді у Канаді. Адель Кент	19
Морально-етичні засади судової реформи та питання кодексу суддівської етики. Володимир Кузьменко	20

У КОМІСІЇ

Підстави притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності: проблемні питання правового регулювання та пропозиції щодо їх вирішення. Микола Мельник	22
--	----

НАЦІОНАЛЬНА ШКОЛА СУДДІВ УКРАЇНИ

Реалізація принципу безсторонності суду: міжнародна практика та українські реалії. Марина Самофал, Олександр Іщенко	26
--	----

ПОГЛЯД НАУКОВЦЯ

Основна складова професійних знань судді. Володимир Ротань	31
Судова влада: місце в суспільстві та судовий контроль. Михайло Смокович ...	34
Диспозитивність та застосування наслідків недійсності правочинів. Євген Бернада	41

МІЖНАРОДНИЙ ВЕКТОР

З нотатків про американську систему правосуддя. Лідія Горбачова, Василь Косенко	41
--	----

**Науково-практичний,
юридичний журнал**
Видається із вересня 2011 року

Засновник
Вища кваліфікаційна комісія суддів України

Свідоцтво про державну реєстрацію
серія KB №17953–6803P

Голова Редакційної ради
к.ю.н. І. Л. Самсін

Редакційна рада:

В. І. Маслій, Л. П. Горбачева, Г. А. Колеснік,
А. М. Марцинкевич, к.ю.н. М. Г. Мельник,
к.ю.н. М. Г. Пінчук, Д. М. Сокурено,
В. І. Шаргало, Н. М. Фадєєва,
д.ю.н. В. П. Мікулін, д.ю.н. В. Т. Маляренко,
к.ю.н. Н. Г. Шукліна, к.ю.н. О. П. Кучинська,
д.ю.н. О. Л. Копиленко, Р. І. Кирилюк,
д.ю.н. А. В. Портнов, д.ю.н. Д. М. Притика,
д.ю.н. І. Є. Марочкін, д.ю.н. Є. Б. Кубко,
Б. М. Оленчин, Н. С. Отрода, В. Г. Данчук,
В. Й. Косенко, Р. М. Палій, Л. М. Какауліна,
Д. С. Віннік, к.ю.н. М. І. Костін,
к.ю.н. В. В. Гевко, О. В. Цимбалюк

Редакційна колегія:

Б. М. Оленчин (голова редакційної колегії)
О. В. Дронговська (головний редактор)
к.ю.н. М. Г. Мельник, д.ю.н. В. П. Мікулін,
Н. С. Отрода, В. Г. Данчук, В. Й. Косенко,
Р. М. Палій, Л. О. Майстренко, П. В. Казакевич,
Р. М. Савчук, С. Є. Бойко, О. В. Цимбалюк,
Р. П. Корчук, М. Ю. Чернишова

Редактор

О.В. Дронговська

Коректор

О.С. Березовська

Відповідальність за достовірність фактів,
цитат, власних назв та інших відомостей
несуть автори публікацій.
Редакція може не поділяти точки зору автора.

У журналі зберігається правопис
законодавчих, нормативних актів, наказів,
методологічних розробок,
що надійшли до редакції.

Редакція залишає за собою право
на скорочення та редагування текстів.

Статті обов'язково проходять
відбір і рецензування.

Затверджено до друку редакційною колегією,
рішення №3 від 13.12.2012 р.
Підписано до друку 27.12.2012 р.
Формат 60x84 1/8
Папір крейдований
Наклад 2350 примірників
Оригінал-макет затверджено
Вищою кваліфікаційною комісією
суддів України

Видавець ТОВ «Піраміда»

© Текст — Вища кваліфікаційна комісія
суддів України

Адреса редакції:
м. Київ, вул. Каменева, 8. тел. 288-88-59.
www.vksu.gov.ua

Ігор Самсін,
суддя Верховного Суду України,
Голова Вищої кваліфікаційної комісії
суддів України,
кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України

ВККСУ: досвід перших років та ключові завдання

Правосуддя – це особлива сфера державної діяльності та суспільного життя, в якій найбільш яскраве втілення мають ідеї правової держави.

Проблемам удосконалення правосуддя завжди приділялося багато уваги. Від того, як відбуваються

соціально-економічні перетворення в суспільстві, залежить доля інститутів державної влади, зокрема судових органів. Які цінності і чії інтереси захищатиме суд, якими засобами він користуватиметься – ось центральна проблема кожної судової реформи.

Судова реформа в Україні зумовлена суттєвими перетвореннями в основних сферах нашого життя, змінами в суспільній свідомості. Вона назріла в контексті трансформаційних процесів, тому що судова система, самі основи правосуддя не відповідали вже потребам суспільства. Невдоволеність діяльністю суду пояснювалася насамперед тим, що по суті він був керованою інституцією адміністративно-командної системи. Відносини між правом і державою формувалися не за класичною ієрархією – право, закон, держава. На перший план завжди виступали інтереси держави, а вже потім – права і свободи людини. Суспільство не довіряло суду, критично оцінюючи його роботу.

З часу набуття незалежності нашою державою Верховна Рада України ухвалила багато законів, однак головною проблемою, на жаль, є їх практичне застосування. Громадянам країни потрібні не лише закони, а й норми права, а також відчуття реального правового захисту.

Право і демократія в країні забезпечуються не тільки Конституцією й ухваленими парламентом законами. Вони залежать від свідомості й рівня правової культури суспільства, але насамперед від тих, хто здійснює правосуддя і на кого покладене Законним виняткове право вирішувати долю людини.

Слушно зазначив професор Роман Лівшиць, що закон набуває правового характеру, якщо він нор-

мативно виявляє справедливу ідею, а якщо він не виявляє таку, то закон правом не стає, а залишається лише законом, сутність котрого – несправедливість. Тому метою судової реформи на сучасному історичному етапі стало створення незалежної судової влади, здатної надійно захищати права людини і громадянського суспільства.

Складна віха в історії судової системи України залишилась у минулому із прийняттям Верховною Радою України 7 липня 2010 року Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Отже, період переговорів, наукових дискусій, концептуальних суперечок і пошуків істини був подоланий для прийняття цього законодавчого акта, що увінчав завершення формально-юридичного етапу судової реформи.

Ми наблизилися впритул до тієї демократичної ідеї судоустрою, до якої нас підштовхувала європейська спільнота і якої від нас вимагало українське суспільство, і для якої нарешті вистачило політичної волі у керманців нашої держави.

У цілому цей закон і концепція судоустрою та статусу суддів були сприйняті і позитивно оцінені експертами Ради Європи. Однак поряд із схвальними відгуками ми отримали і конструктивну критику, слушні зауваження та скерування, які повинні стимулювати нашу подальшу роботу щодо вдосконалення чинного закону.

Зазначу, що імідж українського правосуддя скла-

дається з репутації кожного окремого судді, тому питання щодо формування високопрофесійного суддівського корпусу є першочерговим завданням. Йдеться про замкнений і безперервний процес, що починається з добору, надання особі судових повноважень та завершується їх припиненням за певних обставин.

До прийняття закону «Про судоустрій і статус суддів» система добору суддів України, як і притягнення їх до дисциплінарної відповідальності, мала серйозні недоліки як на нормативному рівні, так і на рівні адміністративної практики, а кандидати на посаду судді були залежні від представників усіх трьох гілок влади, на чому постійно наголошували міжнародні організації та органи Ради Європи, зокрема Європейської комісії «За демократію через право».

Існувала значна кількість регіональних кваліфікаційних комісій, кожна з яких мала власні підходи до вирішення питань, віднесених до її компетенції, а також Вища кваліфікаційна комісія суддів України, що працювала на громадських засадах. Саме тому основна претензія до роботи кваліфікаційних комісій суддів висувалася щодо відсутності єдиних стандартів у роботі та непрозорості процедури прийняття рішень. Діяльність цих органів була закритою, вона мало висвітлювалася в ЗМІ, майже не обговорювалася в суддівському середовищі та була повністю відсторонена від громадськості.

Новий Закон України «Про судоустрій і статус суддів» суттєво змінив статус Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. По-перше, на підставі висновків міжнародних організацій була ліквідована система територіальних кваліфікаційних комісій суддів. По-друге, Вища кваліфікаційна комісія суддів України стала постійно діючим органом у системі судоустрою України.

Безумовно, Комісія – дітище судової реформи, і це покладає на нас виняткову відповідальність – реформу реалізувати на практиці. Постійний характер діяльності Комісії підвищує ефективність її роботи, забезпечує безперервність у виконанні нею законних повноважень та єдність практики.

Істотною умовою забезпечення незалежності Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, гарантією від незаконних впливів на її діяльність є положення про те, що до її складу не можуть бути призначені народні депутати України, члени Кабінету Міністрів України, голови судів, їх заступники, секретарі судових палат, члени Ради суддів України, Вищої ради юстиції, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, а також посадові особи, які мають дисциплінарне стягнення.

Діяльність Вищої кваліфікаційної комісії суддів України в нових умовах максимально прозора, оскільки основне завдання цього органу – підвищити авторитет судової влади і престиж професії судді.

У контексті позитивних перетворень у національній судовій системі, а саме забезпечення незалежності суддів від усіх гілок влади, особливе значення має ініціатива Президента України щодо внесення змін до розділу «Правосуддя» Конституції України. Запропоновані зміни відповідають рекомендаціям експертів Венеціанської комісії щодо усунення парламенту від процесу призначення суддів, відміни етапу першого п'ятирічного призначення, який передуює призначенню на посаду безстроково, та зміни механізму формування складу Вищої ради юстиції, яка буде представлена переважно суддями. Крім того, з прийняттям закону «Про судоустрій і статус суддів» функція Глави держави у процесі добору суддів стала суто церемоніальною і полягає у підписанні указів.

Таким чином, прийняття запропонованих Президентом змін до Конституції України, без сумніву, гарантуватиме передбачені статтею 6 Європейської конвенції про права і основні свободи людини незалежність і безсторонність суду, оскільки спосіб призначення суддів, терміни їх перебування на посаді, відсутність зовнішнього тиску та наявність у органу зовнішніх ознак незалежності відповідатимуть тим високим стандартам, що сформувалися в процесі діяльності Європейського суду з прав людини.

У низці найважливіших завдань судово-правовою реформою передбачено, зокрема, покращення якості відправлення правосуддя, що пов'язане з підвищенням вимог до кваліфікації суддів. Слід, на жаль, констатувати, що деяким суддям бракує знань, досвіду, толерантності і життєвої мудрості – тих якостей, що дозволяють бути неупередженим і справедливим при прийнятті судових рішень. Не кожен суддя має добрі організаторські здібності та високе почуття відповідальності.

Освіченість, порядність і професійність суддів є найкращою гарантією незалежності та неупередженості суду. Тому відбір кадрів, спроможних забезпечити найвищі стандарти професійності й моралі, сьогодні є вкрай актуальним. Це нелегкий шлях, і саме нам довелося зробити перші кроки. Сьогодні ми маємо повне право говорити про досягнення. У 2011 році проведено перший загальнонаціональний добір кандидатів на посаду судді за процедурою, ефективність якої була підтверджена міжнародними спостерігачами. Кандидати, які пройшли добір, вже прийняли присягу і приступили до відправлення правосуддя.

Початок 2012 року ознаменувався другим загальнонаціональним добром майбутніх суддів, процедура проведення якого була вдосконалена з урахуванням результатів першого добору, пропозицій інших органів та міжнародного досвіду.

Добір суддів є складним процесом, і в кожній державі він має свої особливості. Зрозуміло, що ці особливості зумовлені і традиціями права та системи

судоустрою, і певними ментальними вимогами, які суспільство висуває до суддів.

Аналіз світового досвіду добору кандидатів на посади суддів свідчить про відсутність єдиного підходу до побудови його моделі. Разом із тим у практиці держав, навіть тих, які належать до різних правових сімей і які мають різні політичні і культурні традиції, можна визначити деякі загальні риси, що дозволяють їх об'єднати у певні моделі.

Особливе значення мають навіть не моделі побудови, а ті принципи, що становлять базис системи добору суддів. Такими фундаментальними принципами є верховенство закону, правова визначеність, незалежність, плюралізм, публічність.

У цьому аспекті цікавим є факт, що деякі країни не передбачають обов'язкової вимоги стосовно юридичної освіти до окремих суддівських посад. Так, у Нідерландах не вимагається обов'язкової юридичної освіти від членів фінансової палати апеляційного суду та заступників суддів кантональних судів. У Швейцарії вимога щодо вищої юридичної освіти ставиться лише до голів місцевих судів та суддів кантональних судів, а рядові суддівські посади в місцевих судах і судах спеціалізованої юрисдикції (у торгових і трудових справах, оренди нерухомості і т. ін.) займають особи, які не мають юридичної освіти. А до кандидата на посаду судді в Сімейний суд Австралії висувається вимога «здатності розглянути сімейний конфлікт в результаті досвіду, особистих якостей і проходження курсу відповідних тренінгів».

Такий підхід, можливо, пояснюється тим, що в цих країнах функцію судді розглядають не лише як правозастосовну, а й як правотворчу. Однак у більшості країн перевага все ж таки надається фахівцям з юридичною підготовкою, й Україна – одна з таких країн.

Наша система добору майбутніх суддів передбачає два рівні перевірки знань кандидатів у галузі права: анонімне тестування з метою виявлення загального рівня теоретичних знань; кваліфікаційний іспит – виявлення у кандидатів належних теоретичних та практичних знань у галузі права, рівня їх професійної підготовки, ступеня готовності здійснювати правосуддя з питань юрисдикції відповідного суду, а також оцінка їх особистих та моральних якостей.

Аналізуючи результати добору кандидатів на посаду судді вперше, зазначу, що Комісія від початку своєї діяльності в новому статусі розпочала активне напрацювання матеріалів та нормативних документів для практичної реалізації положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Вперше, за активної участі та допомоги міжнародних експертів у питанні визначення рівня знань і навичок, було зроблено детальний аналіз тестових завдань, виміряно їх психометричні показники, проведено безліч тренінгів з тестології для авторів тестових завдань і на цій основі створено якісну тестову

базу. Розроблено таксономічні характеристики анонімного тестування, вдосконалено процедури формування та оцінювання практичних завдань на стадії кваліфікаційного іспиту, які стали наближеними до реальних судових справ. Більше того, віднині процедура добору стала централізованою – всі кандидати, а на етапі анонімного тестування їх було понад 3,5 тис., проходили анонімне тестування і кваліфікаційний іспит одночасно в одному приміщенні.

Комісія протягом двох доборів забезпечує рівність умов для всіх кандидатів, а також максимальну прозорість процедури, висвітлення в засобах масової інформації всіх своїх дій, необхідну конфіденційність певних компонентів добору

Необхідність виявлення особистих якостей кандидата зумовлена підвищеними вимогами до особи судді, який діє в складних соціально-правових відносинах і який несе високу відповідальність за тяжкі наслідки у випадку допущення судом помилки.

Отже, розробка професіограми судді та формування таким чином комплексної, систематизованої і всебічної характеристики професії судді та сукупності вимог до індивідуально-психологічних особливостей людини так само важлива серед інших складових даної процедури. Процедура виявлення моральних і особистих якостей започаткована лише цього року, тому робити якісь конкретні висновки і підбивати підсумки поки що зарано. Втім, скромний досвід показав, що процедура виявлення таких якостей потребує вдосконалення, передовсім на законодавчому рівні, і ми відкриті для будь-яких рекомендацій з цього приводу та до обміну досвідом з нашими іноземними партнерами.

З гордістю констатую, що Комісія протягом двох доборів забезпечує рівність умов для всіх кандидатів, а також максимальну прозорість процедури, висвітлення в засобах масової інформації всіх своїх дій, необхідну конфіденційність певних компонентів добору (зміст тестів і практичних завдань до дня іспитів не знала жодна особа).

Стосовно повноважень Комісії щодо дисциплінарної відповідальності суддів місцевих та апеляційних судів слід зазначити, що незважаючи на побоювання деяких європейських експертів щодо надмірної концентрації влади, а саме поєднання повноважень добору та притягнення до дисциплінарної відповідальності, така централізація має свої переваги.

II ЩОРІЧНА МІЖНАРОДНА КОНФЕРЕНЦІЯ

Свого часу навіть за існування більше двадцяти дисциплінарних комісій накопичилася величезна кількість нерозглянутих дисциплінарних справ, і, як результат, порушники вимог щодо статусу, посадових обов'язків чи присяги судді уникнули відповідальності.

Інститут дисциплінарної відповідальності суддів є формою їх соціального контролю та жодним чином не входить у конфлікт із суддівською незалежністю. Це один із засобів досягнення балансу між соціальним контролем за судом та суддівською незалежністю.

Сьогодні Комісія успішно справляється з повноваженнями щодо дисциплінарного провадження, незважаючи на більш ніж значне навантаження. Так, станом на 1 жовтня 2012 року до Комісії надійшла 14041 скарга на дії суддів (за аналогічний період минулого року 16961 скарга).

За 6305 скаргами проведено перевірку з ухваленням відповідного рішення Комісії (5074 у 2011 році). Зокрема, щодо 131 скарги ухвалено рішення про відкриття дисциплінарної справи. До дисциплінарної відповідальності притягнуто 32 судді місцевих та апеляційних судів, на яких накладено дисциплінарне стягнення у виді догани. Стосовно двох суддів Комісією було ухвалено рішення про направлення рекомендації до Вищої ради юстиції для вирішення питання внесення подання про звільнення судді з посади.

Комісія систематично аналізує та узагальнює результати своєї дисциплінарної практики. Маю констатувати, що болючою проблемою вітчизняної Феміди є систематичні порушення процесуальних строків, що характерні для всіх стадій вітчизняного судочинства. Згідно зі статистикою Верховного Суду України за 2002-2008 роки у кримінальному судочинстві відсоток справ, які призначаються до розгляду судами першої інстанції, з порушенням строків у середньому становив 9,3 %, у 2010 році – 21 %. У цивільному судочинстві у 2002-2008 роках провадження у справах по першій інстанції закінчено поза строками, встановленими Цивільно-процесуальним кодексом України, в середньому в 20 % випадків, у 2010 році цей показник становив від 5 % до 33 % справ у різних регіонах України.

Проблемою вітчизняних судів є перевантаженість суддів, особливо судів першої ланки. Дані судової статистики 2002-2008 років свідчать про те, що середньомісячне навантаження суддів місцевих загальних судів становить 110-160 справ і матеріалів на місяць, а в деяких судах – до 250. У 2009 р. цей показник зменшився до 102,7 матеріалів і справ на місяць, а в 2010 збільшився до 119,8 справ. Такі коливання значною мірою спричинені змінами до процесуального законодавства: певна категорія справ відноситься до судів певної юрисдикції, або навпаки – вилучається з неї.

Приміром, зменшення у 2008 р. навантаження на суддів місцевих судів було зумовлене змінами до Кодексу України про адміністративні правопорушення стосовно порядку розгляду справ про порушення правил дорожнього руху, а саме вилучено дрібні штрафи з-під судової юрисдикції. Також впливала на навантаження суддів зміна підсудності справ про соціальні виплати, коли протягом 2008-2010 років їх кілька разів «перекидали» із судів загальної юрисдикції до адміністративних.

Причини порушення строків, звісно ж, різні, але дотримання розумних строків розгляду справи значною мірою залежить від суддів, які здійснюють відповідне провадження. Однак реальної відповідальності за допущення судової тяганини законодавство про судоустрій до 2010 року не передбачало.

Наведу з практики показовий приклад неналежного виконання суддею своїх службових обов'язків та порушення ним норм процесуального права. Адміністративний позов громадянина до виконавчого комітету міської ради про визнання рішення незаконним перебуває на розгляді судді місцевого районного суду Дніпропетровської області з 19 листопада 2008 року, тобто вже майже чотири роки, однак рішення не прийнято, навіть за тієї обставини, що законом визначено місячний строк розгляду справ зазначеної категорії.

Крім цього, на розгляді того ж судді – 22 справи за адміністративними позовами зі строком розгляду понад 6 місяців, 72 такі ж справи зі строком розгляду понад 1 рік, у яких рішення не прийнято, 99 цивільних справ із строком розгляду понад 1 рік. Це свідчить про невміння судді організувати свою роботу, неналежне виконання ним службових обов'язків, тому й порушення у роботі набули системного характеру. У 2011 році Комісія двічі оголошувала судді догану.

З прийняттям Закону України «Про судоустрій і статус суддів» порушення строків розгляду справи може стати підставою для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності, тому Комісія ретельно перевіряє такі випадки й відповідно реагує на них.

Також упродовж двох років Вищою кваліфікаційною комісією суддів України для належної організації роботи з питань дисциплінарної відповідальності суддів проведено чотири семінари та науково-практичні конференції, прийнято низку нормативно-правових актів.

Досвід роботи Комісії з питань дисциплінарної відповідальності суддів, фахове обговорення проблем дозволили вдосконалити процедуру дисциплінарного провадження та сформулювати єдину позицію Комісії зі спірних питань.

Втім, зауважу, що інші органи, уповноважені переглядати рішення Комісії в разі їх оскарження, або не мають єдиної позиції, або не довели до ві-

дома Комісії свою точку зору щодо розгляду таких питань. Це призводить до дисбалансу у взаємодії Комісії із зазначеними органами й не сприяє удосконаленню дисциплінарної практики щодо суддів.

Крім того, спираючись на практичний досвід діяльності, маю наголосити на необхідності законодавчого врегулювання певних питань й оптимізації даної процедури. Так, тривають фахові дискусії стосовно доцільності збільшення терміну, протягом якого суддю можна притягнути до дисциплінарної відповідальності, з моменту вчинення ним дисциплінарного проступку, закріплення на законодавчому рівні порядку розгляду Комісією скарг у разі, якщо суддею вчинено незначний проступок, що не призвів до негативних наслідків, а також доцільності створення єдиного дисциплінарного органу та запровадження психологічного тестування кандидатів на посади суддів як запобігання призначенню потенційно проблемних суддів.

Зокрема, необхідно чітко розмежувати поняття «дисциплінарний проступок судді» і «порушення присяги судді», закріпити і розширити види дисциплінарних стягнень, які можуть бути застосовані до судді. Можливо, варто розробити та запровадити дисциплінарний статут (кодекс) суддів, у якому чітко вписати процедуру дисциплінарної відповідальності. Крім того, правової визначеності потребує статус і повноваження дисциплінарних інспекторів та вимоги до них.

Особливу увагу хочу звернути на необхідність чіткого законодавчого визначення суб'єктів оскарження рішень Комісії, розмежування повноважень Комісії та органів, повноважних перевіряти рішення Комісії – Вищої ради юстиції та Вищого адміністративного суду України, встановлення чітких критеріїв перевірки цими органами рішень Комісії.

Комісією вироблено низку пропозицій щодо дисциплінарного провадження. Як спосіб розв'язання проблеми великої кількості скарг, що надходять на дії одного судді, проте за електронним розподілом потрапляють до різних членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, запропоновано у разі необхідності об'єднувати такі дисциплінарні справи за рішенням Комісії в одне дисциплінарне провадження.

Слід звернути увагу і на такий важливий аспект, як підстави дисциплінарної відповідальності судді, котрий перебуває на адміністративній посаді, у разі невиконання або неналежного виконання ним адміністративних повноважень. Урегулювати це питання можливо через внесення відповідних змін та доповнень до ст. 83 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Ми також стоїмо на тій позиції, що слід запровадити принцип конфіденційності в дисциплінарне про-

вадження, адже суддя – особливий суб'єкт, наділений функціями здійснювати правосуддя, і публічність та відкритість розгляду його проступків має бути усиченою задля забезпечення принципу гарантування незалежності судді.

Зважаючи на те, що дисциплінарному провадженню в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» приділено лише декілька статей, якими не охоплено та не врегульовано низку надзвичайно важливих питань, зокрема вимоги до кандидата на посаду дисциплінарного інспектора, його правовий статус та інші питання, пропонується врегулювати їх шляхом внесення змін до закону.

Слушними є пропозиції міжнародних експертів і щодо доцільності відхилення великої кількості скарг, які не містять ознак дисциплінарного проступку судді, одним рішенням Комісії без складання висновків щодо кожної скарги і без фіксації цього процесу аудіоапаратурою; функцію розслідування відокремити від процесу розгляду дисциплінарної справи; визначити строк звернення зі скаргою щодо неправомірної поведінки судді; запровадити адміністрування інформації під час дисциплінарного провадження у відповідній комп'ютерній програмі, що дозволить забезпечити контроль за процесами розгляду скарг та дисциплінарного провадження.

Значна частина таких пропозицій врахована Комісією, зокрема внесено зміни до Регламенту Комісії; розроблено та прийнято відповідні нормативно-правові акти; готуються пропозиції щодо внесення змін і доповнень до Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Також заслуговує на увагу пропозиція запровадження щодо судді не лише дисциплінарних стягнень, а й заохочень. На нашу думку, це має відбуватися за рішенням Комісії на підставі подання відповідних зборів суддів.

У контексті реформування судової системи була запроваджена нова, прозора процедура перевірки рівня компетентності суддів, які претендують на переведення до суду іншої спеціалізації. Наприклад, при переведенні з суду адміністративної спеціалізації до суду господарської спеціалізації суддя має підтвердити наявність відповідних знань у галузі господарського права, пройшовши анонімне тестування, підтвердити своє вміння відправляти правосуддя, вирішивши справу господарської спеціалізації і склавши проект відповідного процесуального документа. Крім того, під час заключного етапу – засідання члени Комісії детально аналізують професійну біографію судді, зважаючи на кількість розглянутих і оскаржених справ, кількість справ, у яких зафіксовано надто тривале провадження, наявність дисциплінарних стягнень тощо.

Основною рекомендацією експертів Ради Європи щодо удосконалення процедури добору суддів було

запровадження конкурсних засад та забезпечення обов'язкового професійного навчання майбутніх суддів у спеціалізованому навчальному закладі, незалежному від Міністерства освіти і підпорядкованому органам суддівського самоврядування. Така рекомендація врахована й згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів» підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації суддів та співробітників апаратів судів була покладена на Національну школу суддів України, створену при Комісії.

Програма спеціальної підготовки засвідчує наші євроінтеграційні прагнення та відданість європейським цінностям

Спеціальна підготовка як окремий освітній рівень і окрема стадія процедури добору суддів запроваджена в багатьох європейських державах, відомих своїми демократичними традиціями. Тому європейський досвід було взято за основу в нашій роботі, бо інакше неможливо сформувати корпус високопрофесійних суддів, які забезпечуватимуть дієве й ефективне правосуддя в країні. Така підготовка має формувати у кандидатів навички прикладного характеру, а потрібні знання можуть дати майбутньому судді лише судді-практики.

У навчальному процесі слід використовувати різні форми і способи вивчення матеріалу, серед яких стажування, навчальні судові процеси тощо, що не практикуються у вищих навчальних закладах.

Таким чином, сьогодні Комісія має у своєму розпорядженні всі функціональні інструменти для продовження та поглиблення судової реформи.

У 2013 році заплановано проведення третього всеукраїнського добору кандидатів на посаду судді, що включатиме таку стадію добору як спеціальна підготовка. Комісією визначено обсяг державного замовлення на проведення спеціальної підготовки у 2013 році – 650 осіб. Затверджено положення і програму спеціальної підготовки, на черзі – розгляд остаточної редакції проекту навчального плану.

Слід сказати, що програма спеціальної підготовки засвідчує наші євроінтеграційні прагнення та відданість європейським цінностям, оскільки кожен її блок розпочинається з глибокого вивчення Конвенції та відповідної практики Європейського суду.

На нашу думку, програма підготовки кандидатів на

посади суддів має бути спрямована на вирішення таких завдань:

- власне навчання, що передбачає не тільки передачу знань, а й формування правової культури, інтелектуальний розвиток слухачів;

- розвиток емоційної сфери, що не тільки передбачає формування навичок емоційної саморегуляції, а й припускає індивідуальний підхід до процесу навчання, що враховує емоційні особливості слухачів;

- психомоторний розвиток, що передбачає формування специфічних навичок поведінки, необхідних у професійній діяльності судді.

Навчальна програма буде спрямована на одержання слухачами як теоретичних знань, так і практичних навичок. Оптимальними формами проведення занять з професійної підготовки суддів є лекції, круглі столи, ділові ігри, диспути, семінари за доповіддю, практичні заняття. Поряд із традиційними можуть бути використані й оригінальні методи навчання.

Стосовно запровадження спеціальної підготовки маю звернути увагу на ті проблеми, що потребують негайного вирішення.

Наразі на державному рівні не затверджено стандарту визначення вартості підготовки одного судді, її тільки приблизно розраховано провідними юридичними вищими навчальними закладами.

Оплата однієї академічної години практикуючим суддям-лекторам становить 40 грн, тобто менше 4 євро. Як бачимо, мотивації для роботи викладачів практично немає.

Наприклад, у Польщі плата за академічну годину судді суду першої інстанції (це також стосується прокурорів) становить близько 60 євро, але якщо особа є доктором юридичних наук, плата підвищується до 80 євро. Така ж оплата встановлена для суддів апеляційного суду.

Якщо викладач є суддею Верховного суду або прокурором з Генеральної прокуратури, або професором права, плата становить близько 100 євро.

Не менш актуальним є питання підвищення кваліфікації суддів. Це навчання з метою відновлення і поглиблення теоретичних і практичних знань професійних суддів, розвитку вмінь і навичок, необхідних для ефективного вирішення завдань професійної діяльності, що сприяє підтриманню рівня професійної відповідності займаній посаді.

Приміром, у законодавстві Грузії встановлено, що непроходження без поважної причини у встановлені строки спеціального навчального курсу є підставою для звільнення судді! В українському ж законодавстві підвищення кваліфікації передбачено як *право судді*. Між тим систематичне підвищення кваліфікації є однією з передумов ефективності судочинства, тому в цьому сенсі грузинська практика є показовою.

Наведу статистику: у 2011 році Національною школою суддів України забезпечено проведення занять з підготовки суддів та працівників апаратів судів для більш ніж 7 тисяч осіб, із них суддів понад 3,5 тисячі осіб, працівників апаратів судів – більше 3 тисяч. Водночас за три квартали 2012 року підготовку в Школі пройшли більше 8,5 тисячі слухачів – приблизно 4,5 тисячі суддів, решта – працівники апарату суду.

Таким чином, лише за три квартали 2012 року в Національній школі суддів України пройшли підготовку на 1,5 тисяч слухачів більше, ніж за весь 2011 рік. Динаміка зростання понад 20 % свідчить про зміцнення інституційної та інтелектуальної спроможності Національної школи суддів України.

Окрім підвищення загального професійного рівня знань функція перепідготовки та підвищення кваліфікації полягає в укоріненні в правосвідомості суддів сучасних європейських правових принципів і концепцій, що особливо актуально в процесі реформування спадку радянської правової системи.

У цьому Школі допомагають Міжнародна організація суддівської освіти (IOJ), Представництво Європейського Союзу в Україні, Генеральний Секретаріат Ради Європи та Офіс РЕ в Україні, Агентство США з міжнародного розвитку (USAID), Канадська агенція міжнародного розвитку (CIDA), Програма розвитку ООН (ПРООН) та інші міжнародні інституції.

Прикладом ефективного співробітництва є проект Ради Європи «Посилення професійної підготовки щодо Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод (ЄКПЛ) – Європейська програма освіти в галузі прав людини для юристів» (HELP II), який проводить періодичне дистанційне навчання суддів з метою підвищення кваліфікації з питань дотримання прав людини в галузі сімейних відносин, а також спільна програма ЄС і РЕ «Посилення боротьби з жорстоким поведінням і безкарністю», в рамках якої організовуються семінари з питань тлумачення ЄКПЛ та застосування практики Європейського суду з прав людини – на прикладі статті 3 ЄКПЛ у співвідношенні зі статтями 5 і 6, Швейцарський проект «Підтримка судової реформи в Україні», який проводить цикл семінарів для пресекретарів судів на тему «Стратегія комунікацій судової влади».

Необхідно наголосити, що поступальний рух України на шляху до європейських стандартів судочинства ознаменувався прийняттям з ініціативи Президента України нового Кримінального процесуального кодексу України.

Кодекс, якого давно чекали і суспільство, і суддівська спільнота, містить значну кількість новацій, яких на практиці не застосовували ані наші судді, ані прокурори чи працівники правоохоронних органів, ані адвокати.

Ключовим у питанні ефективного впровадження в дію нового КПК є єдиний підхід, єдине праворозуміння та правозастосування його норм усіма учасниками провадження, а цієї мети можна досягти шляхом комплексного вивчення Кодексу та вирішення можливих проблем у його застосуванні всіма зацікавленими суб'єктами.

Роль Комісії у цьому важливому процесі визначена дорученням Президента України від 5 липня 2012 року № 1-1/1795. На неї покладається організація на базі Національної школи суддів України перепідготовки працівників правоохоронних органів, пенітенціарної служби, суддів та адвокатів з питань застосування нових положень кримінально-процесуального законодавства.

Узагальнений план заходів щодо виконання доручення Президента України було погоджено всіма учасниками процесу й 23 жовтня 2012 року проведено перший спільний семінар з питань застосування нового Кримінального процесуального кодексу України за участю керівництва Комісії та НШСУ, проекту USAID «Україна: справедливе правосуддя», суддів Верховного Суду України, Міністерства внутрішніх справ, викладачів Київського національного університету ім. Шевченка та представників Адміністрації Президента України.

Під час семінару обговорювалися такі важливі питання, як особливості діяльності слідчих органів за новим КПК, зокрема проведення негласних слідчих дій, нові процесуальні статуси адвоката та прокурора, особливості діяльності слідчого судді.

Слід зазначити, що судово-правова реформа в Україні може дати бажаний результат лише тоді, якщо достатньою мірою будуть враховані досвід та історія розвитку як вітчизняного, так і європейського судочинства, практика застосування чинної нормативно-правової бази, позитивна діяльність не тільки судових, а й усіх правоохоронних органів, покликаних забезпечити системне реформування державно-правової структури, в тому числі удосконалення судової системи.

Урахування в повсякденній діяльності позитивного досвіду, якого вже набула міжнародна спільнота у сфері функціонування систем національних судів, гарантій незалежності суддів, об'єктивного та неупередженого розгляду справ судами дасть змогу вже найближчим часом утвердити в Україні справедливий і незалежний суд, підвищити рівень судового захисту, забезпечити побудову правової держави та розвиненого громадянського суспільства.

Судова реформа – не одномоментний акт, це тривалий і тернистий шлях до становлення правової держави. Українська юридична система, незважаючи на певні недоліки, робить кроки, щоб набути більш цивілізованої форми, й успішні кроки, а дворічна діяльність Комісії – підтвердження цьому.

Європейські перспективи зможуть стати реальністю

Основні вимоги, які Рада Європи висувала до України з часу її приєднання до великої сім'ї європейських держав, полягали у зміцненні демократії, верховенства права, захисті прав людини. Неодноразово Рада Європи підкреслювала, що сильна, незалежна й ефективна судова влада та суддівський корпус в Україні мають найважливіше значення для забезпечення того, щоб повною мірою впроваджувати і підтримувати ці цінності.

На моє особисте переконання, успіх цього процесу залежить переважно від належної освіти і підготовки кадрів. Для того щоб якісно виконувати свою роботу і відповідати очікуванням суспільства, в судах мають працювати судді з високими етичними стандартами і глибокими правовими і соціальними знаннями. Практика Європейського суду з прав людини показує, що необхідність навчання суддів зростає, оскільки під час розгляду справ у національних судах виникають дедалі складніші і делікатніші питання, які суддям належить успішно розв'язати. Адже, як сказав колишній Голова Європейського суду з прав людини Жан-Поль Коста, повага до судової системи залежить від рівня професійної підготовки її працівників.

У Європейському Союзі питанням підготовки кандидатів на посади суддів і підвищення професійного рівня діючих суддів приділяється особлива увага. Про це свідчить низка міжнародних документів, зокрема таких як Основні принципи ООН з питання незалежності судової спільноти; рекомендація Комітету міністрів Ради Європи від 2010 року «Незалежність, дієвість та роль суддів», Європейська хартія про статус суддів та висновки Консультативної ради європейських суддів. Відповідно, особлива увага завжди прикута і до органів країн, які здійснюють таку підготовку.

Очевидно, що Вища кваліфікаційна комісія суддів України, яка відповідає за компетентність персоналу судової системи, виступає гарантом ефективності системи правосуддя в нашій державі, а її діяльність постійно перебуває в полі зору Ради Європи та Європейського Союзу. Саме тому Вища кваліфікаційна комісія суддів України є одним з ключових партнерів Ради Європи в процесі імплементації Плану дій РЄ для України в частині реформування національної системи правосуддя.

Сьогодні мені надзвичайно приємно відвідувати, що Рада Європи неодноразово відзначала прогрес, досягнутий Вищою кваліфікаційною комісією суддів України у підготовці кадрів для роботи в судовій системі.

Водночас з останніх рекомендацій цієї організації за 2012 рік, що викладені у доповіді «Підготовка суддів», випливає, що питання спеціальної підготовки в Україні у сфері знань Європейської конвенції про

права і основні свободи людини та практики Європейського суду з прав людини залишається відкритим. Ні для кого не є таємницею, що це одна з причин великої кількості справ у Європейському суді з прав людини проти України.

У цьому контексті очевидно, що Вищій кваліфікаційній комісії суддів України в короткостроковій перспективі необхідно буде вирішити такі ключові завдання:

- розробити з Радою Європи ефективні програми вивчення Європейської конвенції про права і основні свободи людини та судової практики Європейського суду з прав людини;

- провести у співпраці з експертами Ради Європи низку навчальних семінарів для працівників судових органів щодо шляхів реалізації національними судами принципів цієї Конвенції в інтерпретації Європейського суду. Постійно зростаюча кількість позовних заяв до Європейського суду з прав людини свідчить, що численні інтерпретації застосування положень цієї Конвенції не забезпечують превенції порушення прав людини;

- розширити міжнародну співпрацю з національними органами країн-членів Ради Європи, на які покладені ті ж завдання, що і на Вищу кваліфікаційну комісію суддів України.

Також цей процес має передбачати довгострокові підходи, що включають:

- встановлення чіткої ієрархії у сфері підготовки працівників судових органів України, збільшення ресурсів, що виділяються на таку підготовку та функціонування Вищої кваліфікаційної комісії суддів України;

- підготовку суддів, які б спеціалізувалися виключно на прецедентному праві Страсбурзького суду та вносили б пропозиції щодо заходів, яких необхідно вжити на національному рівні для усунення причин, що призводять до порушення Конвенції;

- участь у процесі створення в нашій країні окремого органу, у складі якого були б представники законодавчої, виконавчої та судової влади, що міг би лобювати імплементацію рішень Європейського суду з прав людини на всіх рівнях державної влади.

Слід підкреслити, що подальша європейська інтеграція нашої країни значною мірою залежатиме від дотримання положень Європейської конвенції про права і основні свободи людини та від нашого уміння інтерпретувати рішення Європейського суду з прав людини і робити їх основою національного права.

Переконаний, що спільними зусиллями, в тому числі і зусиллям Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, ці перспективи зможуть стати реальністю.

Микола Точицький,

Постійний представник України при Раді Європи

Віталій Косович,
перший заступник декана
юридичного факультету
Львівського національного університету
імені Івана Франка,
доцент, кандидат юридичних наук

Нормативне регулювання спеціальної підготовки кандидата на посаду судді: теоретичні та практичні аспекти, можливості вдосконалення

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 07.07.2010, ухвалений з метою удосконалення організації судової влади та здійснення правосуддя в Україні, переживає дворічний період апробації та оцінки практикою. Попри різне сприйняття правничою громадськістю цей нормативно-правовий акт, на думку більшості фахівців, вважається актуальним та необхідним, юридично досконалим і дієвим. Ефективність Закону України «Про судоустрій і статус суддів» значною мірою зумовлюється активною роботою Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, що підтверджує думку про залежність праворегулятивного впливу нормативного акта від діяльності суб'єктів його реалізації.

Багатоаспектність та широка сфера правових відносин, що охоплюються Законом України «Про судоустрій і статус суддів», зумовлюють поетапність реалізації його положень. Сьогодні на черзі практичне втілення нормативно-правових приписів, які регламентують таку стадію процесу призначення на посаду судді вперше (відповідно до глави 2 закону), як спеціальна підготовка кандидата на посаду судді. Це питання, на наш погляд, дуже важливе і складне. Воно регулюється пунктом 5 частини першої

статті 66 «Порядок призначення на посаду судді вперше», в якому вказується лише на те, що кандидати, які успішно склали іспит та пройшли необхідні перевірки, направляються для проходження спеціальної підготовки, а також статтею 69 «Спеціальна підготовка кандидата на посаду судді». Водночас у тій же 69 статті, яка безпосередньо визначає правила спеціальної підготовки, є низка положень, що потребують конкретизації. Так, частина 4 цієї статті встановлює: «за результатами спеціальної підготовки кандидати отримують *відповідний документ установленого зразка*. Матеріали щодо кандидатів, які успішно пройшли спеціальну підготовку, направляються до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України для складення кваліфікаційного іспиту». Таке формулювання нормативно-правового припису ставить перед суб'єктами його реалізації як мінімум два питання. Перше – який із суб'єктів, причетних до спеціальної підготовки, видає цей документ: Національна школа суддів України, навчальний заклад, на базі якого проводитиметься така підготовка, чи Вища кваліфікаційна комісія суддів України? На нашу думку, Національною школою суддів України, як організатором навчання, та навчальним закладом, як

частково виконавцем, спільно. Друге – ким має встановлюватися зразок такого документа? Видається, що Вищою кваліфікаційною комісією суддів України як органом держави, на який покладено функцію добору кандидатів для зайняття посади судді.

Не до кінця зрозумілою є ідея, закладена у частині 5 статті 69 Закону, відповідно до якої «у разі порушення кандидатом на посаду судді порядку проходження спеціальної підготовки, що призвело до його відрахування, або в разі припинення кандидатом проходження такої підготовки за власною ініціативою він повинен відшкодувати кошти, витрачені на його підготовку». Звичайно, під порушенням кандидатом порядку проходження спеціальної підготовки можна багато що розуміти. Однак дискусійним буде віднесення до категорії порушень випадків неналежного навчання, наприклад отримання незадовільних оцінок під час поточного чи модульного контролю. Тому, видається, якщо законодавець не визначив підставами для припинення навчання (до речі, за рахунок коштів платників податків) небажання чи неможливість кандидата навчатися, то це має бути закріплено у положенні про порядок проходження спеціальної підготовки.

Зміст модулів з навчальних дисциплін має узгоджуватися між викладачами навчальних закладів, які уповноважені проводити навчання кандидатів на посади суддів

Вказівкою до дії фактично слугує частина 2 статті 69, у якій передбачено, що програма, навчальний план та порядок проходження спеціальної підготовки, а також перелік юридичних вищих навчальних закладів, які здійснюватимуть підготовку кандидатів на посаду судді, затверджуються Вищою кваліфікаційною комісією суддів України. Норма передбачає розробку методологічної бази для проведення теоретично-практичної підготовки кандидатів на посади суддів. Необхідно відзначити, що велику роботу з підготовки даних документів виконала Національна школа суддів України. На цей час всі методичні документи вже практично напрацьовані. Водночас окремі положення кожного з цих документів, на нашу думку, потребують певного уточнення.

Програма спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді включає загальний, спеціальний та практичний компоненти, перелік тем модулів та їх погодинну розшифровку, що, без сумніву, заслуговує схвалення. Втім виникають організаційні питання,

зокрема: яким чином мають узгоджуватися заняття з певних тем у тих випадках, якщо лекції читаються викладачами вищого навчального закладу, а практичні заняття проводяться суддями-викладачами (необхідність координації)? Наприклад, модуль на тему «Загальні поведінкові аспекти діяльності судді» включає 2 години лекції викладача та 6 годин практичних занять судді-викладача.

Зміст модулів з навчальних дисциплін має узгоджуватися між викладачами навчальних закладів, які уповноважені проводити навчання кандидатів на посади суддів. Інакше може бути різний змістовний виклад багатогранних тем, наприклад модуля по темі «Права людини і основоположні свободи: застосування судами міжнародних інструментів їх захисту у цивільних справах».

Стосовно навчального плану, розробленого для денної та заочної форми навчання. Він включає перелік усіх форм робіт та їх погодинну розбивку у межах термінів, встановлених для навчання кандидатів на посаду суддів. Проте в документі не визначено, які форми контролю передбачаються за результатами самостійної роботи слухачів.

Положення про порядок проходження спеціальної підготовки – це найбільш об'ємний документ, який регламентує процедуру проходження слухачами спеціальної підготовки. Зосередимо увагу на пунктах, шляхи реалізації яких поки що видаються не до кінця зрозумілими. Пункт 1.7 «Проведення навчальних заходів у малих групах до 5-7 осіб» – чи доцільно формувати такі групи для лекцій? Пункт 3.5 «Тривалість навчального дня» – доцільно вказати тривалість академічної години та перерву між заняттями. Пункт 3.15 «Робочий час викладача» – необхідно розробити положення про порядок обрахунку усіх видів робіт викладача. У пункті 3.18 йдеться про куратора груп від Національної школи суддів України. Варто вказати також аспекти його співпраці із вищим навчальним закладом, наприклад узгодження розкладу, проведення контролю за слухачами тощо. Пункт 4.14 «Єдність критеріїв оцінювання» – єдина система оцінювання знань слухачів має бути доведена Національною школою суддів України усім навчальним закладам. Пункт 5.3 визначає форми занять. Можливо, доцільно було б установити кількість слухачів, які мають бути присутні на кожному із видів занять? Пункт 6.8 окреслює форми поточного контролю. Чи не варто вказати те, чи мають слухачі бути наперед ознайомлені з тестовими завданнями?

Стосовно наведених міркувань, звісно, можуть виникати застереження, вони можуть бути предметом дискусій. Втім, їх обговорення сприятиме успішній практичній реалізації нормативно-правових приписів Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді.

Гжегож Борковскі,
суддя, представник департаменту
міжнародного співробітництва
Національної школи судочинства
та прокуратури Польщі

Підвищення кваліфікації польських суддів у галузі європейського права: новий підхід

Підвищення кваліфікації польських суддів у галузі європейського права має дві основні мети. Перша – ознайомлення всіх суддів та прокурорів з основними аспектами застосування права Європейського Союзу та прецедентного права Європейського суду з прав людини у Страсбурзі національними судами загальної юрисдикції, а друга – створення групи суддів та прокурорів–спеціалістів (консультантів) у цій сфері, які стануть ресурсом інформації та консультаційним центром для всіх інших суддів і прокурорів. Ці фахівці надаватимуть інформацію з питань, пов'язаних із застосуванням права Європейського Союзу та аспектом права людини. Зазначена група фахівців буде аналогом мережі суддів, підготовлених Міністерством юстиції напередодні вступу Польщі до Європейського Союзу, до її складу увійдуть деякі з цих суддів.

З метою забезпечення ефективної системної роботи буде запропоновано підготувати як мінімум двох спеціалістів у кожному суді: одного суддю з кримінальних справ та ще одного – з цивільних (у широкому розумінні це включає господарське, сімейне та трудове право), а також одного прокурора у кожному підрозділі прокуратури. У більших судах має бути підготовлений один спеціаліст на кожний департамент.

Усі судді судів загальної юрисдикції та прокурори у Польщі пройдуть навчання, що мають два рівня:

загальне навчання – стосується всіх суддів та прокурорів. Його мета – ознайомлення з основами функціонування польського права у багатоцентричній правовій системі, наслідки застосування прямої дії та примат права Європейського Союзу у деяких справах і наслідки приєднання Польщі до Європейської конвенції про права і основні свободи людини у 1993 році;

навчання, розраховане на спеціалістів (консультантів). Мета – обговорення специфічних проблем у сфері застосування права Європейського Союзу та прецедентного права Європейського суду з прав людини у Страсбурзі.

Організація загального навчання

Навчання проходитиме окремо у кожному апеляційному суді. Вивчення права Європейського Союзу відбуватиметься трьома блоками для суддів таких департаментів (палат): кримінального, цивільного та сімейно-трудового. Навчання з прецедентного права Європейського суду з прав людини вестиметься двома блоками: для суддів з кримінальних та цивільних справ. Навчання буде організовано у формі лекцій та семінарів і триватиме один день кожне. З огляду на те, що навчання відбуватиметься в апеляційних судах, не буде потреби забезпечувати учасників проживанням з повним пансіоном.

Методологія

Національна школа судочинства та прокуратури спільно з Академією наук Польщі працювали над методологією навчання, навчальними модулями, їхнім змістовним наповненням, справами та навчальними матеріалами. Також було організовано курси для тренерів, суддів і прокурорів з метою підготовки їх для проведення занять на базі наданих модулів. Ці навчання провела Національна школа судочинства та прокуратури спільно з Академією наук Польщі.

Основна мета навчання – дати знання про те, яким чином право ЄС може бути використане у повсякденних справах

Кожна навчальна секція складалася з одного загального модуля (2 академічні години) та трьох практичних модулів (2 академічні години кожна), профільованих за спеціалізацією учасників.

У курсі вивчення права Європейського Союзу кожний модуль має включати вирішення однієї справи як стартовий пункт. Справа має ґрунтуватися на питаннях, що реально можуть розглядатись у кримінальній чи цивільній справі. Далі предмет модуля має бути проаналізовано за допомогою конкретного інструменту права ЄС або нормативного акта, щоб вирішити справу (наприклад, у ситуації якщо має братися до уваги національне законодавство, якщо має бути зроблено тлумачення відповідно до права ЄС, поставлено питання щодо шкоди тощо).

Для курсу вивчення права Європейського Союзу рекомендовано спеціальну літературу. Передовсім, це книга Christa Tobler, Jacques Beglinger «Essential EU Law in Charts» та праця науковців Академії наук Польщі. Всі, хто проходить навчання, отримають ці книги у польськомовній версії. Матеріали зазначених видань (графіки, таблиці тощо) також можуть використовуватися протягом всього навчального курсу під час презентацій, на лекціях, семінарах, інших заходах освітнього характеру. Ці книги презентують право ЄС у дуже доступній формі.

Навчання з права ЄС проводять судді та прокурори, всього задіяно близько 20 тренерів. Навчання з прецедентного права Європейського суду з прав людини у Страсбурзі проводять 4 спеціалісти-практики, які стикаються з питаннями захисту прав людини у

своїй повсякденній професійній діяльності (два судді, відряджені до Міністерства юстиції, один адвокат – колишній Голова Департаменту із захисту прав людини та Урядовий уповноважений Польщі з питань Європейського суду з прав людини). Судді та прокурори, які є лекторами під час навчання з прав ЄС, мають також пройти навчання з методології та брати участь у курсах з предмета «Європейський Союз», організованих навчальним центром Європейської академії права у Трієрі.

Предмети навчання

Основна мета загального навчання – дати знання про те, яким чином право ЄС може бути використане у повсякденних справах та які наслідки застосування прецедентного права Європейського суду з прав людини у Страсбурзі у національній правовій системі Польщі. Навчання також націлене на забезпечення можливості тлумачення права у спосіб, який відповідає праву ЄС та Європейської конвенції про права і основні свободи людини, а також показати наслідки верховенства правил та норм прямої і непрямої дії.

та які наслідки застосування прецедентного права Європейського суду з прав людини у Страсбурзі у національній правовій системі Польщі

Навчання спеціалістів

Навчання суддів-консультантів розпочнеться наступного року.

Судді-консультанти братимуть участь у міжнародному навчанні з права ЄС та питань захисту прав людини, що організовується у рамках Європейської мережі з навчання суддів (EJTN), Європейської академії права (ERA) у Трієрі, Європейського інституту державної служби (EIPA) у Люксембурзі, Установи з вивчення питань захисту прав людини для практикуючих юристів (HELP) у Страсбурзі та інших організацій, з якими співпрацює Національна школа судочинства та прокуратури. Однією з обов'язкових умов участі у такому навчанні є знання іноземної мови, зазвичай англійської. Суддям-консультантам буде надіслано запрошення на навчання в аспірантурі, під час якого питання права ЄС та прецедентного права Європейського суду з прав людини у Страсбурзі обговорюватиметься більш детально.

Рафаель Гваладзе,
суддя Конституційного суду
Азербайджанської Республіки,
член судово-правової ради

Розвиток судової системи та суддівського самоврядування в Азербайджані

Найважливішим критерієм змін, що відбуваються в нашій країні, є модернізація судової влади. Зі здобуттям незалежності в Азербайджані запроваджено низку важливих заходів з оновлення основ державності, серед яких судовій реформі відведене чільне місце. Судова реформа покликана забезпечити захист і неухильне дотримання основних прав і свобод людини. Необхідно було виправити хибну практику, коли суди як частина державного механізму передовсім захищали інтереси держави, що нерідко розходилися з інтересами громадянського суспільства й особи. Рівень громадської довіри до правосуддя в Азербайджані був невисокий, суд не вважався уособленням законності, справедливості, ідеалів права. Здолати таку недовіру можна було тільки шляхом проведення докорінного реформування.

Реалізація судової реформи мала на меті:

- створення незалежної судової влади, здатної ефективно захищати права і свободи людини і громадянина;
- відправлення правосуддя на основі принципу змагальності і рівноправ'я сторін, звільнення суду від виконання невластивих йому функцій;
- посилення судового контролю на стадії попереднього слідства;
- розширення доступу до правосуддя;
- участь громадян як присяжних засідателів у здійсненні правосуддя;
- забезпечення громадян кваліфікованою юридичною допомогою.

Досягнення накреслених цілей потребувало ґрунтовного нормативно-правового забезпечення процесу реформ. Одним з найважливіших досягнень у сфері правосуддя є закріплення в Конституції Азербайджанської Республіки норми про те, що судова влада є незалежною гілкою влади, рівноправною за своєю суттю, такою ж авторитетною і значимою, як законодавча і виконавча. Конституція стала основою для розгортання судової реформи. При цьому враховувалося, що право все більше звільняється від внутрішньонаціональної скрутності і відособленості, стає більш інтернаціональним, що виразно проявилось і в національному законодавстві.

Згідно з принципами і нормами міжнародного права прийнято та введено в дію базові закони в галузі правосуддя, зокрема «Про суди і суддів», «Про Конституційний Суд», «Про прокуратуру», «Про адвокатуру» тощо. Ухвалено такі необхідні для діяльності судової влади нові кримінальний, кримінально-процесуальний, цивільний, цивільно-процесуальний та інші кодекси. В результаті реалізації судової реформи створено просту і зрозумілу для населення триступінчасту систему судів: суди першої, апеляційної і касаційної інстанцій.

Незважаючи на певні труднощі, можна констатувати, що головним підсумком судової реформи є утвердження самостійної і незалежної судової влади в державному механізмі країни. Проте інтенсивний розвиток економіки і соціального життя нашого суспільства потребує подальшого вдосконалення

II ЩОРІЧНА МІЖНАРОДНА КОНФЕРЕНЦІЯ

інститутів державної влади, підвищення ролі права і правозастосовної діяльності.

Керівництвом країни прийнято рішення про модернізацію судової системи в Азербайджанській Республіці. Було підготовлено і прийнято положення про виборчий комітет суддів, правила про відбір кандидатів на посаду судді, етичний кодекс поведінки суддів та інші нормативно-правові документи.

З метою удосконалення роботи судів і приведення її у відповідність до міжнародних вимог у грудні 2004 року ухвалено закон «Про судово-правову раду». По суті, йдеться про створення органу, що здійснює функції самоврядування судової влади. Заснування цієї структури – одне з безперечних досягнень судової реформи.

Судово-правова рада складається з 15 членів, більшість місць у ній відведено суддям – 9, решта – представникам Адміністрації Президента Азербайджану, парламенту країни, прокуратури й адвокатури.

Завданням Судово-правової ради є сприяння вдосконаленню судової системи і судочинства, захист прав і законних інтересів суддів, участь в організаційному, кадровому і ресурсному забезпеченні судової діяльності. Судово-правова рада працює над зміцненням авторитету судової влади, забезпечує виконання суддями вимог Конституції і законів. Тільки цей орган наділений правом притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності за порушення закону, а також ставити питання про дострокове припинення повноважень судді.

З огляду на важливе суспільне значення інституту суддівського самоврядування Судово-правовій раді було надано окрему будівлю, оснащену найсучаснішим технічним устаткуванням.

З ініціативи Судово-правової ради до національного законодавства були внесені зміни про безстрокове призначення суддів, про оцінку їх діяльності, а також притягнення їх до відповідальності. В контексті боротьби з корупцією суддів відсторонено від прийому громадян. Передбачено також оприлюднення рішень судів на їх офіційних інтернет-сайтах.

Прийнято за правило запрошувати на засідання Ради представників правозахисних організацій і засобів масової інформації. Діяльність Ради широко висвітлюється на її інтернет-сторінці.

Реформа судової системи немислима без зміцнення авторитету судової влади. Професія судді має бути однією з престижних у демократичному суспільстві. Сприяти розв'язанню цього завдання покликана система відбору кандидатів на посаду судді, який проводить вперше створений Виборчий комітет суддів. Процедура відбору в судді в нашій країні ґрунтується на практиці провідних країн Європи. Відбір суддів багатоступінчатий. Кандидати, які успішно пройшли тести, протягом одного року навчаються в Академії юстиції. Вони проходять практику не лише в республіці, а й за кордоном.

Іспити кандидатів проводяться в одній аудиторії, за

усіма етапами цих іспитів можна простежити в інтернеті в режимі онлайн. За перебігом іспитів спостерігають як місцеві, так і європейські експерти. Відкритий доступ до цієї процедури мають також представники дипломатичного корпусу, місцевих неурядових і міжнародних організацій. Особливо слід зазначити, що відбір кандидатів на вакантні судові посади, що проводиться в нашій країні, отримав найвищу оцінку міжнародних експертів.

Модернізація судової системи також передбачала спрощення процедури звернення до судів; застосування в діяльності судів нових інформаційних технологій; побудова структури і роботи апаратів судів в оптимальнішої і найбільш ефективній для судів формі, а також вирішення інших важливих питань.

Швидкий і якісний розгляд судових справ та своєчасне виконання судових актів неможливі без належного кадрового, фінансового і матеріально-технічного забезпечення роботи судів. У зв'язку з удосконаленням національного законодавства Азербайджану та розширенням повноважень судів навантаження на них зросло у декілька разів. Це негативно позначилося на якості постанов суду, а відтак і на стані правосуддя в цілому.

З метою спрощення доступу громадян до правосуддя, скорочення термінів розгляду справ, усунення фактів тяганини і зменшення робочого навантаження на суддів їх штат був збільшений удвічі і нині становить 600 осіб. Крім того, штат апаратів судів зріс на 75 працівників, а кожен суддя був забезпечений помічником. Протягом останніх чотирьох років у регіонах створено 20 нових судів, у тому числі апеляційні, адміністративно-економічні суди і суди, де розглядаються справи з тяжких злочинів.

Спільно зі Світовим банком підготовлено проект «Про удосконалення системи юстиції в Азербайджанській Республіці». З метою реалізації були підготовлені проекти будівництва 20-ти нових будівель і комплексів судів. За останні роки було побудовано нові приміщення для судів, у переважній більшості судів проведено капітальний ремонт будівель, надано земельні ділянки під будівництво.

Зміцнення судової влади в республіці, підвищення ролі права в суспільному житті вимагають від суддівського корпусу ґрунтовної юридичної підготовки та високого професіоналізму. Для вирішення цієї задачі створено Академію юстиції. До її функцій належить підвищення професійного рівня осіб з вищою юридичною освітою для призначення їх на певні посади за фахом. До викладацької роботи в академії залучаються відомі вітчизняні юристи – практики і теоретики, зарубіжні фахівці, наприклад судді Європейського Суду з прав людини, вчені з Німеччини, Франції та інших країн.

До цього додаю, що реформа судової системи в Азербайджанській Республіці відповідає інтересам широких верств населення та сприяє подальшому динамічному розвитку держави і суспільства.

Перевірка професійних якостей спеціалістів у галузі права (суддів та адвокатів)

Нормативно-правова база

Закон Литовської Республіки про судочинство від 31 травня 1994 року передбачає складання кваліфікаційного іспиту кандидата в судді як обов'язкову вимогу. Закон Литовської Республіки про адвокатуру від 18 березня 2004 року також встановлює обов'язкову вимогу до осіб, які бажають зайнятися адвокатською діяльністю – складання адвокатського кваліфікаційного іспиту. Порядок складання та оплати адвокатського кваліфікаційного іспиту затверджений Указом Міністра юстиції Литовської Республіки від 6 жовтня 2008 року. Порядок проведення кваліфікаційного іспиту кандидатів у судді міститься у Статуті комісії кваліфікаційного іспиту кандидатів у судді, затвердженому Радою суддів Литви 29 квітня 2011 року.

Склад і призначення комісії

Кваліфікаційні іспити проводяться спеціальними комісіями, які затверджуються:

- для іспитів адвокатів – Міністром юстиції;
- для іспитів кандидатів у судді – Радою суддів Литви.

Обидві комісії складаються із семи членів і призначаються терміном до трьох років. У комісії кваліфікаційного іспиту для кандидатів у судді принаймні чотири члени мають бути суддями і три – вченими юристами, представниками науки права. До комісії з проведення адвокатського кваліфікаційного іспиту має входити не менше ніж двоє вчених юристів.

У формуванні складу екзаменаційної комісії для кандидатів у судді беруть участь голова Ради суддів Литви (пропонує трьох членів), а також найбільш представницька організація суддів (пропонує двох членів) та Міністр юстиції (пропонує двох членів). Склад комісії з проведення адвокатського кваліфікаційного іспиту призначається: адвокатурою – три члени, Міністром юстиції – чотири члени. До комісії не можуть входити більше ніж два адвокати.

Форма іспитів

Форма іспитів відрізняється. Якщо майбутні судді іспит складають тільки письмово (тестування і, в разі позитивної оцінки тесту, виконують практичне завдання), то адвокатський кваліфікаційний іспит передбачає письмове тестування і, в разі позитивної оцінки тесту, усний екзамен (відповіді на п'ять питань відкритого типу з усіх галузей права і адвокатської діяльності). На відміну від іспитів майбутніх суддів, використання нормативної та іншої літератури під час

проведення адвокатського кваліфікаційного іспиту не дозволяється.

Оцінка рішень практичних завдань або усних відповідей на питання відкритого типу схожа. Кожен член комісії ставить індивідуальну оцінку кандидату з кожного питання або завдання. Потім виводиться середня арифметична оцінка з кожного питання чи завдання. Кандидатом, який успішно склав іспит, вважається той, хто отримав загальну оцінку «7» (середня арифметична оцінка більше ніж 6,49). Результати іспиту повідомляються в той же день. До участі в ньому допускається не більше двадцяти кандидатів.

Забезпечення конфіденційності

Письмові завдання кандидатам видаються в закритих конвертах. У цих конвертах вони повинні бути й повернені. Тести перевіряються членами комісії у присутності самих кандидатів.

До процедури складання іспиту для кандидатів у судді було введено шифрування. Шифрування проводиться тільки у другому раунді іспиту – при вирішенні практичного завдання. Кожен кандидат спочатку вибирає шифр-картку і переписує шифр на аркуш для відповіді на завдання. Таким чином, члени комісії не можуть знати прізвище особи, відповіді якої вони перевіряють.

Апеляції за результатами іспиту

Якщо стосовно претендента, котрий пройшов адвокатські кваліфікаційні іспити, ухвалено негативне рішення, він має право подати апеляцію Міністру юстиції протягом десяти робочих днів. Кандидати у судді можуть оскаржити результати іспиту у Раді суддів, яка розглядатиме апеляцію згідно із затвердженим нею регламентом.

Організація матеріальної підтримки

Іспит для кандидатів у судді організовується Національною адміністрацією судів. Це державна установа, яка займається технічним і матеріальним забезпеченням Ради суддів. Іспит для майбутніх адвокатів проводиться Адвокатурою Литви. Претенденти, які хочуть його пройти, мають заплатити 400 літів (115 євро). Ці кошти спрямовуються на оплату роботи членів комісії (70 % зібраних коштів по кожному іспиту окремо) та на покриття витрат адвокатури.

Томас Давуліс,

декан юридичного факультету
Вільнюського університету, доцент

Адель Кент,
суддя Вищого суду
першої інстанції
провінції Альберта (Канада)

Про процедуру подання скарги на дії судді у Канаді

У Канаді скарги на дії суддів розглядає Канадська суддівська рада. Багато скарг Канадська суддівська рада відхиляє одразу через те, що вони не мають зв'язку з поведінкою судді. Тобто ухвалу суду можна оскаржити, але самого суддю притягувати за це до відповідальності не можна. Отже, якщо члени Канадської суддівської ради, вивчивши скаргу, приходять до висновку, що суддя може продовжувати виконувати свої обов'язки, тоді це питання передається на розгляд окремої комісії, яка й вирішує, чи може цей суддя надалі обіймати свою посаду. Якщо ця комісія вважає, що підстави для скарги існують, тоді складається запит. Він може бути у формі слухання, на якому визначаються професійні якості судді. Слухання проходять за участі свідків, а також адвоката, якого запрошує суддя. Слід зауважити, що послуги адвоката оплачуються коштом державного бюджету Канади.

Комісія може висловити занепокоєння поведінкою судді, вона також може надавати певні рекомендації про усунення тих чи інших проблемних моментів у професійній діяльності судді.

Якщо висновок слухань виявиться не на користь судді, скарга щодо якого розглядається, і він позбавляється права надалі виконувати функції судді, то це питання виноситься на розгляд суддівської ради, до якої входять всі голови федеральних судів Канади. Отже, якщо суддівська рада погоджується з рекомендацією слухань щодо позбавлення судді права виконувати свої функції, тоді вона надає парламенту свої пропозиції про усунення його з посади. Парламент ухвалює остаточне рішення. До того як рекомендації суддівської ради будуть передані на розгляд парламенту, діє система, що передбачає: такі питання вирішують лише професійні судді. Тобто ні державні органи, ні представники громадськості не мають ніякого відношення до цієї процедури.

Я працюю у канадській правовій системі понад 25

років і не пригадую жодного випадку, коли б парламент країни ухвалив рішення про усунення судді з посади. Звісно, були такі судді, які опинялися за крок до можливого оголошення їм імпічменту парламентом, але вони воліли за краще не йти далі і писали заяву про звільнення, відмовившись від розгляду справи в законодавчій інституції.

У Канаді діє близько 1100 федеральних суддів. Згідно з офіційними статистичними даними в 2010-2011 роках на суддів було подано 156 скарг. Маю зауважити, що це не так вже й багато. Відхилено 140 скарг. Така значна кількість відхилених скарг пояснюється тим, що вони не пов'язані з дисциплінарним процесом.

У контексті дисциплінарного процесу перед канадськими суддями нині постало два виклики, що є причиною збільшення кількості скарг на дії суддів. Перший – зростає кількість осіб, які самі себе захищають у суді. Певною мірою це пов'язано зі зростанням плати за послуги адвоката. Дуже багато скарг на дратівливих суддів. Коли в суді та чи інша особа сама себе захищає і вона не має юридичної освіти, то її не підготовленість та незнання закону часто-густо дратує професійних суддів. Суддя перестає контролювати себе, виникає конфлікт між суддею та особою, що зрештою і спричинює скаргу на суддю.

Другий – дисциплінарний процес передбачає лише неправильну поведінку судді, тобто він зовсім не стоюється самого рішення, ухваленого судом.

У Канаді судді незалежні. Їх обов'язок – ухвалювати рішення згідно із законодавством, але у випадку, якщо вони помиляються, таке рішення може бути оскаржене в апеляційному суді, але у жодному разі не йдеться про притягнення судді до дисциплінарної відповідальності. Судді мають ухвалювати лише законні рішення і жодним чином не піддаватися впливові громадської думки.

Морально-етичні засади судової реформи та питання кодексу суддівської етики

Питання моралі й етики у судочинстві – це невід’ємний компонент судової реформи, яка вже давно назріла в Україні. У суддівському середовищі вважають, що Кодекс професійної етики судді, затверджений на V з’їзді суддів України 24 жовтня 2002 року, потребує удосконалення. Як відомо, дотримання норм, що містить Кодекс, є обов’язковим для кожного судді, але якщо йдеться про методи забезпечення їх дотримання, то це питання не врегульоване.

Асоціація українських правників підготувала проект кодексу суддівської етики. Його основна мета – утвердження незалежності та неупередженості судової влади, зміцнення її авторитету у суспільстві. Норми, що закріплені в проекті кодексу, спрямовані

на вирішення етичних питань, пов’язаних зі статусом судді. Вони не можуть застосовуватись як підстави дисциплінарної відповідальності суддів і визначати ступінь їх провини. Разом з тим судді повинні прагнути дотримуватись цих норм у своїй професійній, громадській діяльності та приватному житті. Це сприятиме зростанню авторитету і незалежності суддів в українському суспільстві. Довіра до судової влади, впевненість громадськості у моральності, чесності та неупередженості суддів, дотримання суддями етичних стандартів мають велике значення в демократичному суспільстві.

Василь Костицький,
голова Асоціації українських працівників, член-кореспондент
Національної академії правових наук України

Норми кодексу суддівської етики не можуть застосовуватись як підстави дисциплінарної відповідальності суддів і визначати ступінь їх провини

Як стверджує професор Василь Костицький, член-кореспондент Національної академії правових наук України, під керівництвом якого розроблявся проект кодексу суддівської етики, в цьому документі враховано напрацювання Ради суддів України, а також Бангалорські принципи поведінки суддів, схвалені резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН 27 липня 2006 року, в частині регламентації поведінки судді. «Проект кодексу суддівської етики включає, з одного боку – морально-етичні принципи поведінки суддів, а з іншого – професійні етичні стандарти. Тобто ми спробували підійти до вирішення питання збалансовано», – каже науковець. Документ також передбачає вдосконалення механізму контролю за виконанням кодексу суддівської етики, зокрема шляхом створення комісії

етики суддів. До функцій комісії належатиме попередній неупереджений та об'єктивний експертний розгляд питань, що стосуються дотримання суддями норм і принципів суспільної моралі та професійних етичних стандартів. Це, на думку розробників проекту кодексу суддівської етики, сприятиме підвищенню довіри громадян до судової системи. Професор В. Костицький зауважує, що коли ми говоримо про морально-етичні принципи поведінки суддів, то, передовсім, маємо на увазі такі поняття як незалежність, неупередженість, чесність, непідкупність, справедливість. Дотримуватися норм етики і моралі вимагає від фізичних осіб стаття 13 Цивільного кодексу України. В пункті 4 цієї статті зазначено: «При здійсненні цивільних прав особа повинна додержуватися моральних засад суспільства». Це загальне формулювання, якому бракує конкретики. У проекті кодексу суддівської етики, розробленому фахівцями Асоціації українських правників, норми професійної етики прописані більш чітко. У документі зазначається, що «морально-етичні вимоги щодо суддів для цілей цього кодексу охоплюють норми та принципи суспільної моралі, стандарти професійної суддівської етики та морально-етичні вимоги щодо поведінки судді у позасудовій діяльності та особистому житті». Отже, навіть за межами приміщення суду та після завершення виконання професійних обов'язків служителю Феміди слід пам'ятати: всі двадцять чотири години на добу щодо нього діють норми кодексу суддівської етики. Його поведінка, дії, вчинки, можуть бути так чи інакше трактовані. Суддя, як публічна особа, має весь час контролювати свої слова і вчинки, дбати про реноме власної родини, знати про майнові інтереси кожного її члена, чи не намагаються вони зловживати його іменем, вирішуючи бізнесові питання», – каже В. Костицький.

Перший розділ проекту кодексу відкривається статтею про незалежність судді. І це не випадково, адже надзвичайно важливо, щоб судові рішення ухвалювалося без будь-якого впливу ззовні. Тому незалежність судді при здійсненні правосуддя є передумовою верховенства права та невід'ємною складовою справедливого розгляду справи у суді.

За словами В. Костицького, розробники проекту кодексу суддівської етики спробували окреслити організаційно-правовий механізм забезпечення дотримання професійної етики суддів і передбачили створення комісії етики суддів, яка б могла дати експертний висновок щодо тієї чи іншої конкретної ситуації, а також апелювати до Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі. «Особливо хотів би звернути увагу на те, що наш варіант кодексу суддівської етики передбачає можливість захисту честі і гідності судді. Я хотів би уявити собі районний центр, у якому є кілька суддів і до одного з них висунуто несправедливі претензії, що опубліковані в пресі. Будь-які спроби судді захистити свою честь і

гідність медіа обов'язково розглядатимуть як порушення свободи слова. Тому комісія суддівської етики у таких випадках, згідно з нашим проектом, сама має порушувати справу про те, справедливі чи несправедливі були звинувачення судді, та захищати його честь і гідність», – каже професор В. Костицький.

Суддя, як публічна особа, має весь час контролювати свої слова і вчинки, дбати про реноме власної родини, знати про майнові інтереси кожного її члена, чи не намагаються вони зловживати його іменем, вирішуючи бізнесові питання

Науковець не приховує, що питання створення комісії суддівської етики може бути проблемним. Він пояснює, що у 1992 році вже були пропозиції щодо створення двох окремих комісій: кваліфікаційної та дисциплінарної. Проте два відповідні законопроекти об'єднали, і Верховна Рада України ухвалила рішення про утворення однієї комісії. «Сьогодні ми не пропонуємо роз'єднати ці два напрями роботи комісії. Експертну оцінку, очевидно, може давати сама комісія, але краще послухати оцінку експертного середовища, фахівців у галузі етики», – зауважує В. Костицький.

На переконання розробників проекту кодексу суддівської етики, суть, зміст, ідеологія цього документа в тому, що суддя повинен знати і дотримуватися норм суспільної моралі. У жодному разі він не може посилаватися на незнання діючих морально-етичних норм. Адже їх дотримання – обов'язкова умова перебування на посаді судді. Кандидат на посаду судді змушений з моменту подання заяви також взяти на себе такі зобов'язання. «Отже, йдеться про те, що суддівський корпус України, імовірно, готовий взяти на себе певні обмеження, щоб повернути довіру суспільства до суду – з одного боку, а з іншого – усвідомити те, що є морально-етичними вимогами і професійними етичними стандартами. І третє – забезпечити захист честі і гідності судді», – підсумовує В. Костицький, голова Асоціації українських правників.

Володимир Кузьменко,

головний консультант сектору організаційної роботи та забезпечення діяльності керівника секретаріату Комісії

Микола Мельник,
кандидат юридичних наук,
член Вищої кваліфікаційної комісії
суддів України

Підстави притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності: проблемні питання правового регулювання та пропозиції щодо їх вирішення

У статті проаналізовано проблемні питання правового регулювання підстав притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності. Доведено необхідність чіткого визначення у Конституції України підстав звільнення судді з посади із дублюванням відповідних норм у Законі України «Про Вищу раду юстиції», не допускаючи розширення чи звуження їх змісту. Для вдосконалення правового регулювання підстав застосування до суддів дисциплінарного стягнення запропоновано застосувати концепцію І.С. Кузнецової. Цією концепцією передбачена систематизація відповідних підстав. Необхідна також конкретизація кожної підстави притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності.

Запропоновано включити попередження до переліку видів дисциплінарних стягнень.

Ключові слова: суддя, дисциплінарна відповідальність, підстави, дисциплінарне стягнення.

Мельник Н. Г. «Основания для привлечения судей к дисциплинарной ответственности: проблемные вопросы правового регулирования и предложения их разрешения»

В статье проанализированы проблемные вопросы правового регулирования оснований привлечения судей к дисциплинарной ответственности. Доказана необходимость определения в Конституции Украины четкого перечня оснований для увольнения судьи с должности. Эти нормы необходимо продублировать в Законе Украины «О Высшем совете юстиции», не допуская расширения или сужения их содержания. Для совершенство-

вания правового регулирования оснований применения к судьям дисциплинарного взыскания предложено применить концепцию И. С. Кузнецовой. Этой концепцией предусмотрена систематизация соответствующих оснований. Вместе с тем необходима конкретизация каждого основания привлечения судей к дисциплинарной ответственности.

Предложено включить предупреждение в перечень дисциплинарных взысканий.

Ключевые слова: судья, дисциплинарная ответственность, основания, дисциплинарное взыскание.

Melnik N. Grounds for judges` disciplinary liability: problematic issues of legal regulation and proposals regarding solving thereof.

In this set of materials problematic issues regarding legal regulation of grounds for judges` disciplinary liability analyzed. It is proved the necessity to define the grounds for judges` dismissal accurately in Constitution of Ukraine. These grounds shall be duplicated in the Law of Ukraine «On High Council of Justice» with appropriate restriction regarding extension or constriction of the subject matter thereof. It is suggested to apply a concept of Kuznetsova I.S. for advancing of legal regulation of grounds for judges` disciplinary liability. This concept provides for classification of corresponding grounds. Each reason for judges` disciplinary liability shall be elaborated.

It is hereby recommended to include such type of sanction as caution into the list of disciplinary sanctions.

Key words: judge, disciplinary liability, grounds, disciplinary sanction.

Необхідність проведення наукового аналізу проблеми вдосконалення правового регулювання підстав притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності ґрунтується на нормі ст.1 Конституції України [1], яка визначає, що Україна є демократичною, правовою державою. Проголошення норми про Україну як демократичну державу означає її заснування на реальному народовладді, повазі до прав і свобод людини і громадянина. Як правова держава, Україна є організацією політичної влади, заснованою на визнанні та реальному забезпеченні прав і свобод людини і громадянина, верховенстві права, взаємній відповідальності особи і держави [2, с.9-10].

Ці конституційні норми, реалізуючись у сфері застосування до суддів дисциплінарної відповідальності, проявляються у таких принципах відповідної процесуальної діяльності, як верховенство права, законність, обґрунтованість, об'єктивна істина тощо. Вказане передбачає передусім встановлення та законодавче закріплення чітких приписів щодо підстав застосування до суддів заходів дисциплінарного впливу. Забезпечення чіткості і однозначності правових приписів дозволить вдосконалити правозастосовну діяльність Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Вищої ради юстиції, оптимізувати процедури притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності. Так, у першому півріччі 2012 року Вищою кваліфікаційною комісією суддів України було ухвалено 74 рішення про оголошення догани суддям, проте кількість рішень про відмову у відкритті дисциплінарних справ перевищила цей показник більше ніж у 36 разів.

За результатами аналізу матеріалів практики застосування до суддів дисциплінарної відповідальності, проведеного Вищою кваліфікаційною комісією суддів України (далі – Комісія), було встановлено окремі причини, незалежні від якості суддівської діяльності, що стали підставою звернення до Комісії. Зокрема, це стосується значного навантаження на суддів у зв'язку з розширенням кола спорів, для вирішення яких особи звертаються до суду; ігнорування учасниками судового процесу вимог процесуального законодавства, що призводить до перенесення засідань, а в кінцевому результаті – до збільшення строків розгляду справи. Разом з тим при розгляді дисциплінарних справ було виявлено типові порушення, які допускають судді і які є підставами для звернення до Комісії із заявою. При прийнятті рішення про відкриття дисциплінарного провадження Комісією було враховано вимоги ч. 2 ст. 83 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» про те, що скасування або зміна судового рішення не тягне за собою дисциплінарної відповідальності судді, який брав участь в його ухваленні, крім випадків, якщо порушення допущено внаслідок умисного нехтування нормами права чи неналежного ставлення до службових обов'язків.

Як правило, судді припускаються істотних порушень норм процесуального права, що пов'язані, зокрема, з відмовою у доступі особи до правосуддя з підстав, не передбачених законом (п.1 ч.1 ст. 83 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [3]); невжиттям суддею заходів щодо розгляду заяви, скарги чи справи протягом строку, встановленого законом (п. 2 ч. 1 ст. 83 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Так, наприклад, у мотивувальній частині рішення Комісії від 17.11.2011 було зазначено затягування суддею строку розгляду справи, який фактично становив 3 роки. В іншому рішенні Комісії від 17.11.2011 було зазначено необґрунтовану відмову судді у доступі особи до правосуддя з підстав, не передбачених законом, тобто відмову відкрити провадження про розірвання шлюбу та поділ майна подружжя, а також були встановлені обставини невчасного направлення справи до суду апеляційної інстанції. Це типові порушення норм процесуального права при здійсненні правосуддя.

Згідно з частиною першою ст. 88 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», частиною другою ст. 37 Закону України «Про Вищу раду юстиції» [4] до суддів може бути застосований тільки один вид дисциплінарного стягнення – догану. Юрисдикція Комісії у дисциплінарних справах поширюється на суддів місцевих та апеляційних судів, а Вищої ради юстиції – на суддів вищих спеціалізованих судів та суддів Верховного Суду України (ст. 85 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

Підстави застосування дисциплінарної відповідальності до судді передбачені ч.1 ст. 83 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Ними, крім перелічених вище, є: порушення вимог щодо неупередженого розгляду справи, зокрема порушення правил щодо відводу (самовідводу) (п. 3); систематичне або грубе одноразове порушення правил суддівської етики, що підриває авторитет правосуддя (п. 4); розголошення таємниці, що охороняється законом, в тому числі таємниці нарадчої кімнати або таємниці, яка стала відомою судді під час розгляду справи у закритому судовому засіданні (п. 5); неподання або несвоєчасне подання для оприлюднення декларації про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру за минулий рік за формою і в порядку, що встановлені Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції», зазначення в ній завідомо неправдивих відомостей (п. 6). Комісія має право не тільки прийняти рішення про застосування дисциплінарного стягнення у виді догани. За відсутності підстав для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності Комісія припиняє дисциплінарне провадження та повідомляє про це зацікавлених осіб (ч. 3 ст. 87 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). За наслідками дисциплінарного провадження Комісія може прийняти рішення про направлення рекомен-

дації до Вищої ради юстиції для вирішення питання щодо внесення подання про звільнення судді з посади за наявності для цього підстав (ч. 5 ст. 87 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

Пунктами 4-6 частини п'ятої статті 126 Конституції України вказано підстави звільнення судді з посади органом, який його обрав (Верховна Рада України) або призначив (Президент України): порушення суддею вимог щодо несумісності (п. 4 ч. 5 ст. 126 Конституції України); порушення суддею присяги (п. 5 ч. 5 ст. 126 Конституції України); набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього (п. 6 ч. 5 ст. 126 Конституції України). Вища рада юстиції розглядає питання про звільнення судді з посади після надання Вищою кваліфікаційною комісією суддів України відповідного висновку або за власною ініціативою (ч. 1 ст. 32 Закону України «Про Вищу раду юстиції»). Порушенням суддею присяги є: вчинення ним дій, що порочать звання судді і можуть викликати сумнів у його об'єктивності, неупередженості та незалежності, у чесності та непідкупності судових органів; недотримання суддею вимог та обмежень, встановлених Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції»; умисне затягування суддею строків розгляду справи понад терміни, встановлені законом; порушення морально-етичних принципів поведінки судді (ч. 2 ст. 32 Закону України «Про Вищу раду юстиції»). Порушенням присяги судді, який обіймає адміністративну посаду в суді, є також невиконання ним посадових обов'язків, встановлених для відповідної адміністративної посади, пов'язаних з процесуальними діями (ч. 3 ст. 32 Закону України «Про Вищу раду юстиції»). З цього приводу слід навести правову позицію Конституційного Суду України у рішенні від 11.03.2011 № 2-рп/2011, де предметом звернення були питання конституційності положень ч. 2 ст. 32 Закону України «Про Вищу раду юстиції». Цими нормами визначено вчинки, які є порушенням суддею присяги. Вказуючи на конституційність зазначених положень, Конституційний Суд зазначив, що дотримання суддею присяги – його конституційно визначений обов'язок, а присяга судді має правову природу одностороннього, індивідуального, публічно-правового, конституційного зобов'язання судді. Правове регулювання відповідальності за порушення присяги судді у вигляді звільнення з посади відповідає Європейській хартії про закон про статус суддів 1998 року. Згідно з Європейською хартією щодо суддів можуть застосовуватися санкції за невиконання (неналежне виконання) одного з обов'язків, прямо визначених законом (пункт 5.1) [5].

Указані вище норми свідчать насамперед про те, що результатом розгляду дисциплінарної справи може бути рішення, на підставі якого суддя може бути звільнений з посади. Це означає наявність різних правових режимів відповідальності судді за вчинення проступку, що тягне дисциплінарну відпо-

відальність. Скажімо, застосування дисциплінарного стягнення у вигляді догани може бути віднесено до адміністративно-правових режимів, а питання про звільнення судді з посади – до конституційно-правової відповідальності. Законодавчим підґрунтям такого висновку є норма Конституції України про підстави звільнення судді з посади органом, який його обрав або призначив (п.п. 4-6 ч. 5 ст. 126). Доктринальне підґрунтя такого висновку потребує окремого опрацювання. Разом з тим слід зазначити перспективність визначення правового режиму притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності у вигляді догани як адміністративно-правового з точки зору обґрунтування доцільності введення інших видів дисциплінарних стягнень, зокрема попередження. Необхідність диверсифікації видів дисциплінарних стягнень впливає із сутності адміністративно-правових юрисдикційних відносин, в яких враховується низка обставин при прийнятті остаточного рішення у справі: характер вчиненого проступку, особа порушника, ступінь його провини, обставини, що пом'якшують або обтяжують відповідальність тощо. Зрозуміло, що адміністративно-деліктні відносини у сфері притягнення особи до адміністративної відповідальності інші, ніж дисциплінарні, проте для подальшого наукового аналізу доцільним видається врахування концептуальних основ реагування на вчинення адміністративного делікту. На захист такого підходу наведемо норму ч. 2 ст. 87 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», якою визначено, що при обранні дисциплінарного стягнення стосовно судді враховуються характер проступку, його наслідки, особа судді, ступінь його провини, обставини, що впливають на можливість притягнення судді до дисциплінарної відповідальності.

Наголошуючи на необхідності вдосконалення правового регулювання підстав застосування до суддів дисциплінарної відповідальності, слід звернути увагу на те, що така відповідальність не передбачає звільнення суддів з посади. Останнє як захід конституційно-правової відповідальності передбачає перелік підстав суто в Основному Законі, не допускаючи його розширення чи, навпаки – звуження у профільному Законі України «Про Вищу раду юстиції». Це означає, що підстави звільнення судді з посади, перелічені у Конституції України, мають бути дубльовані у Законі України «Про Вищу раду юстиції». Стосовно ж підстав дисциплінарної відповідальності доречно навести думку І.С. Кузнецової, яка виокремлює три категорії можливих дисциплінарних порушень суддів: 1) проступки, які вчиняються у процесі службової діяльності (порушення строків розгляду судових справ, скарг і клопотань, непроведення без поважних причин призначених судових засідань, грубість та інші прояви некоректної поведінки); 2) позапроцесуальні проступки,

які порушують трудову дисципліну (відмова від виконання доручення голови суду або головуючого складу суду, колегії, а також коментування судових рішень, виступ у засобах масової інформації щодо справ, які перебувають у судовому провадженні); 3) інші проступки, не пов'язані зі службовою діяльністю (зловживання спиртними напоями, прийняття дарунків або послуг від фізичних чи юридичних осіб) [6, с. 104-105].

Якщо систематизувати підстави дисциплінарної відповідальності судді, наведені у ст. 83 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», за критеріями, запропонованими І.С. Кузнецовою, то поза увагою залишаються дисциплінарні проступки непроцесуального характеру, а також інші проступки, не пов'язані зі службовою діяльністю. Разом з тим слід вказати на норму ч. 3 ст. 32 Закону України «Про Вищу раду юстиції», якою визначено, що порушенням присяги судді, який обіймає адміністративну посаду в суді, є також невиконання ним посадових обов'язків, установлених для відповідної адміністративної посади, що пов'язані з процесуальними діями. Крім того, доцільно звернути увагу на те, що порушення антикорупційного законодавства стосовно виконання обов'язку з декларування суддею доходів не входить до жодної з груп дисциплінарних порушень, виділених І.С. Кузнецовою.

Ця концепція може бути покладена в основу подальших наукових досліджень проблеми вдосконалення правового регулювання підстав дисциплінарної відповідальності суддів, оскільки вона дозволяє включити до переліку дисциплінарних проступків більшість тих, що стосуються порушень суддею службово-трудова дисципліни та морально-етичних правил. Проте перелік вчинених суддею дисциплінарних проступків у межах кожної класифікаційної групи має бути розглянутий і проаналізований окремо. Вказане стосується, зокрема, питання про застосування догани за порушення обов'язку щодо декларування суддею доходів, що передбачено п. 6 ч.1 ст. 83 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Крім того, викликає певний інтерес пропозиція І. С. Кузнецової відносити до інших проступків прийняття дарунків або послуг від фізичних чи юридичних осіб. Такі дії, згідно зі ст. 172-5 Кодексу України про адміністративні правопорушення [7], кваліфікуються як адміністративне корупційне правопорушення. Професійні судді є суб'єктами відповідальності за корупційні правопорушення (ч. 1 ст. 4 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції») [8].

Отже, чинне українське законодавство передбачає застосування тільки одного виду дисциплінарного стягнення – догани. Перспективною у цьому зв'язку є пропозиція щодо диверсифікації видів дисциплінарних стягнень, зокрема запровадити попередження. Звільнення судді є конституційно-правовою

відповідальністю, а тому підстави звільнення мають бути передбачені у Конституції України та дубльовані у Законі України «Про Вищу раду юстиції», не допускаючи їх розширення чи звуження. Вдосконалення підстав дисциплінарної відповідальності суддів можливе із використанням концепції, запропонованої І. С. Кузнецовою, яка передбачає систематизацію таких підстав.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30 (23.07.96). – Ст. 141. – Режим доступу: система інформаційно-правового забезпечення «Ліга-Закон» станом на 13.11.2012.
2. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В.Я. Тацій (голова редкол.), О.В. Петришин (відп. секретар), Ю.Г. Барабаш та ін.; Нац. акад. прав. наук України. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – Х.: Право, 2011. – 1128 с.
3. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 07.07.2010. № 2453-VI [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41-42, № 43, № 44-45. – Ст. 529. – Режим доступу: система інформаційно-правового забезпечення «Ліга-Закон» станом на 13.11.2012.
4. Про Вищу раду юстиції : Закон України від 15.01.1998 № 22/98-ВР [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 25. – Ст. 146. – Режим доступу: система інформаційно-правового забезпечення «Ліга-Закон» станом на 13.11.2012.
5. У справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про Вищу раду юстиції»: рішення Конституційного Суду України від 11.03.2011 № 2-рп/2011 [Електронний ресурс] // Офіційний вісник України. – 2011. – № 23 (04.04.2011). – Ст. 965. – Режим доступу: система інформаційно-правового забезпечення «Ліга-Закон» станом на 13.11.2012.
6. Кузнецова І.С. Иммуниеты и ответственность как элементы конституционно-правового статуса судьи [Текст]: дис. ... к.ю.н. 12.00.11 / Кузнецова Ирина Сергеевна / Государственный университет – Высшая школа экономики. – М., 2010. – 188 с.
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122. – Режим доступу: система інформаційно-правового забезпечення «Ліга-Закон» станом на 13.11.2012.
8. Про засади запобігання і протидії корупції : Закон України від 07.04.2011 № 3206-VI [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 40. – Ст. 404. – Режим доступу: система інформаційно-правового забезпечення «Ліга-Закон» станом на 13.11.2012.

Марина Самофал,
головний науковий співробітник відділу науково-методичного забезпечення діяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів України Національної школи суддів України

Олександр Іщенко,
начальник відділу науково-методичного забезпечення діяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів України Національної школи суддів України

Реалізація принципу безсторонності суду: міжнародна практика та українські реалії

У статті розкривається проблема реалізації принципу безсторонності суду. Зокрема, розглядається поняття принципу, його реалізація в практиці Європейського суду з прав людини, Нідерландів та України.

Ключові слова: безсторонність, об'єктивний критерій безсторонності, суб'єктивний критерій безсторонності, практика Європейського суду з прав людини.

Ищенко А., Самофал М.

Реализация принципа беспристрастности суда: международная практика и украинские реалии

В статье раскрывается проблема реализации принципа беспристрастности суда. В частности, рассматривается понятие принципа, его реализация в практике Европейского суда по правам человека, Нидерландов и Украины.

Ключевые слова: беспристрастность, объективный критерий беспристрастности, субъективный критерий беспристрастности, практика Европейского суда по правам человека.

Ishchenko O., Samofal M.

Realisation of judiciary impartiality principle: international practice and ukrainian reality

The paper deals with the problem of the judiciary impartiality principle. In particular, the principle concept, its implementation in practice of the European Court of Human Rights, the Netherlands and Ukraine are considered.

Keywords: impartiality, objective criterion of impartiality, subjective criterion of impartiality, the practice of the European Court of Human Rights.

Одним із ключових принципів правосуддя є безсторонність суду, адже за його відсутності про правосуддя мови вести не можна. Право особи на безсторонній суд закріплено на міжнародному рівні в ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Законом України «Про судоустрій і статус суддів» визначено, що судова влада здійснюється незалежними і безсторонніми судами (частина перша статті 1).

Більше того, однією з підстав притягнення судді до дисциплінарної відповідальності є порушення вимог щодо неупередженого розгляду справи, зокре-

ма щодо порушення правил відводу (самовідводу) (пункт 3 частини першої ст.83 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

Попри таке широке нормативне закріплення принципу безсторонності суду та наявність механізму контролю за його дотриманням, оціночне поняття неупередженості (безсторонності) є малодослідженим в національній правовій науці.

З огляду на це вбачається за доцільне проаналізувати досвід інших держав та практику Європейського суду з прав людини щодо реалізації принципу безсторонності суду.

Правосуддя не тільки повинно бути звершене, але має бути явно і безсумнівно видно, що воно звершене*

На початку минулого століття в Англії був створений один із перших прецедентів застосування принципу безсторонності судді. Таким прецедентом стало рішення у справі *R v Sussex Justices, ex parte McCarthy*, прийняте у 1924 році. Цим рішенням встановлено, що сам факт появи сумніву у безсторонності судді є підставою для скасування рішення, прийнятого таким суддею.

За обставинами справи мотоцикліст потрапив у автомобільну аварію, за що притягнувся Судом магістратів до відповідальності за небезпечне водіння. Секретар судді, що розглядав справу, був учасником юридичної фірми, яка виступала на стороні позивача за цивільним позовом у зв'язку з аварією, про що ні порушнику, ні його захиснику відомо не було.

Дізнавшись про цей факт, McCarthy (мотоцикліст) звернувся з апеляційною скаргою на рішення про його притягнення до відповідальності, в якій просив скасувати це рішення. Заперечуючи проти апеляційної скарги, суддя у справі заявив, що, ухвалюючи рішення, він не радився зі своїм секретарем.

Постановляючи рішення в апеляційній інстанції, суддя – лорд Хьюарт вказав, що правосуддя не тільки повинно бути звершене, але має бути явно і безсумнівно видно, що воно звершене. Суддя також зазначив, що справа не в тому, чи дійсно секретар судді впливав на формування його думки, а в тому, що жоден факт, яким створюється навіть підозра у втручанні у процес правосуддя, не повинен мати місце. На підставі цього рішення суду першої інстанції було скасоване [1].

У подальшому прецедент мав широке застосування в країнах англо-американської системи. Якщо говорити про деякі останні гучні справи, то він застосовувався при слуханні справи чілійського генерала Піночета.

У практиці Європейського суду з прав людини (далі також – ЄСПЛ, Суд) безсторонність судді перевіряється за двома критеріями: об'єктивним та суб'єктивним. При перевірці за суб'єктивним критерієм ураховуються особисті переконання та поведінка конкретного судді у конкретній справі. За загальним правилом діє презумпція безсторонності судді, поки не буде доведено протилежне.

При перевірці за об'єктивним критерієм враховується, чи наявні обставини, які гарантовано виключають упередженість судді. Так, у наведеному вище прецедентному рішенні суддя Хьюарт фактично використав об'єктивний критерій перевірки безсторонності судді, адже вплив секретаря на суддю, що ухвалив рішення, не був доведений, більше того,

заперечувався, чому охоче повірила і апеляційна інстанція.

Яскравим прикладом застосування ЄСПЛ об'єктивного критерію безсторонності є рішення у справі «Пьерсак проти Бельгії» [2]. У цій справі суддя, що розглядав справу заявника, раніше працював заступником Королівського прокурора міста Брюссель і був начальником відділу, якому була підвідомча справа заявника. Докази того, що, перебуваючи на такій посаді, суддя мав якусь інформацію щодо справи заявника чи впливав на хід її розгляду, були відсутні, але ЄСПЛ визнав наявність порушення принципу безсторонності, оскільки в такій ситуації наявні дані, що можуть викликати сумнів у безсторонності судді.

Варто також зазначити, що Суд стоїть на позиції, згідно з якою, навіть якщо ніхто із зацікавлених осіб не ставить питання про порушення принципу безсторонності судді, суддя повинен розглядати це питання за власною ініціативою, якщо є будь-які сумніви щодо його упередженості (справа «Боргерс проти Бельгії» [3]).

Як бачимо, саме застосування об'єктивного критерію безсторонності є найбільш цікавим і водночас проблемним.

Питання дотримання принципу об'єктивної безсторонності судді розглядалося ЄСПЛ і щодо українських суддів у справі «Білуха проти України» [4].

У вказаній справі Суд дійшов висновку про порушення принципу безсторонності суду при слуханні справи заявниці в Артемівському районному суді Донецької області. Зокрема, остання заявила відвід судді, який слухав справу, та всім суддям названого суду, обґрунтовуючи його порушенням принципу безсторонності суду, оскільки відповідач у справі безкоштовно виготовив та встановив решітки на вікна суду, надав комп'ютер, а також відремонтував опалювальну систему суду. У задоволенні клопотання позивачки про відвід було відмовлено, а справу вирішено не на користь заявниці. У своєму рішенні ЄСПЛ вказав, що відповідно до об'єктивного критерію серед інших аспектів визначається також, чи забезпечував суд як такий та його склад відсутність будь-яких об'єктивно обґрунтованих сумнівів у його безсторонності, а також зазначив, що у кожній окремій справі слід вирішувати, чи мають відносини, що розглядаються, таку природу, що свідчить про безсторонність суду.

Нідерландські критерії порушення принципу безсторонності судді

Попри оціночність поняття безсторонності практикою Європейського суду та окремих країн вироблені деякі орієнтовні критерії перевірки безсторонності судді.

* «it... is of fundamental importance that justice should not only be done, but should manifestly and undoubtedly be seen to be done.» Lord Chief Justice Hewart

Зокрема, в Нідерландах розроблений окремий документ, яким закріплюються такі критерії.

Згідно з Рекомендаціями щодо суддівської безсторонності, розробленими за наказом Нідерландської асоціації суддів (Netherlands Association for the Judiciary) та Нідерландської асамблеї голів судів (Dutch Assembly of Court Presidents) [5], відсутність безсторонності судді може виявлятися у наявності конфлікту інтересів, зовнішнього впливу чи політичної/соціальної упередженості судді. Рекомендаціями також визначається, що при вирішенні питання щодо безсторонності судді у конкретній справі повинна братися до уваги не лише природа взаємовідносин судді з учасниками процесу, але й ступінь залучення учасника до процесу. Зрозуміло, що найбільш залученими є сторони.

Нідерландська правозастосовна практика виокремлює низку критеріїв визначення дотримання принципів безсторонності суддею. Розглянемо їх більш детально.

Критерій перший: родинні стосунки

Рекомендаціями щодо суддівської безсторонності встановлюється, що особа не може виступати суддею у справі, в якій стороною чи іншим учасником є її чоловік або дружина, в т. ч. колишні, особи, з якими суддя має (мав) фактичні шлюбні чи подібні до них відносини, близькі родичі судді.

Хоча законом не визначено, хто може бути близьким родичем судді, практика виходить з індивідуального підходу до вирішення цього питання. Поняття близького родича визначається залежно від суб'єктивного ставлення судді до особи і не обмежується формальним переліком таких родичів.

Цей критерій може застосовуватися і в разі розгляду суддею справи, що розглядалася вказаними вище особами в інших судах (інстанціях).

Критерій другий: інші соціальні стосунки судді

За практикою Нідерландів, суддя не повинен розглядати справи, у яких стороною виступають його знайомі. В це коло включаються як особисті знайомства судді поза роботою, так і знайомства, пов'язані з роботою.

У разі якщо знайомі особи беруть участь у справі як інші учасники, тобто не є сторонами, можливість розгляду справи цим суддею вирішується ним особисто на власний розсуд.

Оскільки юридична особа є юридичною фікцією і не є природньою особою, вона не може увійти в коло особистих знайомств судді. З іншого боку, юридична особа в процесі завжди представляється конкретною фізичною особою. У Нідерландах такі фізичні особи розцінюються як інші учасники процесу. Тобто у разі знайомств з ними суддя вирішує питання про можливість своєї участі у процесі на власний розсуд.

Стосовно робочих знайомств судді питання про

розгляд справи суддею може вирішуватися по-різному. Так, в Рекомендаціях щодо суддівської безсторонності вказується, що хоча державний обвинувач (прокурор) і входить до робочих знайомств судді, його участь у процесі, за загальним правилом, не є підставою для відводу судді. Однак в окремих випадках, за наявності додаткових обставин, таке знайомство може бути підставою для відводу.

Критерій третій: робота дружини чи чоловіка судді, близьких родичів, осіб, з якими суддя перебуває у фактичних шлюбних чи подібних до них відносинах

У деяких випадках місце роботи перелічених вище осіб може впливати на безсторонність судді, а тому в кожному конкретному випадку повинно вирішуватися питання щодо відводу.

Якщо чоловік або дружина, близький родич чи особа, з якою суддя перебуває у фактичних шлюбних чи подібних до них відносинах, є адвокатом, судовим приставом, нотаріусом або будь-яким чином надає правову допомогу, суддя повинен переконатися в тому, що він не розглядає справу, до якої такі особи будь-яким чином причетні у зв'язку зі своєю професійною діяльністю. У цьому випадку йдеться не лише про безпосередню причетність, але й про опосередковану, наприклад якщо обговорення спору у справі, що надійшла на розгляд судді, здійснювалося на зборах однієї із сторін спору, на яких за посадою були присутні близькі до судді особи. Звісно, суддя не завжди може знати про участь його дружини/чоловіка, інших близьких осіб у розгляді чи вирішенні конкретних питань, пов'язаних з професійною, комерційною та іншими видами таємниць.

У практиці Нідерландів також використовується правило про неможливість розгляду суддею справи, в якій як учасник процесу присутній територіальний орган прокуратури, в якому працює одна з перелічених осіб.

У разі якщо стороною процесу є роботодавець або працівник чоловіка чи дружини та інших зазначених вище осіб, суддя на власний розсуд вирішує питання щодо можливості своєї участі у процесі.

Критерій четвертий: попередні місця роботи судді

Суддя повинен усунутися від розгляду справи, до якої він має відношення у зв'язку з колишнім місцем роботи. Це правило також стосується випадків, якщо одна зі сторін спору в минулому була клієнтом судді на попередньому місці роботи.

При цьому це можуть бути не лише справи (спори, ситуації), до яких суддя безпосередньо залучався, але й справи, з якими працювали його колеги, за якими мало місце обговорення на нарадах і зборах.

Участь у справі колишнього клієнта судді не є без-

умовною підставою для відводу. Для вирішення питання про відвід має враховуватися характер відносин з таким клієнтом, а також час, що минув.

Критерій п'ятий: додаткові заняття судді, теперішні і колишні

Суддя повинен бути відведеним у разі розгляду справи, пов'язаної з видами діяльності (додаткова робота), якими він займається паралельно з виконанням суддівських функцій, а також колишніми додатковими місцями роботи за останні три роки.

Окремі критерії безсторонності за практикою Європейського суду з прав людини.

Вплив на безсторонність судді інших осіб

У справі «Сендер проти Об'єднаного Королівства Великої Британії та Північної Ірландії» [6] ЄСПЛ дійшов висновку, що расистські висловлювання присяжного засідателя можуть підірвати безсторонність судді.

Попередня участь судді у справі

У справі «Гечман проти Туреччини» [7] ЄСПЛ установив порушення принципу безсторонності судді, оскільки військовий суддя брав участь у кількох процесуальних діях, які в подальшому мали значення для справи, а потім виступав суддею у цій справі.

У справі «Ясинський проти Польщі» [8] ЄСПЛ визнав, що факт прийняття суддею рішення про утримання заявника під вартою як до початку процесу, так і впродовж нього не є свідченням того, що в нього сформувався упереджений погляд щодо винуватості заявника, оскільки такі постанови про утримання під вартою виносились щодо подовження строку утримання під вартою і питання винуватості особи при їх винесенні не вирішувалося.

Є й інша практика. Так, у справі «Хаушилдт проти Данії» [9] Європейський суд визнав упередженими суддів, які раніше брали участь у слідстві (в т. ч. рішення про утримання під вартою), оскільки судді вже давали оцінку винуватості заявника у вигляді обґрунтованих підозр.

Цікавою є також справа «Де Кубер проти Бельгії» [10]. У вказаній справі суддя, що розглядав справу раніше, виконував функції слідчого судді у цій справі. Це дало змогу заявникові обґрунтувати упередженість судді, оскільки суддя був добре обізнаний з обставинами справи, що дає підстави стверджувати, що в нього заздалегідь сформувалася позиція щодо винуватості/невинуватості.

Життєва позиція судді

У справі «Ремлі проти Франції» [11] ЄСПЛ дійшов висновку про можливість урахування попередніх висловлювань судді для обґрунтування його упередженості. У цій справі до складу суду входила особа, яка до початку розгляду справи заявляла про свої расистські настрої.

Невмотивована зміна головуєчого судді

У справі «Моїсєєв проти Росії» [12] Європейський суд визнав порушення принципу безсторонності, оскільки у заявника могли виникнути сумніви щодо безсторонності суду узв'язку з постійними замінами суддів (11 разів). Крім того, чотири рази замінювався головуєчий у справі. Нагадаємо, в РФ голова суду має право передавати справу від одного судді до іншого.

Змішання процесуальних ролей

Цікавим є рішення ЄСПЛ у справі «Озеров проти Росії» [13]. Розглядаючи справу Озерова, суд змішав ролі обвинувача та судді, оскільки розглянув справу за відсутності прокурора. Суддя сам зачитав обвинувачення, надане прокуратурою, допитав свідків, оцінив докази та визнав деякі з них недопустимими. При цьому точка зору прокурора з цих питань вислухана не була. Можна припустити, що будучи присутнім на слуханні справи, прокурор міг відмовитися від обвинувачення. На думку Суду, в такій ситуації є всі підстави підозрювати суд в упередженості.

Українська практика реалізації принципу безсторонності суду

Проаналізувавши українську практику реалізації принципу безсторонності, можемо відзначити наявність позитивних зрушень у цьому питанні. Зокрема, в Реєстрі судових рішень можна знайти низку досить цікавих за змістовним наповненням ухвал про відвід судді на підставі його можливої упередженості при розгляді справи. Наведемо лише деякі з них.

Так, ухвалою у справі № 1407/2-2096/11 від 08.11.2011 задоволено заяву про самовідвід з тієї підстави, що правова допомога позивачці, пов'язана з підготовкою та подачею позову до суду, надавалася близьким родичем судді, що може викликати сумнів у його неупередженості при розгляді даної справи [14].

Ухвалою Літинського районного суду Вінницької області у справі № 214/2237/12 від 07.09.2011 задоволено клопотання позивача про відвід судді. Своє клопотання позивач обґрунтував тим, що відповідач (голова держадміністрації) особисто заявляв, що покладає свої надії на суд, який відмовить позивачеві у задоволенні позову [15]. Таке висловлювання викликало сумнів у неупередженості судді, тому клопотання про відвід судді у справі та всього складу суддів Літинського районного суду було задоволено.

Ухвалою Барського районного суду у справі № 2-450/10 від 25.05.2010 задоволено клопотання про відвід судді на підставі сумніву в його неупередженості, що ґрунтувався на такій обставині: в судовому засіданні суддя наперед висловив свою думку щодо вирішення справи на користь відповідача [16].

Особливої уваги заслуговує обґрунтування застосування об'єктивного критерію безсторонності

в ухвалі Южноукраїнського міського суду Миколаївської області від 11.10.2011 у справі № 2-937/2011. В цій справі суддя заявив самовідвід, посилаючись на те, що відповідач неодноразово заявляв йому відвід в іншій справі, вважаючи, що відносини між ним та суддею є такими, що викликають сумніви в неупередженості. В ухвалі суд зазначив, що сам факт недовіри особи може створити враження необ'єктивності та неупередженості судді в розгляді даної справи, а відтак в майбутньому стане причиною недовіри до об'єктивності, справедливості, неупередженості та законності судового рішення у цій справі і сумніву щодо реалізації права на справедливий судовий розгляд. При цьому, обґрунтовуючи свою позицію, суд послався на рішення ЄСПЛ у справах «Білуха проти України», «Вештайн проти Швейцарії», в яких вказується на важливість питання довіри, яку суди повинні вселяти у громадськість у демократичному суспільстві [17].

Ухвалою Оржицького районного суду Полтавської області від 20.09.2011 у справі № 2-324/11 задоволено заяву судді про самовідвід на підставі того, що він раніше працював у компанії відповідача та має дружні відносини з працівниками компанії [18].

Водночас приклади такої прогресивної практики ще не набули масового характеру. Зокрема, окремими дослідниками зазначається, що загальна кількість відводів в Україні корелюється з мізерною кількістю виправдувальних вироків [19, с. 32].

З огляду на це вбачається за доцільне розробити документ консультативного, рекомендаційного характеру для суддів щодо критеріїв, за якими визначається безсторонність судді, на зразок такого, що діє в Нідерландах.

Проте, враховуючи індивідуальність кожної ситуації та оціночний характер безсторонності, передовсім слід працювати над підвищенням рівня правової свідомості діючих суддів та кандидатів на посаду судді, зокрема вивчати загальні принципи і стандарти, якими керується Європейський суд з прав людини при оцінці безсторонності судді. Це дозволить краще забезпечити право особи на справедливий суд, що не змушуватиме громадян звертатися за захистом цього права до Європейського суду (зауважимо, що у гучній справі Білухи, від заявленню відводу суду (1998 рік) до скасування Верховним Судом України рішення, ухваленого небезстороннім судом на підставі рішення ЄСПЛ (2008 рік), сплигло 10 років...).

Список використаних джерел:

1. Рішення Rv SUSSEX JUSTICES ex p McCARTHY [1924]. – Електронний ресурс: Режим доступу: <http://johnhemming.blogspot.com/2011/04/r-v-sussex-justices-ex-p-mccarthy-1924.html>
2. Рішення ЄСПЛ у справі «PIERSACK v. BELGIUM». – Електронний ресурс: Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57557>
3. Рішення ЄСПЛ у справі «BORGERS v. BELGIUM». – Електронний ресурс: Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57720>
4. Рішення ЄСПЛ у справі «Білуха проти України» – Електронний ресурс: Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/0/164>
5. Офіційний лист Ради магістратури Нідерландів до Національної школи суддів України від 08.10.2012.
6. Рішення ЄСПЛ у справі «SANDER v. THE UNITED KINGDOM». – Електронний ресурс: Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-58835>
7. Рішення ЄСПЛ у справі «GOCMEN ET AUTRES c. TURQUIE». – Електронний ресурс: Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-63744>
8. Рішення ЄСПЛ у справі «JASINSKI v. POLAND». – Електронний ресурс: Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-71747>
9. Рішення ЄСПЛ у справі «HAUSCHILDT v. DENMARK». – Електронний ресурс: Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57500>
10. Рішення ЄСПЛ у справі «DE CUBBER v. BELGIUM». – Електронний ресурс: Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57465>
11. Рішення ЄСПЛ у справі «REMLI v. FRANCE». – Електронний ресурс: Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57983>
12. Рішення ЄСПЛ у справі «MOISEYEV v. RUSSIA». – Електронний ресурс: Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-88780>
13. Рішення ЄСПЛ у справі «OZEROV v. RUSSIA». – Електронний ресурс: Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-98531>
14. Електронний ресурс: Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/19192905>
15. Електронний ресурс: Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26050216>
16. Електронний ресурс: Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/9514314>
17. Електронний ресурс: Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/18825585>
18. Електронний ресурс: Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/19565856>
19. В. Манукян. За сомнения – отвод на месте // Юридическая практика. – 2012. – № 12(743). – С. 32-33.

Основна складова професійних знань судді

Володимир Ротань,
завідувач кафедри
цивільного та трудового права
Таврійського національного
університету ім. В. І. Вернадського,
доктор юридичних наук, професор

Основною складовою професійних знань судді є знання правил тлумачення правових актів та правил їх раціонального опрацювання. Це твердження не повинно викликати будь-яких заперечень, як і твердження про те, що їзда на автомобілі вимагає знання нескладних правил управління ним. Різниця тільки в тому, що посвідчення, яке дає право на керування автомобілем, видається за умови успішного складання екзамену, під час якого перевіряється не тільки рівень знань, а й практичні навички управління автомобілем, тоді як диплом юриста можна отримати і за відсутності не тільки вмінь та навичок, а й знань наукових основ тлумачення правових актів. Більше того, відсутність таких знань не є прикритим винятком із загального правила, а навпаки, є правилом, яке до того ж не знає винятків. Причиною цього є та обставина, що науково обґрунтована методологія тлумачення правових актів у юридичних навчальних закладах не вивчається, бо і вивчати нічого: такої методології наразі не існує. Вивчаються лише певні фрагменти цієї методології, цінність яких викликає дуже серйозні сумніви, бо методологія складається із численних правил, які перебувають у певному зв'язку. Тому вивчення окремих правил здатне лише ввести в оману.

Виникає думка запозичити зарубіжний досвід правотлумачення і в такий спосіб вирішити пробле-

му. Але і це не дає задовільного результату. Якщо ми звернемось до історії права, то стосовно проблеми правотлумачення ми помітимо (схематично) таке. Римське право дає нам не теорію чи методологію, а лише великі зразки правотлумачення. Середньовіччя стосовно того, про що тут йдеться, стали називати епохою

ної вітчизняної юридичної науки. С. В. Шевчук епіграфом для своєї монографії «Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні» взяв слова видатного диригента Ю. Темірканова «Музыка таится не в черных значках, испещряющих партитуру, а в незаполненном пространстве между ними».

Основною складовою професійних знань судді є знання правил тлумачення правових актів та правил їх раціонального опрацювання

гласаторів і постгласаторів. Але ж у підсумку ця епоха (чи дві епохи разом) методології тлумачення не дала. Врешті-решт, Ф. К. фон Савіньї, якого з незрозумілих причин усі визнають основоположником юридичної герменевтики, можливо, мають на увазі безуспішність спроб створити теорію правотлумачення, дійшов висновку про те, що юридична герменевтика – це мистецтво, яке треба опанувати за допомогою великих зразків минулого і сьогодення і якому не можна навчитись, засвоївши певні правила, як не можна опанувати у такий спосіб будь-яке мистецтво. Ця думка не є чужою і для сучас-

За таких умов спроби створити методологію правотлумачення в Європі (Західній) не було. Європа пішла шляхом накопичення досвіду: судова практика, яку там називають юриспруденцією, замінила методологію тлумачення. І замінила досить успішно з огляду на те, що Україна сьогодні прагне досягти європейських стандартів правосуддя.

У Росії такого досвіду не було. Це усвідомив науковець – юрист Є. В. Васьковський, який підготував докторську дисертацію і опублікував у 1901 році монографію на тему «Цивілістична методологія. Вчення про тлума-

чення і застосування цивільних законів». Це було потужне логіко-юридичне вчення про тлумачення законодавства, але воно не мало належного визнання. Тільки майже через п'ятдесят років С. Й. Вільнянський назве його кращим у світі дослідженням проблем правотлумачення. Більше ніж через п'ятдесят років після цього аналогічну оцінку науковій праці Є. В. Васьковського дав сучасний російський науковець-цивіліст В. А. Белов. Зауважимо, що доля вчення, створеного

тивний, мистецький, органолептичний (цей останній термін автор запозичив у німецьких науковців К. Цвайгерта і Х. Кьотца), ірраціональний підхід до тлумачення правових актів. Він панує у науці і судовій практиці. Це означає, що Україна пішла шляхом накопичення досвіду з надією, що з часом (не через двісті, але і не раніше ніж через сто років) судова практика замінить методологію правотлумачення. Тоді в країні і будуть досягнуті європейські стандарти правосуддя.

автори стали підбирати положення законодавства, у яких спочатку формулюється позитивне правило, а потім негативне. У такий спосіб було отримане нове знання, зміст якого дає змогу стосовно ст. 1 ЦК зробити висновки, один з них такий: ч. 2 ст. 1 ЦК була б логічно узгоджена з ч. 1 цієї ж статті тільки за умови, що в ч. 2 ст. 1 ЦК вживалося б слово «зокрема». За його відсутності при тлумаченні ст.1 ЦК слід урахувувати зазначений «дефект», який виключає логічну бездоганність висновку від протилежного із ч. 2 ст. 1 ЦК. В.В. Хахулін зробив такий висновок із зазначеного законодавчого положення, що-правда, не з метою пошуку істини, а для того щоб посміятись. Всерйоз такий висновок робити неможливо.

Інший приклад. Застереження «якщо інше не встановлено законом» автори досліджували у великій кількості нормативних положень, що його містять. У такий спосіб розроблялися й інші положення новітнього вчення про тлумачення правових актів.

Авторам новітнього вчення вдалося довести до логічного завершення відомі уже впродовж тисячоліть правила правотлумачення і правозастосування «*lex superior derogat inferiori*», «*lex specialis derogate generali*», «*lex posterior derogat priori*». Основна ж їх заслуга полягає у розширенні погляду на поняття правової норми через виокремлення текстуально явно закріплених і текстуально не закріплених (закріплених тільки логічно) правових норм та у подальшій класифікації цих норм.

Новизна вчення про тлумачення правових актів зумовила необхідність обговорення основних його положень. Це посилювалось тією обставиною, що виникла думка допомогти суддям і кандидатам на посади суддів в опануванні цього вчення, включивши його до програм підвищення кваліфікації суддів і спеціальної підготов-

В незалежній Україні утвердився інтуїтивний, мистецький, органолептичний ірраціональний підхід до тлумачення правових актів

Є. В. Васьковським, значною мірою була зумовлена самим змістом цього вчення. Воно стало не результатом осмислення положень законодавства і практики його застосування, а результатом дослідження наукової юридичної літератури, переважно німецької. Окремі положення законодавства і приклади із судової практики Є. В. Васьковським, як це прийнято в юридичній науці і сьогодні, наводились лише як інструкція.

Проте за сто років після виходу з друку згаданої монографії Є. В. Васьковського жоден науковець, який досліджував проблеми правотлумачення, не зміг піднятися до рівня дослідження цієї проблематики, якого досягнув Є. В. Васьковський.

Не будемо зупинятися на радянському досвіді, який є дивовижним сплетінням правових і позаправових засобів впливу на суддів, і констатуємо, що в незалежній Україні утвердився інтуї-

За таких умов четверо суддів (переважно суддів Верховного Суду) і двоє науковців, один з них – автор цієї статті, вирішили об'єднати свої зусилля з метою створення новітнього вчення про тлумачення правових актів. Підхід авторів до наукового дослідження проблем правотлумачення принципово відрізняється від того, який застосовувався раніше. Автори новітнього вчення не заперечували значення попередніх досліджень проблем правотлумачення і ретельно вивчили їх результати. Але автори новітнього вчення йшли переважно від емпірії. Наприклад, уже ст. 1 Цивільного кодексу (далі – ЦК) викликала їх інтерес тим, що вона встановлює спочатку позитивне правило (визначає відносини, які цивільне законодавство регулює), а потім негативне (визначає відносини, які цивільне право не регулює). Щоб зрозуміти логічний зв'язок між цими двома правилами,

ки кандидатів на посаду судді. У зв'язку з цим Вища кваліфікаційна комісія суддів України разом з Проектом «Прозорість і ефективність судової влади в Україні», що здійснювався в Україні Радою Європи і Європейським Союзом, організувала серію семінарів за участю суддів. У семінарах брали участь 30 суддів (у незмінному складі): 2 суддів Верховного Суду України, 11 суддів вищих спеціалізованих судів, 17 – із апеляційних судів. Упродовж 2011 року було проведено 4 семінари по 5 днів кожний. Заключний семінар відбувся у червні 2012 року.

Метою зазначених семінарів було не тільки удосконалення положень новітнього вчення про тлумачення правових актів, а й підготовка суддів до викладацької діяльності – проведення занять у Національній школі суддів України із суддями, які проходять підвищення кваліфікації, і кандидатами на посади суддів, які проходять спеціальну підготовку. Під час семінарів судді не тільки бра-

для слухачів Національної школи суддів України. Отже, проблема кадрового забезпечення курсу методології тлумачення правових актів, що буде вивчатись у Національній школі суддів України, в основному вирішена.

Як вирішуватиметься проблема науково-методичного забезпечення вивчення курсу тлумачення правових актів у Національній школі суддів України? Програма курсу вже підготовлена, вона потребує лише удосконалення.

Навчальний посібник з цього курсу під назвою «Новітнє вчення про тлумачення правових актів» підготовлений колективом авторів у складі В. Г. Ротаня, І. Л. Самсіна, А. Г. Яреми, В. В. Кривенка, В. Я. Карабаня, О. Є. Соніна. 14 листопада 2012 року Вища кваліфікаційна комісія суддів України ухвалила рішення про рекомендацію його для суддів і кандидатів на посади суддів. Цей навчальний посібник передано до видавництва. Очікуємо, що невдовзі він вийде з друку.

дається в окремому параграфі, що об'єднані в 14 глав. Правила ілюстровані низкою прикладів із законодавства України, судової практики, у тому числі практики Європейського Суду з прав людини. Зараз у Національній школі суддів України готуються методичні матеріали для дискусій, що мають проводитися при вивченні методології тлумачення правових актів. Значна частина цієї роботи виконана. Повністю вона буде завершена до початку спеціальної підготовки кандидатів на посади суддів.

Отже, курс методології тлумачення правових актів, що вивчатиметься суддями, які проходять підвищення кваліфікації, і кандидатами на посади суддів, котрі проходять спеціальну підготовку, найближчим часом буде повністю завершений у науково-методичному відношенні. Науково-методичну основу для переходу від інтуїтивного, мистецького, органолептичного, ірраціонального правотлумачення і правозастосування до раціонального, що ґрунтується на логіці правотлумачення, створено.

Проте без усвідомлення усією суддівською спільнотою необхідності переходу від інтуїтивного, мистецького, органолептичного, ірраціонального до раціонального правотлумачення такий перехід не відбудеться. Тому судді повинні самі вибрати для себе варіант правотлумачення. При цьому, як видається, перший із названих варіантів варто було б залишити в минулому і не брати його з собою у майбутнє. У такий спосіб Україна отримає перспективу впродовж найкоротшого строку в частині інтелектуальної складової правотлумачення і правозастосування не тільки досягти європейських стандартів, а й перевершити їх. Це був би вагомий внесок судової гілки влади в розбудову правової держави в Україні на засадах верховенства права.

Без усвідомлення усією суддівською спільнотою необхідності переходу від інтуїтивного, мистецького, органолептичного, ірраціонального до раціонального правотлумачення такий перехід не відбудеться

ли участь у дискусіях з проблем тлумачення правових актів, а й робили доповіді з окремих проблем правотлумачення. При цьому вони отримали знання, вміння і навички, що дадуть їм змогу успішно читати лекції й організувати дискусії з проблем правотлумачення і правозастосування

«Новітнє вчення про тлумачення правових актів» містить нові наукові положення, які досить складні для розуміння. Але автори прагнули створити посібник, який би був доступним для широкого кола фахівців. Він містить 113 правил тлумачення правових актів. Кожне правило викла-

Судова влада: місце в суспільстві та судовий контроль

Михайло Смокович,

суддя Вищого адміністративного
суду України,
секретар Пленуму
Вищого адміністративного
суду України,
кандидат юридичних наук

Стаття присвячена дослідженню проблем поділу влади в державі та визначенню місця судової влади в суспільстві з її функціональним призначенням щодо судового контролю через здійснення правосуддя. Дослідженням шляхом аналізу наукових поглядів встановлено, що судова влада повинна бути відокремлена від інших гілок влади та бути над ними. Також доведено, що судова влада може виконувати контроль лише під час здійснення правосуддя.

Ключові слова: незалежність суду, правосуддя, судова влада, судовий контроль, функція судової влади.

Михаил Смокович. Судебная власть: место в обществе и судебный контроль

Статья посвящена исследованию проблем разделения власти в государстве и определению места судебной власти в обществе с ее функциональным предназначением касательно судебного контроля через осуществление правосудия. Исследованием путем анализа научных взглядов установлено, что судебная власть должна быть отделена от иных ветвей влас-

Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову (ч. 1 ст. 6 Конституції України).

Поділ державної влади є структурною диференціацією трьох рівнозначних основних функцій держави: законодавчої, виконавчої, судової. Він відображає функціональну визначеність кожного з державних органів, передбачає не тільки розмежування їх повноважень, а й їх взаємодію, систему взаємних стримувань і противаг, які мають на меті забезпечення співробітництва як єдиної державної влади [1, с. 55].

Такий поділ державної влади зазвичай має місце у більшості демократичних держав світу. Однак, на наш погляд, цей поділ не завжди забезпечує незалежне виконання своїх повноважень цими гілками влади, особливо судовою. Віднесення судової

ти и быть над ними. Также доказано, что судебная власть может осуществлять контроль только при осуществлении правосудия.

Ключевые слова: независимость суда, правосудие, судебная власть, судебный контроль, функция судебной власти.

Mykhailo Smokovych. Judicial power: position in the society and judicial control

In the article the author researches issues of division of powers in the state and determination of the judicial power position in the society with its functional assignment concerning judicial control through administration of justice. On the basis of researchers' opinions analysis the survey set up that judicial power should be separated from other branches of power and should be above them. Besides it is proved that judicial power can carry out control only during administration of justice.

Key words: independence of court, justice, judicial power, judicial control, function of judicial power.

влади до державної влади як її складової викликає сумнів щодо незалежності цієї влади від держави, яка управляє суспільством та досить часто є стороною у судових спорах. Тому слід відкинути можливість існування судової влади як складової державної влади як не сумісних для з'єднання двох взаємовиключних понять. Судова влада, функція якої проявляється лише у здійсненні правосуддя, не може співпрацювати з іншими гілками влади, тим більше останні не можуть стримувати судову владу у виконанні своєї функції щодо здійснення правосуддя. Отже, у контексті забезпечення права на незалежний суд, в тому числі від інших гілок влади, постає питання про місце судової влади у суспільстві.

Метою цієї статті є дослідження місця судової влади в суспільстві (у державі) та здійснення нею судо-

вого контролю, а також розкриття сутності цих правових явищ.

Місце судової влади в суспільстві

Державна влада є спроможністю суб'єкта (держави) забезпечити підлеглість об'єкта (суспільства) своїм намірам. Разом із тим держава управляє суспільством, але з метою забезпечення інтересів останнього. Тому державна влада відрізняється багатofункціональністю. Розподіл єдиної державної влади на законодавчу, виконавчу та судову гілки обумовлений не тільки створенням противаг, які повинні не допустити узурпації влади однією з її гілок, а й забезпеченням реалізації різних державних функцій. Ефективність такої реалізації може бути досягнута лише за чіткого розподілу функціональних обов'язків між ними.

Державна влада є спроможністю суб'єкта (держави) забезпечити підлеглість об'єкта (суспільства) своїм намірам. Разом із тим держава управляє суспільством, але з метою забезпечення інтересів останнього

Першим, хто розмежував владу будь-якої держави на законодавчу, виконавчу і судову, був Аристотель. Займаючись обґрунтуванням державного механізму, він для більш зручного вивчення існуючих державних інститутів і держави в цілому виділяв «три частини» державних органів. Водночас Аристотель говорив лише про поділ державних органів, розмежування у його роботах проведено досить умовно, при цьому взаємозв'язок цих трьох державних органів не визначається [2, с.48]. Однак Аристотель не визначив взаємозв'язок між законодавчою, виконавчою та судовою владою, а це означає, що він не бачив цього взаємозв'язку, тобто вважав, що цього взаємозв'язку не має бути взагалі, оскільки ці гілки влади повинні здійснювати свої повноваження незалежно одна від одної, а тому й функціонувати незалежно.

Активним прихильником концепції, яку ми аналізуємо, цілком обґрунтовано вважають відомого французького просвітника, правознавця і філософа Ш. Л. Монтеск'є. Він помітно збагатив її та сприяв популяризації. У своїй праці «Про дух законів» (1748) він писав: «Коли тій самій особі або тому самому складу посадових осіб надані разом законодавча і виконавча влада, тоді немає свободи, тому

що можна побоюватися, що монарх або сенат будуть створювати тиранічні закони, щоб тиранічно виконувати їх. Немає також свободи, якщо судова влада не відокремлена від законодавчої і виконавчої. Якби вона була поєднана з виконавчою владою, суддя володів би достатньою силою, щоб зробитися гнобителем. Усе було б загублено, якби та сама людина або корпорація високопоставлених осіб, або стан дворян, або, нарешті, весь народ здійснювали б всі три види влади: владу створювати закони, владу приводити їх у виконання і владу судити злочини і позови приватних осіб» [3, с. 24].

Отже, Ш. Л. Монтеск'є, виділяючи три види влади, на наш погляд, вказує на те, що в державі не може бути однієї державної влади, поділеної на три підвлади (гілки), а повинно бути три окремих гілки влади, відокремлених одна від одної. В усякому разі відокремленою повинна бути судова влада, оскільки в протилежному разі матиме місце ущемлення свобод людини. Вважаємо, що будь-яке ущемлення свобод означає їх відсутність у суспільстві, тобто наскільки значущим є відокремлення судової влади від інших видів влад.

Водночас Г. В. Гегель зазначав, що гілки влади мають бути поділені на законодавчу, виконавчу та судову таким чином, щоб перебувати в постійному взаємозв'язку та взаємодії і, крім того, кожна з них має бути системним утворенням [4, с. 309].

На відміну від Ш. Л. Монтеск'є, який розглядав судову владу як засіб стримування законодавчої і виконавчої влади від крайностей, Ж.-Ж. Руссо у своїй основній праці «Про суспільний договір...» (1762) значно повніше розкрив спектр їхніх взаємин. Зокрема, Ж.-Ж. Руссо одним із перших визначив функціональну роль суду як гаранта недоторканності свободи людини. Він писав про право арештованого на оскарження в суді застосованого до нього арешту, про повноваження суду перевірити обґрунтованість обмеження свободи людини тощо [5].

На наш погляд, Ж.-Ж. Руссо таким визначенням ролі суду правильно ставить судову владу вище за інші гілки влади. Вважаємо, що судова влада як гарант забезпечення прав і свобод людини в суспільстві перебуває над законодавчою та виконавчою владою, оскільки діяльність останніх контролюється судами. Такий підхід має існувати у будь-якій демократичній державі, у тому числі й в Україні.

Характерно, що прибічники концепції поділу влади часто посилаються на конституційний досвід США. Відомий конституціоналіст професор Ч. Райз зауважував: «Поділ влади є не зовсім точним терміном для опису американської конституційної моделі. Автори американської конституції насправді створили форму державного правління не з «поділом влади», а радше з відокремленими один від одного владними інститутами – президентом, законодавчим органом і судом» [6, с. 19-20]. На наш

погляд, така побудова демократичної держави є найбільш досконалою і повинна бути уніфікована та запроваджена у всіх демократичних країнах, що насамперед забезпечить незалежність судової влади від держави. Звідси є похідним забезпечення права людини на незалежний суд, у тому числі й від держави як органу, який управляє суспільством. Такий підхід щодо відокремлення гілок влади одна від одної, особливо судової, повинна взяти на озброєння Конституційна Асамблея, утворена Указом Президента України від 17 травня 2012 року № 328/2012 «Про Конституційну Асамблею», яка є спеціальним допоміжним органом при Президенті України, утвореним з метою підготовки законопроекту (законопроектів) про внесення змін до Конституції України [7].

Вважаємо, що важливим у реформі конституційного права в Україні є конституційне врегулювання повного відокремлення судової влади від інших видів влади та встановлення її над законодавчою та виконавчою владою. Разом із цим необхідно зауважити, що відокремлення судової влади від інших гілок влади не означає, що судова влада є автономним арбітром за межами України. Судова влада повинна бути окремою владою в державі Україна, а не владою в системі органів державного управління або гілкою державної влади, якою вона є нині. На наш погляд, судова влада не може бути державною з точки зору перебування в системі органів державної влади – її місце перебування в українському суспільстві за межами цієї державної машини, суд не може бути колесом чи двигуном у цій машині. Тільки врегулювання на конституційному рівні зазначених пропозицій та їх втілення у вітчизняне законодавство з відповідним реформуванням судової системи викличе довіру громадян до судової влади та буде реальним кроком у напрямі забезпечення реалізації права на незалежний суд в Україні.

Крім того, відокремлення судової влади від системи органів державної влади дасть можливість судам більш ефективно здійснювати судовий контроль, у тому числі у сфері державного управління, тобто виконувати свої функції щодо здійснення правосуддя.

Судовий контроль через здійснення правосуддя

Принцип відокремлення гілок влади одна від одної дозволяє диференційовано підходити до різних функцій державної влади. За загальним правилом кожній функції відповідає певна чисельність частин державності, кожній частині – функція. При цьому можлива ситуація, коли одній функції відповідає кілька частин, тоді як одній частині – кілька функцій. Це свідчить на користь того, що одна функція розподілена між кількома різними частинами або одна частина виконує кілька функцій. Однак в ідеалі тут

має місце тенденція до однакового співвідношення (одна функція – одна частина).

Термін «функція» (лат. *functio* – виконання) означає обов'язок, коло діяльності, призначення. «Функція – це існування, уявне нами в дійсності» (Гете) [8, с. 309]. Загалом же зміст цього поняття відрізняється своєю багатогранністю, оскільки має застосування у багатьох галузях знань (медицина, математика, біологія тощо). Для юриспруденції, на нашу думку, більш прийнятним вбачається розглядати таку функцію, як «роль, яку певний соціальний інститут або соціальний процес виконує відносно потреб суспільної системи більш високого рівня організації або інтересів класів, що є її складовими, соціальних груп та індивідів» [9, с. 138].

Стосовно роз'яснення терміна «функція» в контексті судової діяльності не слід стверджувати, що це питання залишається сьогодні поза увагою юристів, але не можна сказати й того, що названа проблема остаточно розв'язана.

Насамперед складність її розв'язання обумовлена різними або неоднозначними підходами дослідників. Д. В. Філін, наприклад, функцію суду розглядає як «інтегральне утворення, яке породжується сукупністю взаємопов'язаних між собою елементів процесуальної діяльності» [10, с. 63-65]. М. М. Куцин вважає, що функція суду – це «соціальне призначення суду як органу державної влади, що виражається й конкретизується у компетенції суду, закріплених за судовим органом правах і обов'язках» [11, с. 152-154]. І. Сидоров, розкриваючи систему функцій судів загальної юрисдикції, визначає її як «структуровану сукупність взаємопов'язаних і взаємообумовлених напрямів, видів і форм діяльності судів загальної юрисдикції з метою вирішення правових конфліктів, спорів у галузі цивільного, господарського, адміністративного та кримінального судочинства» [12, с. 97-102].

Виходячи із зазначених підходів до формування поняття, вважаємо, що функцію суду слід визначати як напрям діяльності, що здійснюється з метою реалізації повноважень суду виключно судами на підставі, у межах та в порядку, що передбачені Конституцією та законами України.

Наведене методологічне положення дає підставу дослідникам судової влади визначити її як поліфункціональний феномен або як монофункціональне владне утворення. Разом з тим серед прихильників поліфункціональності судової діяльності немає єдності у визначенні кількості та найменування функцій судової влади. Слід зазначити, що недостатність досліджень судового контролю в теорії оперативно-розшукової діяльності визначає доцільність розгляду передового досвіду, певних підходів, визнаних у теорії кримінального судочинства. Так, В. Т. Білоус та В. В. Молдован зауважують: «Судова влада реалізується через такі повноваження: здійснення правосуддя; конституційний контроль; контроль за додер-

жанням законності та обґрунтованості рішень і дій державних органів та посадових осіб; формування органів суддівського самоврядування; роз'яснення судам загальної юрисдикції актів застосування законодавства; утворення державної судової адміністрації» [13, с. 286].

Наприклад, С. Г. Штогун висвітлює такі функції судової влади за основними напрямками її діяльності:

- 1) функція правосуддя;
- 2) конституційний контроль;
- 3) контрольна функція;
- 4) дозвільна функція;
- 5) організаційна функція;
- 6) кадрова функція;
- 7) інформаційно-статистична функція;
- 8) роз'яснювальна функція;
- 9) функція обрання міри запобіжного заходу у вигляді арешту;
- 10) функція звільнення від покарання та направлення для відбуття покарання;
- 11) функція звернення до виконання рішення суду і контролю за його виконанням [14, с. 88-92].

С. М. Тимченко, аналізуючи положення законодавчих актів, визначає судову владу як самостійну і незалежну гілку державної влади, що створена для вирішення на основі закону соціальних конфліктів між державою і громадянами, самими громадянами, юридичними особами; контролю за конституційністю законів; захисту прав громадян у їхніх взаємовідносинах з органами виконавчої влади і посадовими особами; контролю за дотриманням прав громадян при розслідуванні злочинів і проведенні оперативно-розшукової діяльності; встановлення найбільш значущих юридичних фактів [15]. В. Ф. Погорілко стверджував, що функції судової влади не обмежуються лише функціями правосуддя. Вони є багатовимірними, різноманітними, тому слід говорити про множинність цих функцій [16]. Якщо врахувати те, що саме через повноваження реалізуються функції судової влади, то можна констатувати: перелік цих функцій не є вичерпним і остаточним, тому що з розвитком демократичного суспільства судова влада може бути наділена й іншими функціями. Однак у цьому висновку, на наш погляд, не визначено відмінності між функціональним призначенням судової влади та її іншими повноваженнями.

Вітчизняна правова наука, як правило, виділяє дві основні функції судової влади – це правосуддя і контроль. Разом з тим Д. Притика вважає, що основною її функцією є здійснення правосуддя, яке є видом державної діяльності, що реалізується у формі розгляду та розв'язання соціальних спорів та конфліктів, пов'язаних з порушенням норм права, а іноді – з обов'язковим їх тлумаченням, створення правотворчих прецедентів судами, виконання контрольних та деяких інших (визначення юридич-

них фактів) повноважень [17]. Звісно, на перший погляд з такою думкою важко погодитися, і вона є неприйнятною для функціонування судової влади в Україні тому, що функцію тлумачення правових норм, функцію створення правотворчих прецедентів та контрольну функцію судової влади не можна об'єднати разом із функцією правосуддя. Адже згадані науковці вказують, що правосуддя можна визначити як діяльність суду, здійснювану у формі цивільного, адміністративного, кримінального, господарського та конституційного судочинства, яка відбувається у визначених законом процесуальних формах у судових засіданнях за участю сторін й інших учасників процесу, полягає у встановленні фактичних обставин справи та з'ясуванні істини за розглянутою справою шляхом дослідження доказів та закінчується ухваленням рішення у справі із застосуванням норм відповідного матеріального закону.

Однак, на наш погляд, функцією судової влади є лише здійснення правосуддя. Про це говорить сама природа створення суду, оскільки як зовнішньою, так і внутрішньою сутністю суду завжди є здійснення лише правосуддя відповідно до процесуального законодавства. Усі інші повноваження судів, які не пов'язані з функцією правосуддя, є управлінськими. Такий висновок випливає зі статті 124 Конституції України, частиною першою якої, зокрема, встановлено, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається. Крім того, частиною третьою цієї статті встановлено, що судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції [29]. Тобто й Конституція України наділяє суди лише функцією щодо здійснення правосуддя, через яке суди проводять судовий контроль у будь-якій сфері правовідносин.

Водночас відповідно до частини другої статті 124 Конституції України юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Зміст зазначеної конституційної норми, на перший погляд, підтверджує думку, що судовій владі властиво мати низку функцій. Якщо виходити з того, що саме повноваження є засобом реалізації цих функцій, то при визначенні їх переліку слід виходити саме з конституційного положення – юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. І якщо врахувати, що термін «юрисдикція» (лат. *jurisdiktio* (*juris* – право, *diktio* – проголошую) трактується як правова сфера, на яку поширюються повноваження кого-, чого-небудь, то бачимо, що Основний Закон не дає чіткого переліку повноважень судової влади, а поширює їх на всі правовідносини у державі. Однак слід зауважити, що конституційне поширення юрисдикції суду на всі правовідносини, що виникають у державі, не

означає, що суди можуть в інший спосіб, ніж через здійснення правосуддя, впливати на ці правовідносини.

Науковець В. В. Андреевський пропонує також розглядати процесуальний інститут судового контролю як складову частину матеріального судового захисту, характеризуючи його тим, що велика сила необмеженої обвинувальної влади поступово стримується шляхом покладання на неї обов'язків та надання права застосовувати повноваження захисту [18]. Водночас В. А. Лазарева, беручи за підставу тезу, що судова влада може бути визначена як «виключне владне повноваження вирішувати конфлікти правового характеру, які виникають у суспільстві», вважає єдиною формою реалізації судової влади правосуддя [19, с. 20 – 24].

На думку М. Ковтуна, судовий контроль – це особлива (самостійна) форма здійснення правосуддя [20, с. 119]. Науковець розвиває позицію В. П. Нажимова, який, досліджуючи сутність та зміст цього виду судової діяльності, дійшов висновку, що фактично ми маємо справу не стільки із самостійною контрольною функцією суду, скільки з новим засобом здійснення правосуддя, який потребує свого законодавчого закріплення [21, с. 19–21]. Правосуддя може бути диференційоване не тільки на загальному рівні (як цивільне, адміністративне, кримінальне, господарське та конституційне), а й на рівні особливого та одиничного.

Особливість судового контролю, на відміну від здійснення правосуддя, полягає в публічно-правовому характері суспільних відносин, що підлягають судовому контролю, оскільки суд контролює діяльність державних органів

На думку С. М. Тимченка, правосуддя – це один із напрямів правоохоронної діяльності, одне з найважливіших повноважень, реалізація яких пов'язана з функціонуванням судової влади. Правосуддю відведене провідне місце у здійсненні правоохоронної діяльності державою, що передусім обумовлено покладеними на нього, як на основну форму реалізації судової влади, завданнями. Під правосуддям розуміється діяльність судів з розгляду і вирішення судових справ. На відміну від правосуддя судова влада – це право судових органів, яким вони наділені за законом, здійснювати широкі юрисдикційні повноваження; правовий статус судів як органів держав-

ної влади. Поняття судової влади є значно ширшим від правосуддя, тому що судова влада виявляється у багатьох інших діях суду. Так, наприклад, усі суди і судові структури зобов'язані узагальнювати судову практику й аналізувати судову статистику. Голови всіх судів вносять у державні органи, установи, організації, посадовим особам подання про усунення порушень закону, причин і умов, що сприяли скоєнню правопорушень. Ці акти зобов'язують тих, до кого вони спрямовані, вживати необхідних заходів з усунення вказаних порушень [22, с. 25, 28].

Зазначене не тільки практично унеможлиблює встановлення чіткого і остаточного переліку функцій судової влади, а й підтверджує тезу про те, що судова влада у процесі трансформації суспільства може як набувати нових функцій, так і позбавлятися не властивих їй функцій. М. О. Колоколов вказує, що, здійснюючи правосуддя, суд передусім виконує процесуальну функцію вирішення справи по суті, що є головним його призначенням. Проте вирішення справи – це підсумок судового розгляду, а судово-контрольна діяльність, яку ми розглядаємо, завжди відокремлена від етапу, на якому здійснюється правосуддя. Автор стверджує, що ані за характером здійснюваних процесуально-правових дій, ані за прийнятими рішеннями судовий контроль не пов'язаний з вирішенням справи по суті. Виходячи з цього можна зробити висновок: судовий контроль не може бути складовою частиною правосуддя у класичному розумінні цього слова, адже він виступає специфічною й самостійною функцією судової влади [23, с.31-39].

Викликає інтерес точка зору Н. М. Чепурної, яка розглядає контрольную функцію як одну із функцій держави, що здійснюється практично всіма органами державної влади у властивих їм формах, у тому числі владою судовою [24, с. 16-18].

Контроль, з одного боку, є елементом функції державного управління, а з іншого – самостійною, функціонально відокремленою діяльністю. Щодо функцій держави, контроль є функцією супровідною, допоміжною, вторинною і водночас – об'єктивно необхідною.

Вважаючи обґрунтованою позицію щодо реалізації судовою владою, нарівні з правосуддям, функції судового контролю, необхідно звернути увагу на те, що контрольная функція, на відміну від правосуддя, не є її специфічною функцією. Вона властива всім органам державної влади і, по суті, її можна назвати універсальною функцією держави, яка здійснюється Президентом України, законодавчою, виконавчою й судовою владою. Особливість судового контролю як однієї з форм здійснення контрольної діяльності та реалізації контрольної функції держави, на відміну від здійснення правосуддя, полягає в публічно-правовому характері суспільних відносин, що підлягають судовому контролю, оскільки суд контролює діяльність державних органів.

Сутнісним змістом контрольної діяльності при здійсненні судового контролю є те, що суд перевіряє правильність дій або обґрунтованість бездіяльності органів та посадових осіб. Якщо буде встановлено, що було порушено законодавство, суд або приймає рішення, яке зобов'язує діяти у встановленому законом порядку, або виконує роль «негативного законодавця», скасовуючи незаконні акти. Це одна з найголовніших особливостей судового контролю, що відрізняє його від контрольної діяльності інших державних органів. Говорячи про інші особливості судового контролю, необхідно зазначити, що вони безпосередньо визначаються його характером. Специфіка судового контролю полягає в тому, що ініціатором звернення до суду є громадянин або орган державної влади, а сам суд, навіть за очевидності порушень, не має права ініціювати порушення судової справи. Це взагалі властиво функціонуванню судової влади.

Судовий контроль – це самостійна правова форма здійснення судової влади. При виконанні судового контролю встановлюється один основний факт – чи є законною дія (бездіяльність) або акт відповідного органу, посадової особи. Під час здійснення правосуддя також існує можливість встановлення інших юридичних фактів.

Оскільки сфера здійснення судового контролю останнім часом охоплює практично всі аспекти суспільного життя, формування державної й публічної влади, соціального й державного управління, судовий контроль можна та необхідно розглядати як специфічну правову форму здійснення державно-владних повноважень, яка має своє соціальне покликання й функціональне значення [25, с. 22 - 27].

Водночас правосуддя в юридичній науці визначають як форму державної діяльності, яка полягає в розгляді та вирішенні судом віднесених до його компетенції справ – про кримінальні злочини, цивільні спори та ін. [26], тоді як діяльність судів з розгляду скарг на дії, бездіяльність або рішення суб'єктів кримінального процесу, власне, навряд чи є правосуддям у класичному розумінні, оскільки в межах такого провадження суд не розглядає справу, яку віднесено до його компетенції, по суті, а лише вирішує питання щодо відповідності закону тієї чи іншої дії, того чи іншого рішення, які самі по собі є лише складовою кримінального провадження. Однак, на нашу думку, їх розгляд також є правосуддям.

Із зазначених позицій уявляється найбільш вдалим визначення судового контролю, сформульоване В. Горшенєвим та І. Шаховим: «Судовий контроль є однією з форм контролю державного, який виражається в безпосередній перевірці законності й обґрунтованості індивідуальних правових актів і дій посадових осіб органів управління, що може мати супутній характер, якщо при розгляді судом адміністративних справ виявляються факти порушення законності у сфері державного управління»

[27, с. 150]. Слід зазначити, що контрольні функції виконують також і суди апеляційної та касаційної інстанцій при перевірці вироків та постанов (ухвал) нижчих судів, однак ці перевірки – фактично стадії судового розгляду справи, а отже, реалізації механізму правосуддя.

Не погоджуючись з тим, що судовий контроль не є правосуддям, необхідно, у свою чергу, визнати, що окремо від правосуддя функція судового контролю не є конституційною. Тому висновок М. Рубашенка про те, що контрольні функції суду хоча й існують, але фактично не здобули легального визначення, якоюсь мірою уявляється обґрунтованим [28]. Проте, оскільки на сьогодні відсутнє таке визначення судового контролю, немає єдиної точки зору науковців щодо правової природи та сутності цієї діяльності суду, його можна розглядати як складову судочинства. Крім того, намагання від'єднати правосуддя від судового контролю є утопічним, оскільки не може бути судового контролю без правосуддя. Не має суд повноважень здійснювати якісь контрольні функції за межами правосуддя. Водночас слід зазначити, що суди мають інші повноваження щодо забезпечення їхньої діяльності, у тому числі й забезпечення належного здійснення правосуддя, але ці повноваження є управлінськими і не відносяться до функцій судової влади, яка за своєю природою має здійснювати лише правосуддя. Адже суд із власної ініціативи не може вчиняти будь-який контроль чи нагляд. Суд може перевіряти правомірність діяльності суб'єктів спірних правовідносин лише після звернення до суду з відповідною скаргою, заявою, позовною заявою, конституційним поданням або зверненням, направленням кримінальної чи адміністративної справи, розглядаючи які суд включає свої владні важелі контролю з метою встановити істину в справі та прийняти справедливе рішення. Лише ухваленням судового рішення у справі, яке є результатом судового контролю, суд може впливати на відповідні правовідносини. Отже, суд може вчиняти судовий контроль лише через здійснення правосуддя – під час розгляду адміністративних, цивільних, кримінальних та інших справ, оскільки в інший спосіб судова влада позбавлена можливості контролювати правомірну діяльність суб'єктів відповідних правовідносин.

Висновки

1. Дослідженням встановлено, що судова влада повинна бути окремою владою в державі, а не владою в системі органів державного управління або гілкою державної влади. Судова влада не може бути державною з точки зору перебування в системі органів державної влади, її місце в суспільстві – за межами цієї державної машини і над нею.

Тільки врегулювання на конституційному рівні зазначених висновків та їх втілення у вітчизняне законодавство з відповідним реформуванням

судової системи викличе довіру громадян до судової влади та буде реальним кроком у напрямі забезпечення реалізації права на незалежний суд в Україні.

2. Функціональне спрямування судової влади полягає лише у здійсненні правосуддя, через яке суд може вчиняти відповідний судовий контроль, результатом якого є ухвалення судом рішення. Усі інші повноваження судової влади поза межами правосуддя є управлінськими і не належать до функцій судової влади, оскільки метою створення судової влади є здійснення нею правосуддя.

Список використаних джерел:

1. Конституція України у судових рішеннях / М.П.Орзіх, А. А. Єзеров, Д. С. Терлецький. – К.: ЮрінкомІнтер, 2011. – С. 55.
2. Аристотель. Політика: в 4 т. / Аристотель; переклад С. А. Жебелева. – М.: Мысль, 1983. – Т. 4. – 779 с. – С. 48.
3. Монтескьє Ш. Л. О духе законів / Шарль Луї де Монтескьє; пер. А. Г. Горнфельд. – М.: Гослитиздат, 1955. – 824 с. – С. 24.
4. Гегель Г. В. Філософія права / пер. с нем. – М.: Мысль, 1990. – С. 309.
5. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре, или принципы политического права / Жан-Жак Руссо; переклад с франц. А. Д. Хаютина, В. С. Алексеєва-Попова. – М.: «КАНОН-пресс», «Кучково поле», 1998. – 416 с.
6. Райз Ч. Американський конституціоналізм / Ч. Райз // Вісник Програми сприяння парламентові України. – 12 вересня 1995 р. – С. 19 – 20.
7. Указ Президента України від 17 травня 2012 року № 328/2012 «Про Конституційну Асамблею» // Офіційний вісник України. – 2012. – №39. – (01.06.2012). – С. 1449.
8. Філософський енциклопедический словарь. – М.: Инфра-М. – 576 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://ru.wikipedia.org/wiki/Функция_\(философия\)](http://ru.wikipedia.org/wiki/Функция_(философия)). – С. 309.
9. Большая Советская Энциклопедия / гл. ред. А. М. Прохоров. – Изд. 3-е.: в 30 т. – Т. 28. – М.: Советская Энциклопедия, 1978. – С. 138.
10. Філін Д. Функції суду в досудових стадіях кримінального процесу / Д. Філін // Право України. – 2005. – № 1. – С. 63-65.
11. Куцин М. М. Функції суду як органу судової влади у кримінальних справах / М. М. Куцин // Часопис Київського університету права. – 2006. – № 1. – С. 152-154, 63, 153.
12. Сидоров І. Поняття функцій судів загальної юрисдикції / І. Сидоров // Вісник прокуратури. – 2003. – № 1. – С. 97 – 102. 13, 101.
13. Білоус В. Т., Молдован В. В. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України / В. Т. Білоус, В. В. Молдован. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – С.286.
14. Штогун С. Функції та повноваження судової влади / С. Штогун // Юридична Україна. – 2008. – № 4. – С. 88 – 92.
15. Тимченко С. М. Судові та правоохоронні органи України: навч. посібн. / С. М. Тимченко. – К.: Центр навч. літ-ри, 2004. – 304 с.
16. Конституційне право України: підручник / за заг. ред. В. Ф. Погорілка. – К.: Наукова думка; Прецедент, 2006. – 344 с.
17. Притика Д. М. Правові засади організації та діяльності органів господарської юрисдикції та шляхи їх удосконалення / Д. М. Притика. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 192 с.
18. Андреевський В. В. Види судового захисту. Формальний і матеріальний захист у «слідчо-судовій» та «судовій» системах розгляду кримінальних справ / В. В. Андреевський // Часопис Київського університету права. – 2006. – № 3. – С. 130.
19. Лазарева В. А. Судебная власть. Судебная защита. Судебный контроль: понятие и соотношение (лекции-очерки) / В. А. Лазарева. – Самара, 1999. – С. 20 – 24.
20. Ковтун Н. Н. Судебный контроль в уголовном судопроизводстве / Н. Н. Ковтун. – Н. Новгород, 2002. – С. 119.
21. Нажимов В. П. Суд как орган правосудия по уголовным делам в СССР: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / В. П. Нажимов. – М., 1971. – С. 19 – 21.
22. Тимченко С. М. Судові та правоохоронні органи України: навч. посібн. / С. М. Тимченко. – К.: Центр навч. літ-ри, 2004. – 304 с. – С. 25, 28.
23. Колоколов Н. А. Судебный контроль в стадии предварительного расследования: реальность, перспективы / Н. А. Колоколов // Государство и право. – 1998. – № 11. – С. 31 – 39.
24. Чепурнова Н. М., Дюкова Е. А. Судебный контроль как вид государственной деятельности государства / Н. М. Чепурнова, Е. А. Дюкова // Российский судья. – 2007. – № 10. – С. 16 – 18.
25. Сапельнікова Ю. О. Теоретичні питання судового контролю за оперативно-розшуковою діяльністю // Адвокат. – 2010. – № 11. – С. 22 – 27.
26. Строгович М. С. Демократичні основи радянського соціалістичного правосуддя / М.С. Строгович. – М., 1965; – С. 124.
27. Горшенев В. М. Контроль как правовая форма деятельности / В. М. Горшенев, И. Б. Шахов. – М.: Юрид. літ-ра, 1987. – 175 с. – С. 150.
28. Рубашенко М. А. Судовий контроль на досудових стадіях провадження по кримінальній справі / М. А. Рубашенко // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – 2011. – Спец. вип. № 5. – С. 343.
29. Конституція України від 28 червня 1996 року, №254к/96-ВР // Офіційний вісник України. – 2011. – № 8 (11.02.2011). – С. 367.

Євген Бернада,
суддя Вінницького міського суду

Диспозитивність та застосування наслідків недійсності правочинів

У статті досліджується питання співвідношення принципу диспозитивності при застосуванні наслідків недійсності правочинів. За результатами проведеного дослідження пропонується удосконалити чинне цивільне законодавство з метою оптимізації звернень до суду з відповідними позовними вимогами для забезпечення ефективного судового захисту порушеного чи оспореного права.

Ключові слова: диспозитивність, недійсний правочин, нікчемний правочин, наслідки недійсності правочину, способи захисту цивільного права.

Євгеній Бернада. Диспозитивність и применение последствий недействительности сделок

В статті досліджується питання співвідношення принципу диспозитивності при використанні наслідків недействительности сделки. За результатами проведеного дослідження пропонується удосконалити чинне цивільне законодавство з метою оптимізації звернень до суду з відповідними позовними вимогами для забезпечення ефективного судового захисту порушеного чи оспореного права.

В юридичній літературі доволі часто ставиться питання щодо захисту порушених прав особи, про що свідчать публікації Т. О. Чернадчук, С. І. Блінова, В. О. Кучера, Н. Палій, а також низка дисертацій на цю тему, а саме О. Б. Андрейцевої, Ж. Л. Чорної, Л. Г. Лічмана, Я. М. Романюка тощо. Згідно з п. 2 ч. 1 ст. 16 Цивільного кодексу України одним із способів захисту цивільних прав та інтересів судом є визнання правочину недійсним. Проте визнання правочину недійсним саме по собі не може сприяти ефективному судовому захисту порушеного права, зокрема у разі його виконання, оскільки в такому випадку ухвалене судом рішення матиме виключно декларативний характер і не спричинить настання реальних правових наслідків, на які спрямоване звернення до суду: повернення сторін правочину до первісного стану в результаті визнання цього договору недійсним (реституції) або застосування іншого речового способу захисту (віндикації чи визнання права власності). При цьому слід мати на увазі, що саме на досягнення відповідного правового змісту були спрямовані дії осіб при застосуванні такого судового захисту, як визнання правочину недійсним. Однак слід також мати на увазі, що

целью оптимизации обращений в суд с соответствующими требованиями с осуществлением эффективной судебной защиты нарушенного или оспоренного права.

Ключевые слова: диспозитивность, недействительность сделки, ничтожная сделка, последствия недействительности сделки, способы защиты гражданского права.

E. Bernada. Non-mandatoryness and application of consequences of the invalidity of transactions

This article examines issues relating dispositive principle in applying the consequences of invalidity of contracts. The results of the research proposed to make improvement of the current civil law in order to optimize references to the court with the relevant claims of ensuring effective judicial protection violated or disputed rights.

Key words: non-mandatoryness, invalid legal transaction, consequences of the invalidity of legal transactions, methods of defence of civil law.

відповідно до ч. 1 ст. 11 Цивільного процесуального кодексу України суд розглядає цивільні справи не інакше як за зверненням фізичних чи юридичних осіб, поданим відповідно до Цивільного процесуального кодексу України в межах заявлених ними вимог і на підставі доказів сторін та інших осіб, які беруть участь у справі.

Таким чином, обраний спосіб захисту в заявлених позовних вимогах суттєво впливає на результативність застосованого способу судового захисту. З огляду на наявність зазначеної проблеми доцільно дослідити питання про співвідношення принципу диспозитивності із застосуванням наслідків недійсності правочинів.

Згідно із запропонованим у сучасній цивільно-процесуальній науці визначенням принцип диспозитивності надає сторонам, які беруть участь у справі, можливість вільно розпоряджатися своїми матеріальними і процесуальними правами [1, с. 157]. Інакше кажучи, принцип диспозитивності визначає можливості зацікавлених осіб з розпорядження предметом спору, здійснення прав, від чого залежить розвиток процесуальної діяльності. При цьому слід мати на увазі, що саме в даному випадку необхідно правильно визна-

чати роль суду, тобто його активність у судовому процесі, що спрямована на з'ясування правомірності дій сторін з розпорядження об'єктом спору.

В юридичній літературі думки розійшлися: одні автори вважають, що при захисті порушеного цивільного права судам не потрібно застосовувати наслідки недійсності правочину, якщо стороною не заявлено відповідної вимоги про це [2, с. 165; 3, с. 160]. Інші вважають, що немає необхідності заявляти вимогу про визнання нікчемного правочину недійсним, оскільки він є таким в силу закону, а тому необхідно відразу заявляти вимогу про застосування наслідку недійсності правочину – двосторонньої реституції [4, с. 178]. При цьому деякі автори застерігають, що в даному випадку принцип диспозитивності не має поширюватися й на обрання самою особою захисту свого права [5, с.].

Подібна дуалістичність думок спостерігається й на прикладі позицій Верховного Суду України та Вищого господарського суду України, перший з яких зазначає, що рішення суду про недійсність нікчемного правочину виносити не потрібно, другий – навпаки [6, с. ; 7, с.]. Слід зазначити, що є роз'яснення Верховного Суду України стосовно того, що положення ст. ст. 207, 208 Господарського кодексу України мають застосовуватися з урахуванням того, що не вимагається визнання недійсним за рішенням суду правочину, який є нікчемним, відповідно до положень Цивільного кодексу України; у разі задоволення позову висновок про нікчемність правочину має міститися у мотивувальній частині судового рішення, а не у резолютивній [8, с.].

Отже, виникає питання, наскільки доречним є надання судам повноважень стосовно застосування наслідків недійсного правочину з власної ініціативи? Чи не буде ініціатива суду в даному випадку порушенням декларованого у чинному законодавстві (як у цивільному процесуальному кодексі (ст. 11), так і Конституції України (ст. 55)) принципу та способу захисту порушеного цивільного права?

Як уже зазначалося, згідно з ч. 1 ст. 11 Цивільного процесуального кодексу України суд розглядає цивільні справи не інакше як за зверненням фізичних чи юридичних осіб, поданим відповідно до цього Кодексу, в межах заявлених ними вимог і на підставі доказів сторін та інших осіб, які беруть участь у справі. Зі змісту ч. 2 ст. 16 Цивільного кодексу України випливає, що способами захисту цивільних прав та інтересів можуть бути, зокрема, визнання правочину недійсним; відновлення становища, яке існувало до порушення; відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди. Відповідно до абзацу другого ч. 1 ст. 216 Цивільного кодексу України у разі недійсності правочину кожна із сторін зобов'язана повернути другій стороні у натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину, а в разі неможливості такого повернення, зокрема тоді, коли одержане полягає у користуванні майном, виконаній роботі, наданій послугі, – відшкодувати вартість того, що одержано, за цінами, які існують на момент від-

шкодування. При цьому ч. 5 ст. 216 Цивільного кодексу України регламентовано, що вимога про застосування наслідків недійсності нікчемного правочину може бути пред'явлена будь-якою зацікавленою особою; суд може застосувати наслідки недійсності нікчемного правочину з власної ініціативи.

К. Малишев зазначає, що право суду за своєю власною ініціативою застосовувати наслідки нікчемного правочину не відповідає ролі суду, яка є мінімальною і обмежена інтересами сторін [9, с.]. А. П. Вершинін також звертає увагу на те, що цивільному суду в умовах приватноправових відносин не властива ініціатива з розгляду цивільно-правових спорів; втручання держави у цивільні правовідносини є неефективним і пов'язаним з порушенням рівноправ'я сторін [10, с. 53]. Слід також мати на увазі, що застосування судом наслідків недійсності нікчемного правочину з власної ініціативи виключає необхідність та можливість змагання сторін у справі, закріплене ст. 10 Цивільного процесуального кодексу України. Вказана правомочність суду більше відповідає слідчому принципу, який спонукає суд відмовитися від ролі спокійного споглядача єдиноборства сторін, між якими виник спір, та втручатися в процесуальну боротьбу, на що звертається увага в юридичній літературі [11, с. 71]. При цьому Е. Васьковський у своїх працях акцентував на тому, що принцип диспозитивності належить до безумовних і непорушних засад цивільного процесу не тому, що він не може бути порушений законодавцем, а тому що відступ від нього не може мати практичного застосування без волі зацікавлених осіб [12, с. 90-91]. Розвиваючи вчення класиків, сучасні науковці у своїх працях відзначають, що змістом принципу диспозитивності є виключно ініціатива у розпорядженні процесуальними правами матеріально зацікавленими особами, зокрема цивільний процес є залежним від волі матеріально (особисто) зацікавленої особи, якій надається свобода в порушенні цивільного процесу і вплив на його рух [13, с. 90].

Також в юридичній літературі зустрічається висловлювання, що характер автономії матеріальних прав неминуче має позначитися на змісті процедури із захисту приватного інтересу в суді [14, с. 89], оскільки в основу матеріального права покладено ідею автономії особистості, при цьому ідея свободи є ключовою в розумінні суті принципу диспозитивності, фундаментальна ідея права, ідея приватного інтересу як незалежного, автономного, що не підкоряється інтересам інших осіб, а тому у разі якщо власник суб'єктивного матеріального права вільний ним розпоряджатись на свій розсуд, цей ступінь свободи повинен зберегтись за ним і в тому випадку, коли його право підлягає судовому розгляду (захисту).

Таким чином, на підставі аналізу норм чинного законодавства можна зробити висновок, що у зв'язку з безпідставним обмеженням принципу диспозитивності, а також суперечністю положенням Цивільного процесуального кодексу України, доцільно виключити

з Цивільного кодексу України норму, яка надає суду право за власною ініціативою застосовувати наслідки недійсності нікчемного правочину. Доцільність виключення такої норми також зумовлюється тим, що нікчемний правочин в силу закону є недійсним і визнання його недійсності судом не вимагається (ч. 2 ст. 215 Цивільного кодексу України). Крім того, аналіз ст. 16 та ст. 216 Цивільного кодексу України дає підстави робити висновок, що визнання правочину недійсним як спосіб захисту порушеного чи оспореного цивільного права або інтересу допускається лише в разі вчинення оспорюваного правочину, у разі ж вчинення нікчемного правочину особі слід звертатись до суду з позовом про застосування наслідків його недійсності. Аналіз судової практики свідчить про життєздатність такого твердження. Так, при вирішенні спорів про визнання оспорюваних правочинів недійсними, як свідчить аналіз судової практики, посилання на застосування наслідків недійсності правочину судами здебільшого не робиться.

Зокрема, Суворовським районним судом м. Херсона 10 листопада 2011 року ухвалено рішення у цивільній справі № 2-1595/11, згідно з яким позовні вимоги про визнання заповіту недійсним задоволено і заповіт визнано недійсним [15]. При цьому в резолютивній частині вказаного рішення посилання на застосування наслідків недійсності правочину відсутнє. Аналогічна ситуація спостерігається і в розгляді Червонозаводським районним судом міста Харкова цивільної справи № 2-380/11, за результатами якого ухвалено рішення про задоволення позовних вимог та визнано недійсними повторні прилюдні торги з реалізації майна, визнано недійсним акт про проведення прилюдних торгів, визнано недійсним свідоцтво про придбання арештованого нерухомого майна і визнано недійсним витяг про реєстрацію права власності на нерухоме майно [16].

Як свідчить аналіз відомостей Єдиного державного реєстру судових рішень, апеляційні суди, розглядаючи цивільні справи, також не завжди посилаються на застосування наслідків недійсності правочинів при задоволенні таких позовних вимог. Так, апеляційний суд Чернівецької області 25 серпня 2011 року за результатами розгляду апеляційної скарги на рішення Глибоцького районного суду Чернівецької області від 12 жовтня 2010 року ухвалив своє рішення, згідно з яким оскаржуване рішення було скасовано, натомість заявлені позовні вимоги задоволено частково і визнано частину спадкового договору недійсним, визнано недійсним свідоцтво про право власності на нерухоме майно [17]. Щоправда, апеляційний суд Чернівецької області в ухвалі від 9 лютого 2011 року при розгляді цивільної справи № 22-ц-324/2011 послався на те, що судом першої інстанції безпідставно не застосовано положення ст. 216 Цивільного кодексу України щодо наслідків недійсності правочину з урахуванням положень ст. 11 Цивільного процесуального кодексу України [18].

Разом з тим, при вирішенні спорів про застосування наслідків нікчемності правочинів суди при задо-

воленні відповідної позовної вимоги посилаються на застосування наслідку нікчемності правочину. Так, 2 грудня 2012 року Дарницьким районним судом м. Києва за результатами розгляду цивільної справи № 2-2672/12 ухвалено рішення, згідно з яким позовні вимоги про визнання правочину недійсним та повернення безпідставно набутих грошових коштів задоволено, попередній договір визнано недійсним, застосовано наслідки недійсності нікчемного правочину та стягнуто солідарно з контрагентів позивача на його користь грошові кошти [19].

10 січня 2012 року апеляційним судом Запорізької області за результатами розгляду цивільної справи № 22-420/2012 ухвалено рішення, згідно з яким рішення Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 21 жовтня 2011 року скасоване й ухвалено нове. Відповідно до ухваленого рішення позов ПАТ «Перший Український Міжнародний банк» про визнання договору купівлі-продажу недійсним і застосування наслідків недійсності нікчемного правочину задоволено частково. Застосовано до нікчемного договору купівлі-продажу квартири від 17 січня 2011 року, посвідченого приватним нотаріусом Запорізького міського нотаріального округу за реєстровим номером 62, двосторонню реституцію: стягнути з продавця на користь покупця за вказаним договором отримані за нікчемним правочином 92100 грн; повернути трикімнатну квартиру у власність продавця [20].

Отже, судові визнання правочину недійсним має особливе значення, оскільки виражається у встановленні факту недійсності в судовому рішенні. Останнє ж з моменту набрання ним законної сили стає обов'язковим для всіх суб'єктів права. У зв'язку з цим виникає питання про необхідність залучення до участі у справі всіх осіб, на чиїх правах та обов'язках може позначитись ухвалене судом рішення, яким встановлена нікчемність правочину. При цьому у разі застосування наслідків недійсності нікчемного правочину необхідність у залученні до участі у справі зацікавлених осіб цілком очевидна. Так, рішення суду безпосередньо позначиться на правах та обов'язках осіб, які були сторонами правочину (брали участь в ньому), що в подальшому було визнано недійсним. У даному випадку, тобто в контексті досліджуваної проблематики (щодо нікчемного правочину) встановлено його недійсність та застосовано наслідки його недійсності. Зокрема, у разі застосування судом як наслідку недійсності нікчемного правочину двосторонньої реституції сторони будуть зобов'язані повернути одна одній отримане одна від одної по правочину і, відповідно, матимуть право отримати передане ними по правочину назад. Також у разі встановлення факту нікчемності правочину необхідно вирішити питання, чи не буде порушено права осіб, які не брали участі у правочині.

Нікчемний правочин не породжує прав та обов'язків з моменту його вчинення незалежно від рішення суду, а відтак, незалежно від рішення суду, яким нікчемний

правочин визнано недійсним (констатовано його нікчемність), ніяких прав та обов'язків у сторін по правочину не виникало. Відповідно, таким рішенням суд не вирішить питання про права та обов'язки сторін та інших осіб, оскільки незалежно від наявності судового рішення про недійсність такого правочину всі учасники цивільного обороту, в тому числі й ті, що вчинили правочин, повинні виходити з того, що правочин, який є нікчемним, не породив ніяких прав та обов'язків. Разом з тим слід мати на увазі, що нікчемність правочину не завжди є однозначною, а відтак підтвердженням його нікчемності в такому випадку може бути винесене судом рішення з даного питання. У даному аспекті слід звернути увагу на висловлювання Д.О. Тузова, який зазначав, що рішення суду, яке набуло законної сили, незаперечне, виняткове і обов'язкове як для осіб, які брали участь у правочині, так і для інших осіб – в установлених законом межах [21, с. 12]. Крім цього, рішення суду у справі за негативним позовом має преюдиційне значення при розгляді інших справ, пов'язаних з правочинном, який визнаний або не визнаний нікчемним.

При цьому не слід залишати поза увагою ту обставину, що особливе значення при розгляді даної проблеми має питання стосовно меж законної сили судового рішення, оскільки у відсутність певних зацікавлених осіб, зокрема сторін правочину, факт нікчемності якого встановлено в судовому порядку, рішення за яким набрало законної сили, суд може не виявити спірності питання про нікчемність правочину. У такому випадку визнання правочину недійсним, нікчемність якого особи, які не були залучені до участі у справі, могли б оспорити, може негативно позначитися на інтересах указаних осіб. Водночас проблематичність залучення усіх осіб, чії права та обов'язки можуть бути зачеплені рішенням суду про недійсність правочину, також очевидна, оскільки дана проблема пов'язана з тим, що нікчемний правочин тягне за собою нікчемність інших наступних за ним правочинів, а тому кількість, тим більше учасників, не завжди можна точно визначити.

Слід мати на увазі, що чинне процесуальне законодавство встановлює, так би мовити, суб'єктивні межі законної сили судового рішення, надаючи зацікавленим особам, які не брали участі в процесі про визнання правочину недійсним, можливість оспорити встановлені судом факти і правовідносини в іншому процесі шляхом спростування прав, підтверджених чи перетворених судовим рішенням, яке вступило в законну силу, по справі між іншими особами. Українське законодавство, що регулює цивільні та господарські правовідносини, зазнало значних змін упродовж останніх років, проте сама ситуація порівняно з тією, що існувала за часів уніфікованого радянського цивільного законодавства, суттєво не змінилася. Про це свідчать, зокрема, наукові праці М. А. Гурвич, опубліковані задовго до проголошення Україною незалежності та впровадження власного цивільного та цивільно-процесуального законодавства [22, с. 156]. При цьому слід мати на увазі, що процесуальне

законодавство надає право зацікавленим особам, які не брали участі в судовому розгляді справи, рішення за яким стосується їхніх прав та інтересів, оскаржити дане рішення в апеляційному та касаційному порядку. Саме на це звертає увагу ч. 1 ст. 292 Цивільного процесуального кодексу України та ч. 1 ст. 91 Господарського процесуального кодексу України.

З огляду на викладене можемо припустити, що застосування наслідків недійсності правочину нерозривно пов'язане зі зверненням відповідної особи до суду з позовом про захист цивільних прав, зокрема в частині застосування наслідків недійсності нікчемного правочину, і без заявлення відповідної вимоги судами за власною ініціативою наслідки недійсності нікчемного правочину застосовуватись не повинні, як такі, що суперечать принципу диспозитивності судового процесу. Такий висновок ґрунтується на тому, що ст.ст. 15-20 Цивільного кодексу України визначено способи захисту цивільного права, і лише судовий захист у даному випадку є найефективнішим, оскільки саме судові рішення є обов'язковим для виконання для всіх учасників цивільного обороту на всій території України (ст. 14 Цивільного процесуального кодексу України). При цьому застосування судами наслідків недійсності нікчемного правочину з власної ініціативи не відповідатиме способам захисту цивільних прав та інтересів, встановлених у вказаних вище нормах цивільного законодавства.

Крім того, аналіз судової практики свідчить про те, що наслідки недійсності нікчемного правочину застосовуються судами при розгляді відповідних спорів у разі наявності відповідної вимоги про звернення до суду (а така вимога здебільшого заявляється). Можливість застосування наслідків недійсності оспорюваного правочину судом з власної ініціативи не передбачена, у зв'язку з чим при вирішенні відповідних спорів суди обмежуються ухваленням рішення про визнання правочину недійсним. При цьому питання про застосування наслідків його недійсності судами здебільшого не вирішується. Однак в даному випадку слід мати на увазі, що відповідні вимоги, як свідчать тексти відповідних судових рішень, позивачами не заявляються. Відсутність відповідної вимоги про застосування наслідків недійсності правочину, на думку автора, може призвести до того, що ухвалене судом рішення матиме декларативний характер і, незважаючи на положення ч. 1 ст. 216 Цивільного кодексу України, не матиме ніякого практичного значення при захисті порушеного цивільного права, оскільки в судовому порядку вирішується питання про визнання правочину недійсним без вирішення питання про застосування наслідків його недійсності. Визначений законодавством обов'язок кожної зі сторін повернути другій стороні у натурі все, що вона одержала на виконання недійсного правочину, а в разі неможливості такого повернення – відшкодувати вартість того, що одержано, за цінами, які існують на момент відшкодування без наявності відповідного зобов'язання, встановленого судовим рішенням, призведе до необ-

хідності звернення до суду з новим позовом і в подальшому до органів державної виконавчої служби з метою примусового виконання рішення суду про повернення майна, одержаного на виконання недійсного правочину. Такий порядок не свідчить про ефективність механізму захисту цивільних прав, натомість – про відсутність процесуальної економії під час здійснення судочинства при розгляді такої категорії справ.

Отже, підсумовуючи, можна зробити висновок, що при зверненні до суду з позовом про визнання правочину недійсним, йтиметься про визнання недійсним саме оспорюваного правочину. В цьому випадку застосування наслідків недійсності правочину без попереднього визнання останнього недійсним не допускається, а тому таку вимогу необхідно ставити у заявлених позовних вимогах. При зверненні до суду за захистом порушеного чи оспореного права у разі вчинення нікчемного правочину заявляти вимогу про визнання останнім не потрібно і відразу в заявлених позовних вимогах слід ставити питання про застосування наслідків недійсності нікчемного правочину.

Це дає підстави для висновку про доцільність рекомендування особам, які звертаються до суду з позовом про захист порушених цивільних прав шляхом визнання правочинів недійсними, за наявності спору при вчиненні оспорюваного правочину ставити поряд з питанням про визнання правочину недійсним і питання про застосування наслідків його недійсності. Відсутність такої позовної вимоги може унеможливити ефективний захист порушеного цивільного права у разі задоволення відповідних позовних вимог.

Проте з метою забезпечення процесуальної економії та реалізації прав осіб на судовий захист вважаємо за доцільне запропонувати внести доповнення до п. 2 ч. 2 ст. 16 Цивільного кодексу України, зазначивши, що способом захисту цивільних прав та інтересів є, зокрема, визнання правочину недійсним та застосування наслідків його недійсності. Необхідності уточнення редакції чинного цивільного законодавства у разі застосування наслідків недійсності нікчемного правочину не виникає, оскільки п. 4 ч. 2 ст. 16 Цивільного кодексу України з-поміж способів захисту цивільних прав та інтересів передбачений такий як відновлення становища, яке існувало до порушення. Тобто, відновленням такого становища є застосування реституції в розумінні ст. 216 Цивільного кодексу України.

Приведення чинного цивільного законодавства у відповідність до викладених обставин, на думку автора, не обмежуватиме учасників процесу в реалізації принципів цивільного (господарського) судочинства при зверненні до суду з відповідними позовними вимогами.

Список використаних джерел:

1. Андрушко А. В. Принцип диспозитивності цивільного процесуального права України: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.03/Андрушко Анатолій Васильович. – 2002. – 201 с.
2. Джуль В. В. До питання про обов'язковість застосування реституції у разі неправозгідності угоди//Вісник Господарського судочинства. – 2002. - № 4. – с. 165-167
3. Потопальський С. С. Проблеми правового регулювання недійсності договорів за законодавством України//Вісник господарського судочинства. – 2005. - № 6. – с. 160-167
4. Сбасибо-Фатєєва І. В. Нікчемні правочини та їх наслідки//Вісник господарського судочинства. – 2004. - № 2. – с. 178-183
5. П'янова Я. В. Судовий захист майнових цивільних прав. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук; 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2009. – 21 с.
6. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 9 від 06.11.2009 р. «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними»
7. п. 5 Роз'яснення № 02-5/111 від 12.03.1999 р. «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з визнанням угод недійсними»
8. Постанова Верховного Суду України від 26.09.2006 р./Вісник Верховного Суду України. – 2007, - № 1. с. 8-10
9. Малышев К. Курс гражданского судопроизводства. Т. 1, Изд. 2, СПб, 1876. – с. 358.
10. Вершинин А. П. Способы защиты гражданских прав в суде. СПб. 1997. – 164 с.
11. Хрестоматия по гражданскому процессу/Под ред. М. К. Треушникова. М.: Городец, 1996. – 224 с.
12. Васильковский Е. В. Учебник гражданского процесса. – М.: Издание Бр. Башмаковых, 1917. – 475 с.
13. Гукасян Р. Е. Проблема интереса в советском гражданском процессуальном праве – Саратов: Приволжское книжное издательство, 1970. – 200 с.
14. Михайлов С.В. Интерес как общенаучная категория и ее отражение в науке гражданского права//Государство и право. – 1999. - № 7. – с. 89.
15. Режим вільного доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/19709333>
16. Режим вільного доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/22493659>
17. Режим вільного доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/18562537>
18. Режим вільного доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/13830589>
19. Режим вільного доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/21497073>
20. Режим вільного доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/20758594>
21. Тузов Д.О. Иски, связанные с недействительностью сделок. Томск: Пеленг. 1998. - 72 с.
22. Гурвич М.А. Судебное решение. Теоретические проблемы. Москва. 1976. – 173 с.

Лідія Горбачова,
член Вищої кваліфікаційної
комісії суддів України

Василь Косенко,
заступник керівника
секретаріату – керівник
служби дисциплінарних
інспекторів секретаріату
Вищої кваліфікаційної
комісії суддів України

З нотатків про американську систему правосуддя

(Початок у №2)

Каліфорнійська комісія з ефективності роботи суддів (Комісія) діє відповідно до свого регламенту, що є зібранням документів, серед яких і Конституція США.

Комісія визнає важливість дотримання високих стандартів етичної поведінки під час своєї діяльності та висуває такі вимоги до своїх членів (відповідно до Кодексу етики членів Комісії):

- член Комісії повинен заявити про самовідвід, якщо вважає, що він не здатний діяти чесно та неупереджено у цій справі; розслідування проводиться щодо члена комісії або його близького родича; член комісії виступав як юрист у будь-якому провадженні, що є предметом розслідування; обговорюваний суддя веде справу, у якій член Комісії виступає або як сторона, або як юрист; юрист, разом з яким член комісії практикує, бере участь у скарзі; член комісії є упередженим чи небезстороннім на користь чи проти обговорюваного судді; або розсудлива особа, якій відомі обставини справи, може висловити обґрунтований сумнів у тому, що суддя може бути безстороннім;

- якщо член Комісії приймає рішення про самовідвід, то повинен заявити про це негайно. Член Комісії може, але не зобов'язаний заявити про причини свого самовідводу;

- член Комісії, що заявив про самовідвід, повинен залишити сесійну залу, не надавати жодних коментарів або іншим чином не брати участь у розгляді справи як член комісії, не повинен одержувати письмових матеріалів відповідної справи;

- члени Комісії повинні забезпечити збереження всіх конфіденційних документів. Якщо їм надаються письмові повідомлення (наприклад, протоколи засідань), документи по окремих справах, що не підлягають обов'язковому зберіганню, вони мають бути знищені. Члени Комісії, котрі бажають залишити ці документи, повинні забезпечити їх збереження. Члени

Комісії не можуть використовувати чи розголошувати з будь-якою метою, що не стосується обов'язків Комісії, не призначену для загального доступу або конфіденційну інформацію;

- член Комісії не має права ініціювати, дозволити або допускати можливість позапроцесуальних контактів зі сторонами стосовно справи, що знаходиться на розгляді чи запланована до розгляду Комісією, окрім дозволеного обміну інформацією з іншими членами Комісії або персоналом;

- якщо до члена Комісії з приводу нової справи чи справи, що знаходиться у провадженні, звертається обговорюваний суддя, його юридичний консультант або інший агент, або сім'я чи друзі обговорюваного судді, член Комісії не повинен обговорювати справу, але може порекомендувати цій особі звернутися до директора – головного юрисконсульта Комісії;

- якщо до члена Комісії звертається скаргник, свідок чи потенційний свідок стосовно нової, поточної чи закритої справи, він не повинен обговорювати справу, але може порекомендувати цій особі звернутися до директора – головного юрисконсульта Комісії;

- від початку формального провадження члени Комісії не мають права надавати або одержувати повідомлення від директора – головного юрисконсульта, юрисконсульта, слідчих, адвоката стосовно справи, окрім випадків, передбачених правилами Комісії або угодою всіх сторін провадження;

- член Комісії, виконуючи свої обов'язки, не має права відкрито підтримувати або протистояти кандидату на посаду судді. З метою дотримання цього правила і судді, які вже перебувають на посаді, і юристи, які бажають бути обраними на посади суддів, вважаються кандидатами на посаду судді;

- член Комісії, перебуваючи на посаді, не має пра-

ва особисто робити грошові внески безпосередньо будь-якому кандидату на посаду судді. Якщо член Комісії є партнером або входить до професійного об'єднання, яке надає грошові внески кандидатам на посаду судді, він не може брати участь у прийнятті рішень щодо таких внесків. Якщо була оцінена частина, яку повинен сплатити член Комісії до загального внеску його фірми на користь кандидата на посаду судді, за певних умов буде доцільним відвід члена Комісії у справах щодо цього судді. При оцінці того, чи доцільний відвід, релевантні фактори включають таке: чи є сума, оцінена до сплати членом Комісії, мінімальною (менше 10 дол. США); чи є ім'я члена Комісії у назві фірми; яка кількість інших партнерів у фірмі та загальна кількість суддів в окрузі, де обирається кандидат на посаду судді;

– члену Комісії, який одночасно є членом правління організації, що бере участь у роботі з обрання на посади суддів, слід бути обережним щодо участі у такій діяльності. Член Комісії не повинен брати участь у підтримці чи протистоянні будь-якому кандидату з боку його організації. В ідеалі, в будь-якій публікації щодо підтримки чи протистояння з боку організації будь-яким конкретним кандидатам на посаду судді необхідно вказувати, що член Комісії, який входить до правління цієї організації, не брав участі у підтримці чи протистоянні такому кандидату. У деяких випадках, залежно від конкретної організації, її мети та діяльності, член Комісії повинен розглянути можливість своєї відставки з посади члена правління, якщо іншим чином неможливо уникнути конфлікту інтересів або іншої неналежної діяльності;

– член Комісії не має права використовувати свою посаду у власних інтересах чи в інтересах інших осіб; член Комісії також не має права створювати або дозволяти іншим створювати враження, що вони перебувають в особливому становищі, яке дозволяє впливати на Комісію;

– член Комісії не має права піддаватися впливу інтересів ангажованих осіб, громадського обурення або страху перед критикою у зв'язку з діяльністю Комісії.

У процесі діяльності Комісії її члени повинні утримуватися від проявів у своїх висловлюваннях чи діях упередженості або дискримінації за ознаками раси, статі, віросповідання, національності, інвалідності, віку, сексуальної орієнтації чи соціально-економічного становища щодо сторін, свідків, консультанта або інших осіб.

Функцією Комісії є отримання й розгляд скарг, поданих з п'яти мотивів:

- 1) свідомо неналежна поведінка на службі;
- 2) свідоме та постійне невиконання своїх обов'язків;
- 3) постійні прояви нетерпимості;
- 4) поведінка, яка шкодить відправленню судочинства і компрометує суддівську посаду;

5) хвороба, яка серйозно перешкоджає виконанню обов'язків чи може набути стійкого характеру.

Якщо скарга ґрунтується на одній із п'яти згаданих підстав, Верховному суду рекомендується винести винному осуд або усунути його з посади. У разі непрацездатності внаслідок психічної або фізичної хвороби може рекомендуватися лише відставка.

Скарга до Комісії направляється за зразком, що розміщений на веб-сайті. Звернутися до Комісії зі скаргою можуть з будь-яких зацікавлених джерел, у тому числі від сторін у судовому процесі, посадових осіб округів, окремих адвокатів, комітетів Асоціації адвокатів та від суддів.

Як правило, Комісія не має суворих вимог до форми подання скарги, тож розглядатися можуть навіть телефонні скарги. Комісія також розглядає анонімні скарги і розслідує справи, про які вона дізнається з інших джерел, наприклад з новин преси або інформації, отриманої під час розслідування Комісії.

При надходженні нових скарг можуть бути переглянуті ті з них, які надійшли раніше, якщо неналежна поведінка судді має системний характер. Суддю не може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності після завершення шестирічного строку з дня вчинення ним проступку.

Процедури відкликання скарги немає.

Прокурори, секретарі повинні співпрацювати з Комісією, у разі ненадання свідчень Комісія може взяти такі свідчення під присягою.

Строки розгляду скарг на дії суддів не врегульовані.

Матеріали членам Комісії надаються за два тижні до засідання, на якому ухвалюється рішення. Справи розглядаються повним складом Комісії один раз на тиждень по 8-10 скарг на засіданні.

Заяви вивчаються. Їх попередня перевірка передбачає конфіденційне з'ясування зі скаржником і його адвокатом можливості конкретизування скарги, перевірку інформації зі статей, із суду, а іноді анонімні скарги, які вважаються більш правдивими, та перевірку фактів, викладених у скарзі.

Розгляд скарг, які не відповідають чинним вимогам, регулюється відповідною інструкцією. Однак член Комісії може прийняти рішення про додаткову перевірку. Такі скарги можуть розглядатися в «пакетному» порядку, як правило, це стосується скарг на рішення суду.

Якщо скарга виявляється необґрунтованою або такою, що виходить за межі юрисдикції Комісії, скаржника інформують про це. Якщо інформація, що міститься у скарзі, заслуговує на подальший розгляд, провадиться неформальне розслідування для з'ясування, чи має вона які-небудь підстави. Ця перевірка може включати встановлення зв'язку із самим суддею, ознайомлення його з характером скарги і прохання до нього прокоментувати її або надати пояснення. В інших випадках неформальне розсліду-

Основною рисою підходу Комісії до питань, пов'язаних з покаранням суддів, є те, що і процедури імпичменту, відкликання та виборів, звинувачення і судовий процес мають закритий характер доти, доки рекомендацію про осуд, усунення з посади або відправлення у відставку не буде передано до Верховного суду штату

вання розкриває явно обґрунтовані, але незначні за своїм характером звинувачення, які не є підставою для застосування процедур, результатом яких може бути осуд, усунення з посади або відставка.

Вивчення обставин звинувачення судді має виховне значення, і досі не усвідомлювані порушення суддів часто негайно виправляються. Якщо мети досягнуто, Комісія припиняє справу.

Якщо встановлено, що недогляд судді має певні підстави і початкове вивчення дій судді не виправило ситуацію, Комісія може розпочати розслідування, яке проходить таким чином: після кожного засідання Комісії Директор розподіляє розпочаті Комісією на цьому засіданні розслідування серед аторней-розслідувачів (аторней – в англосаксонських країнах – повірений або представник іншої особи, який веде справу в суді. – Ред.). У звичайних випадках для кожної окремої справи призначається один аторней, а у складних справах можуть бути призначені два розслідувачі.

У папці з матеріалами, яку отримує аторней-розслідувач, має бути зафіксоване будь-яке обмеження щодо розслідування, накладене Комісією. Після свого призначення аторней має зустрітися з Директором, щоб визначитися зі стратегією розслідування справи.

Стратегія розслідування включає опитування всіх свідків інциденту, отримання всіх матеріалів щодо інциденту (матеріали судових справ, від правоохоронних органів, прокуратури, захисту), а також стенограми провадження або, якщо є, плівки з аудіо-записами. При розслідуванні також застосовується спостереження у суді, вивчаються матеріали кількох інших схожих справ та проводиться опитування учасників з тим, щоб визначити, чи є даний дисциплінарний проступок виявом системної поведінки. У разі більш конкретних розслідувань від Комісії з питань чесного ведення політики штату Каліфорнія отримують інформацію про фінансові декларації, ведення виборчих кампаній (судді, яких обирають) та матеріали від Автомобільної інспекції. Результатом цієї процедури може стати усунення судді з посади, його осуд

або відставка. Процедура також передбачає офіційне повідомлення судді рекомендованим листом про те, що Комісія розглядає його справу. Після цього Комісія має вирішити, чи є підстави для офіційного слухання справи. Якщо так, то обвинувачення складаються і пред'являються судді.

Наступні невиняткові фактори можуть вважатися релевантними при виборі дисциплінарного стягнення, яке має бути накладене. Оскільки кожна справа розглядається за власними обставинами, можливість застосування та вагомість кожного з факторів визначається на розсуд Комісії, а саме:

- характеристики дисциплінарного проступку;
 - кількість епізодів дисциплінарного проступку;
 - характер та серйозність дисциплінарного проступку;
 - чи був дисциплінарний проступок вчинений суддею при виконанні посадових обов'язків або в особистому житті;
 - чи був дисциплінарний проступок пов'язаний з нечесністю або безпринципністю;
 - чи був дисциплінарний проступок умисним, заздалегідь спланованим, вчиненим за недбалістю або мимовільним;
 - характер та розмір шкоди, завданої дисциплінарним проступком іншим особам;
 - чи був суддя мотивований переслідуванням особистих або корисливих інтересів, бажанням помсти, інтересами справедливості або співчуттям;
 - чи підриває дисциплінарний проступок чесність судової системи, повагу до судової системи або відправлення правосуддя;
 - чи включає дисциплінарний проступок нерівне застосування правосуддя на підставі таких ознак, як раса, етнічна приналежність або національність, стать, сексуальна орієнтація або віросповідання, робота і поведінка судді;
 - чи визнав суддя вчинені дії та чи продемонстрував усвідомлення неналежності своєї поведінки;
 - чи співпрацював суддя чесно та повною мірою з Комісією під час провадження;
 - чи демонстрував суддя намагання змінити або вдосконалити свою поведінку;
 - тривалість роботи на посаді судді;
 - чи були раніше дисциплінарні позови проти цього судді;
 - чи існують виняткові особисті обставини, які обов'язково повинні бути враховані, репутація судді за чесне, неупереджене і гідне виконання своїх обов'язків із відправлення правосуддя та цінний внесок у діяльність суду або суспільне життя.
- При прийнятті рішення Комісія більшою мірою бере до уваги:
- фактичні обставини справи;
 - кількість випадків порушень суддею;
 - серйозність проступку (це може бути і один проступок);

– чи суддя чесний і щирий з Комісією;
– чи неналежна поведінка впливає на імідж судді.
На засідання Комісії можуть бути запрошені свідки.
Після слухання Комісія може вжити таких заходів:
– закрити справу;
– вручити лист із рекомендаціями;
– зробити приватне попередження;
– зробити публічне попередження;
– оголосити публічну догану;
– прийняти рішення про звільнення з посади або примусову відставку.

Суворі догани – це одне з найсуворіших покарань. У разі її оголошення суддя зобов'язаний особисто з'явитися на засідання Комісії, оскільки може йтися про його відсторонення від виконання обов'язків без збереження чи зі збереженням заробітної плати.

Після подання рекомендацій разом з розшифрованими стенограмами встановлених під час розгляду фактів і висновками Комісії провадження у справі вперше стає доступним для публіки. Верховний суд штату вивчає як фактичний, так і правовий бік справи і видає свій наказ із занесенням до провадження.

Суддя може подати клопотання до суду про перегляд рішення Комісії про попередження, догану, звільнення або примусову відставку. Суд може ухвалити одне з чотирьох рішень:

- 1) залишити рішення без задоволення;
- 2) відмовити;
- 3) посилити стягнення;
- 4) зменшити дисциплінарне стягнення.

Суддя має право звернутися до Верховного суду штату, який може вирішити питання, чи приймати до провадження справу. Якщо Верховний суд відмовляє в прийнятті скарги, то справа вважається закритою.

Комісія також має повноваження проводити розслідування щодо колишніх суддів та накладати на них дисциплінарні стягнення за проступки, вчинені ними під час перебування на посаді судді. Особи, що бажають подати скарги щодо суддів, які вийшли у відставку, проте продовжують працювати в судовій системі за тимчасовим призначенням, мають адресувати їх до Відділу призначень Адміністративного офісу судів.

Конституція чітко обмежує застосування публічної догани: вона може бути накладена за проступки, вчинені «не більш як за шість років до останнього терміну служби колишнього судді». Жодного конкретного строку давності для інших санкцій не встановлено. Публічна догана та заборона отримувати тимчасові призначення – найсерйозніша санкція, що її може накласти Комісія.

При визначенні, чи слід рекомендувати проведення розслідування скарги щодо колишнього судді, якщо встановлено, що вона містить відомості про наявність ознак вчинення дисциплінарного проступку, працівники також мають оцінити серйозність звинувачень та потребу захисту громадськості. Якщо звинувачення серйозні, то може вимагатись прове-

дення розслідування, нехай навіть лише для того, щоб направити його результати до іншого органу. Це особливо стосується випадків, коли суддя працює за тимчасовим призначенням, виконує функції приватного судді або займається адвокатською практикою і, отже, потреба в захисті громадськості вища. Якщо колишній суддя працює за призначенням, Комісія часто проводить розслідування щодо такого судді та накладає дисциплінарні стягнення за вчинки, що мали місце до виходу на пенсію, за тими самими стандартами, що й у випадку «активних» суддів (тих, які працюють на постійній основі). Копія рішення про накладення дисциплінарного стягнення може бути спрямована до голови Верховного суду та до Відділу призначень Адміністративного офісу судів (АОС), якщо колишній суддя дав на це згоду і стягнення стало остаточним. (Таке інформування зазвичай вимагається Відділом призначень, щоб суддя міг брати участь у програмі тимчасових призначень суддів.)

Основною рисою підходу Комісії до питань, пов'язаних з покаранням суддів, є те, що і процедури імпичменту, відкликання та виборів, звинувачення, і судовий процес мають закритий характер доти, доки рекомендацію про осуд, усунення з посади або відправлення у відставку не буде передано до Верховного суду штату. До цього провадження у справі є цілком конфіденційним. Це захищає репутацію судді, а відтак і систему судочинства до проведення розслідування у повному обсязі і винесення компетентними, рівними за статусом особами рішення про якість судді.

Слід також зауважити, що надання особливої уваги захисту скаржника – одне з ключових завдань, які ставилися перед Комісією, коли вона створювалася. Як правило, захист скаржника здійснюється у два способи. По-перше, подані до Комісії документи і свідчення захищені привілеєм у будь-якому позові про дифамацію. По-друге, розслідування проводиться з ініціативи самої Комісії, а не скаржника, тому його особа залишається таємницею. Скаржник може дати свідчення на офіційному слуханні, і якщо він це зробить, зрозуміло, що його особа стане відомою судді. Якщо рекомендацію подано до Верховного суду штату, прізвища й показання свідків стають частиною документа публічного характеру.

Комісія виконує також виховну функцію в інтересах громадян. Вона є постійно діючою установою, куди можна звертатися зі скаргами на суддів, і яка сама по собі вже є своєрідним застереженням для суддів від неналежної поведінки.

• **Нью-Джерсі:** Верховний суд цього штату розглядає питання неналежної поведінки суддів, застосовуючи надане йому Конституцією право карати членів адвокатури, право, яке Верховний суд у 1961 році витлумачив у такий спосіб, що воно поширилося на адвокатів на судових посадах. Цей закон, ухвалений і введений

в дію в липні 1970 року, у прямій формі дав суду право безпосередньо розглядати справи, пов'язані з неналежною поведінкою. справи, пов'язані з непрацездатністю, вирішуються адміністративним шляхом: незалежно від того, чи суддю рекомендує відправити на пенсію за інвалідністю Верховний суд, чи суддя хоче вийти на пенсію добровільно, його обстежує постійна комісія у складі трьох лікарів, яких наймає відділ пенсій штату.

- **Нью-Йорк:** Існує два відомства з правом усувати й відправляти суддів на пенсію. Спеціально створений Суд у справах суддівського корпусу, який складається з шести суддів, має юрисдикцію над суддями вищого апеляційного суду та п'яти судів першої інстанції штату. Апеляційний відділ Верховного суду у кожному з чотирьох управлінь, на які в інтересах відправлення судочинства поділено штат, має юрисдикцію над суддями нижчих судів.

- **Іллінойс:** Спеціально створена Судова комісія штату Іллінойс у складі п'яти суддів має право усувати, карати або звільняти з посади суддів за неналежну поведінку або у зв'язку з хворобою. Згідно з новою конституцією штату, прийнятою у 1970 році, Комісію було збережено, крім того, утворено Раду з розслідувань діяльності суддів у складі дев'яти осіб з правом одержувати і розслідувати скарги, а коли для цього є достатні підстави – звинувачувати суддів у неналежній поведінці або непрацездатності й підтримувати звинувачення у Раді.

Вважається, що штати Нью-Йорк та Каліфорнія розробили найкращі підходи до розв'язання проблеми контролю над суддями та їхнього усунення. Зокрема, Нью-Йорк та Каліфорнія продемонстрували багатобічність рішень всієї сукупності питань, пов'язаних з підзвітністю суддів.

Оптимальний порядок усунення суддів з посад передбачає *урівноваження незалежності суддів законом і їхніх дій*. У зв'язку з тим, що за своїм характером судова процедура не залежить від волі більшості, існують переконливі аргументи на користь ізоляції механізму усунення з посади від прямого й опосередкованого політичного контролю. Крім того, політичне вирішення проблеми дисципліни суддів тяжіє до наголосу на ті якості судді, які часто не мають стосунку до виконання ним своїх обов'язків, таких, наприклад, як партійна приналежність та особиста популярність судді.

Водночас комплекс найсуворіших етичних стандартів має вкрай обмежене значення, якщо громадськість не переконана, що вона повною мірою поінформована про поведінку суддів. Знову ж таки, законність залежить від розуміння широкого загалу. Найсправедливіша із систем правозастосування не може забезпечити законності, якщо вона має репутацію упередженої. Таким чином, репутація подвійно важлива, тому що система усунення з посад повинна бути здатною виправдати невинного і по-

карати винного. З міркувань незалежності система усунення має впроваджуватися в життя суддями. Та незважаючи на те, здатні чи ні судді оцінювати власну неупередженість, система, що спирається тільки на цей механізм, викликатиме природний скептицизм громадськості.

Крім того, законність вимагає прозорості. Громадськість не може поважати систему усунення з посад, якої не може побачити. Для того щоб забезпечити прозорість, потрібен постійний, а не тимчасовий підхід до проблеми усунення з посад. Крім того, випадки як виправдання, так і звинувачення повинні набувати широкого розголосу. Однак міркування справедливості підказують необхідність конфіденційності попереднього розслідування згодних випадків неналежної поведінки суддів.

Оптимальна система покарання суддів має також діяти швидко. Коли питання про справедливість звинувачень тривалий час залишається невирішеним, це завдає шкоди як звинувачуваному, так і самій системі. Докази можуть втратити силу, а суддя – повагу й впевненість у собі. Адже саме ці якості необхідні для ухвалення незалежних рішень.

Врешті, система покарання має бути гнучкою. Не викликає сумнівів, що відсутність інших санкцій, крім усунення з посади, у деяких випадках дозволяла уникнути необхідного покарання, а в інших – змушувала проводити безплідні розслідування, що призводили до підриву довіри до судочинства загалом і до системи покарань зокрема.

Таким чином, нинішня система покарань суддів може бути охарактеризована як постійно діючий інститут, значною мірою незалежний від політичного контролю, з одного боку, і судового контролю – з іншого. Залежно від конституції штату процедура відкликання/усунення з посади виконується через виконавчу або законодавчу гілку влади штату. Вона може бути ініційована обома гілками влади, а також громадянами штату.

Загалом майже в усіх штатах передбачено імпічмент або усунення з посади виконавчою владою за поданням законодавчого органу, а деякі дозволяють виборцям позбавляти небажаних суддів посад через відкликання шляхом голосування. Всі п'ятдесят штатів й округ Колумбія створили також додаткові органи з нагляду за поведінкою суддів. До їх складу зазвичай входять як юристи, так і нефахівці та судді, які отримують, розслідують і дають рекомендації щодо скарг на неналежну поведінку суддів.

Слід зазначити, що нині найбільшого поширення набула процедура, яку виконують судові комісії, що діють в межах судової гілки влади штату. Судові комісії швидко набувають популярності як вдале знаряддя контролю за поведінкою суддів на постійній основі. Такі методи, як імпічмент і відкликання, хоча й існують у більшості штатів, проте застосовуються вкрай рідко.

(початок на стор. 2)

якості здійснення правосуддя у нашій державі. У цьому контексті роль і завдання Національної школи суддів України чітко визначені: перше – це підготовка і перепідготовка суддів з метою підвищення їх кваліфікації, друге – спеціальна підготовка для кандидатів на посаду судді, третє – підготовка працівників апарату судів, четверте – науково-методичне забезпечення органів судової влади країни. На сьогодні у складі Національної школи суддів України діють сім регіональних відділень: у містах Дніпропетровську, Одесі, Севастополі, Харкові, Чернівцях, а також у Донецькій та Львівській областях. Для організації якісної підготовки слухачів Національною школою суддів України та її регіональними відділеннями на 2012 рік розроблено та затверджено 36 типових планів підготовки, з яких 24 для підготовки суддів і 12 – для підготовки працівників апарату судів. «Річний графік підготовки суддів сформовано на підставі пропозицій апеляційних та касаційних судів. Усі потреби та пропозиції судів першої інстанції враховуються в планах підготовки», – повідомила Н. Шукліна.

На жаль, обмежене бюджетне фінансування Національної школи суддів України негативно позначається на ефективності її роботи, реалізації завдань, визначених Конституцією України, законом «Про судоустрій і статус суддів». Недостатньо виділяється коштів на фінансування відряджень суддів до центрального офісу та до регіональних відділень. Національній школі суддів України бракує аудиторій для проведення занять зі слухачами, адже вона не має власного приміщення і тому навчальні класи доводиться орендувати.

І. Самсін, Голова ВККСУ

І. Марочкін, зав. кафедри організації судових та правоохоронних органів Національного університету «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого»

Неріюс Мейлутіс та Оксана Кримська підписали угоду про співробітництво

На конференції пролунали пропозиції з удосконалення роботи Національної школи суддів України. Йшлося про необхідність запровадження єдиних підходів лекторів до застосування положень Кримінально-процесуального кодексу. Як зазначила Н. Шукліна, всі слушні пропозиції та зауваження будуть вивчені та враховані у стратегічному плані розвитку Національної школи суддів України, розробку якого вже розпочато. Цей план розрахований на період з 2013 до 2015 року.

На конференції зазначалося, що Вища кваліфікаційна комісія суддів України як партнер плану дій Ради Європи для України взяла на себе зобов'язання максимально залучати суддівські кадри до навчання і підвищення кваліфікації, ознайомлення з кращою європейською практикою. Тож не випадково організатори конференції запросили взяти в ній участь представників судових систем інших країн, з тим, щоб вони розповіли про свій досвід застосування процедури призначення кандидатів на посади суддів, переведення суддів, дисциплінарного провадження щодо суддів, тобто тих питань, які згідно з вітчизняним законодавством належать до компетенції Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Про досвід відбору суддів та кваліфікаційні вимоги до кандидатів на посаду судді в Німеччині учасникам конференції розповів Г. Кірхер, голова Вищого суду федеральної землі Нижня Саксонія (Німеччина). Про нові підходи до підвищення кваліфікації польських судів у галузі європейського права інформував Г. Борковскі, суддя, представник департаменту міжнародного співробітництва

Томас Давуліс, декан юридичного факультету Вільнюського університету

Гжегож Борковскі, суддя, представник департаменту міжнародного співробітництва Національної школи судочинства та прокуратури Польщі

Під час конференції

Національної школи судочинства та прокуратури Польщі. Про особливості дисциплінарної відповідальності суддів у Литві йшлося у доповіді Е. Лаужикаса, голови Комісії з координації навчання суддів Суддівської Ради цієї країни. Про успіхи реформування судової системи в Азербайджані розповів Р. Гваладзе, суддя Конституційного суду країни. З процедурою подання скарг проти суддів у Канаді ознайомила учасників А. Кент, суддя Вищого суду першої інстанції провінції Альберта (Канада).

Одним з неординарних моментів конференції стало підписання Договору про співробітництво між апеляційним судом Запорізької області та Каунаським регіональним судом Литви.

Неріус Мейлутіс, голова Каунаського регіонального суду Литви, підписуючи цей Договір, сказав: «Ми знаємо, що цивільні спори і питання кримінальної юстиції вже давно перетнули кордони держав, тому, вважаю, судді мають співпрацювати, обмінюватися досвідом, з тим щоб оперативно вирішувати проблеми». Думку литовського колеги поділяє Оксана Кримська, заступник голови апеляційного суду Запорізької області: «З огляду на те, що судова влада завжди перебуває у центрі уваги суспільства, а також зважаючи на наші спільні цілі, зокрема повернути довіру громадян до судової влади, а для цього потрібна незалежна, ефективна судова влада – ми прийняли рішення про взаємодію. Наші держави, незважаючи на значну відстань між ними, стають ближчими. Сподіваюся, що ознайомлення з міжнародним досвідом реалізації судово-правової реформи буде для нас дуже корисним».

Під час конференції

На думку І. Самсіна, факт підписання договору про співробітництво між апеляційним судом Запорізької області та Каунаським регіональним судом Литви засвідчив реальне втілення ідеї співробітництва між судами різних країн. «Хоча ми живемо у різних країнах, але завдання судів одне – захист прав і свобод людини», – зазначив він.

Вища кваліфікаційна комісія суддів України існує лише два роки. За цей короткий проміжок часу відбулося її становлення. Інституція, яка виконує функції добору суддів, відповідає вимогам європейських стандартів та є незалежним органом, – вважає І. Марочкін, завідувач кафедри організації судових та правоохоронних органів Національного університету «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Як зазначив науковець, виступаючи на конференції, зважаючи на те, що закордонний досвід формування системи добору суддів накопичувався та удосконалювався впродовж століть, а остаточної формули створення такої системи немає й досі, він віддає належне Вищій кваліфікаційній

В. Лутковська,
Уповноважений Верховної Ради України
з прав людини

комісії суддів України, адже в надзвичайно стислі строки вдалося створити важливу інституцію, що здійснює добір суддів. Вона працює, накопичує досвід та удосконалюється.

Володимир Кузьменко,
головний консультант
сектору організаційної роботи
та забезпечення діяльності
керівника секретаріату Комісії

ВІСНИК

Вищої кваліфікаційної комісії суддів України

Передплатний індекс: 89521